This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
1817
LIBRARIES

L. ANNAEI SENECAE

AD LUCILIUM

95-47

EPISTOLAE

SELECTAE

IN GYMNASIORUM USUM

CURAVIT

AUGUSTUS PAULY,

PROFESSOR.

fulbf.

Multa probanda in Seneca, multa etiam admiranda sunt; eligere modo curae sit. *Quinctil. Institut.* X, 1.

STUTTGARTIAE,

TYPIS ET IMPENSIS J. B. METZLERI,

MDCCCXXV.

878
S2
P33

L. S.

Omnium fere, quos reliquit nobis Seneca, librorum in summa esse epistolas laude, immo in praeclarissimis totius antiquitatis numerari monumentis, non est quod pluribus probem. Quarum interiorem quandam ad familiaritatem ut juvenum perducantur ii, qui bonis literis sunt nobis innutriendi, non semel suasere docti homines. Sed non est eadem omnibus illis epistolis argumenti gravitas, neque eadem laus orationis: sunt ex iis sat multae, quae per se quidem egregiae, at juvenibus studiosis minus esse fructuosae, vel parum aptae ad scholarum usum videantur: accedit, quod pretiosiora sunt cunctarum epistolarum exemplaria. Natum inde nobis est consilium, delectum agendi atque instruendi libellum, qui, illarum optimas complectens easque summa typothetae cura descriptas, parvo esset parabilis. In eligendis autem epistolis quum et praestantiam respiceremus rerum et orationis virtutes, eas sólummodo depromsimus, quae, uberrimi illius et ingenii et animi laetis floribus plenae, versantur in rebus illis, quae potissimae esse debent mortali ad altiora vocato; quae spirare visae sunt ardens illud dignitatis studium, ad quam homines, homines ut sint, debent evehi; quae denique grata eloquii

arte atque gravitate, rerum exaequante pondus, reddidere se nobis commendabiles: rejectis iis, quibus res jam tractatae verbosiore repetuntur expositione, vel subtiles Stoicorum quaestiunculae aguntur, vel quibus sermo est de ejusmodi rebus, quos parum cadere putavimus in juvenilem aetatem, postremo iis, quas, sive res ipsas spectaveris sive genus orationis, optimis adnumerandas haud facile censebis. Quas vero selegimus epistolas, integras eas visum est exhibere: quod consilium deseruimus nonnisi in duobus (XCV. et XCVII.) Caeterum optamus nil nisi ut multis placeat noster hic delectus: fore enim, ut plurimorum nedum omnium punctum ferat, id quidem, in tanta ingeniorum varietate, ambitiosius esset sperare. — Textum a Schweighaeusero recognitum atque purgatum exhibuimus, ita quidem, ut primum locos, quos sibi mutandos quidem fuisse, sed a se in describendo textu neglectos ipse fatetur in Notis, nostro in textu corrigeremus. Sunt autem loci hi: Pag. 5. *jubent* legimus pro *jubentur*. — p. 6. *Non est* pro *Non est ergo*. — p. 8. *nec togatas* pro *aut tog.* — p. 11. *fert* pro *feret*. — p. 12. *praecepto* pro *praeceptione*. — p. 15. *praeparari* pro *praeparare*. — p. 20. *quam ignis illi ab hoste subductus est* pro *quam illi ab hoste subducta est*. — p. 20. *Tum mihi, quum ad* etc. pro *Etiam mihi, qu.* — p. 21. *sed rebus* pro *sed et rebus*. — p. 22. *ex-*

uit pro *emittit* — p. 26. *Meditare utrum*, pro *Med. mortem.* — p. 35. *contexta* pro *connexa.* — p. 46. *Quosd.* — *sine ullius adjutorio contendere: ex his se; fecisse sibi ipsum viam* pro *Qu.* — *s. u. adj.* (*ex his se*) *fec. sibi ipsos viam.* — p. 50. *tempestate spissum* pro *tempestate maris spissum.* — p. ead. *sibique viventem* pro *sibi viventem.* — p. 61. *opera virtutis* pro *virtutum.* — p. 63. *faciat* pro *faciet.* — p. 83. *futuro neminem torqueri* pro *fut. neminem* [*debere*] *torqueri.* — *p.* 89. *nec pudor obstet, ne hunc* pro *n. p. o. ne et hunc.* — p. 99. *et spectabat, ut in b.* pro *exspectabat, u. i. b.* — p. 100. *dispositum* pro *depositum.* — p. 101. *Aegialus* pro *Aegialus noster.* — *p.* 105. *accepit prima* pro *accipit pr.* — p. ead. *nihil autem ars alia* pro *nulla a. a. a.* — p. 118. *disposuit* pro *disponit.* — p. 143. *epistolae* pro *epulae.* — p. 150. *in alium maturescimus* pro *in alium naturae maturescimus.* — p. 163. *His ego instinctus* pro *His instinctus.* — p. 169. *sed si floridae sunt* pro *si floridae sunt.* — p. 176. *et quatere se* pro *quatere se.* p. 189. *frui patrimonio* pro *libere frui patr.* — p. 181. *infantis* pro *insanientis.*

Deinde in paucis his locis deseruimus Schweighaeuseri lectionem: Pag. 2. Verba *Cui enim — dives est*, uncis a nobis inclusa, plane omisit Schweigh., quoniam iterum legantur ep. IV. fin. ubi propriam

eorum esse sedem ait, et quoniam desint in libris nonnullis, praesertim optimo Argent. a. Penitus rejicienda nobis quidem visa non sunt, quippe quae egregie quadrent in hunc orationis nexum: neque semel ejusmodi invenies in Seneca ejusdem enuntiati iterationem. — p. 3. *et illi jus peccandi* pro *et aliis jus p.* scripsimus, propterea quod ex Mureti hauddubie ingenio natum *aliis,* omnibus Codd, Mss. omnibusque ante Muretum Editt. in voce *illi* consentientibus. — p. 5. Verba *intermissum est — agatur* adtribuit Schweigh. barbarae spectatorum multitudini, cruenta sibi ludicra continuo exposcentium. Quam ob rem *jugulantur* mutavit in *jugulentur.* Sed si verba ista tamquam ipsissima Senecae leguntur, adjugetur, putamus, ea, quae inest huic loco, acerbitas in exprobranda Romanis inhumanitate. — p. 9. *jam putrida*, Schw. sine nota *tam.* — p. 13. *interim ad hos te voco.* — Schw. *int. ad hos te Stoicos voco:* nos ejecimus Stoicos, praeeunte Mureto, ut manifestum glossema. — p. 17. Post *sententiam, et sequor* leguntur apud Schw. uncis inclusa verba [*pro eo, quod probo.*] Consuit ea ex duobus vestigiis, uno *pro eo libentius,* altero *probo libentius:* sed *probo* nihil aliud nisi vocis *sequor* interpretamentum sive glossema esse, minime esse dubium videtur. — p. 18. *hilariculo,* pro *hilari oculo,* unice vera lectio, etiam a Schw. in Notis haud improbata. — p. 19. Vulgatum retinui-

mus ordinem verborum *ejecit in mare* pro *in mare ejecit*, quippe tum per se aptiorem, tum Senecae, nimirum in periodorum clausulis, usitatiorem. — p. 23. *muniendi* e Gothofredi conjectura pro *movendi* sensu carente. — p. 25. *incipiam te tibi permittere* ut mutaremus in *inc. tibi permittere quod etc.* suadenti Schw. in Notis, non potuimus morem gerere. — p. 30. *exarmavit*, vox, ut videtur, technica, pro *exarmatur*. — p. 34. *notabilia sunt*: ap. Schw. *sunt notab.* — ibid. *illo magis* pro *ille magis*. — p. 40. *magnitudo habet non modum certum*: Schw. omisit *non*, male; modus enim certus non est relatio, *Verhaeltniss*, sed mensura, *Maafs*. cf. ipse Noster in Ep. [LXVI.] XXXVI. p. 61. — p. 41. Retinuimus vulgatum *Quis ergo generosus* pro *Quis est gen.* — p. 45. *in mica*, sicuti scribitur apud Martial. II, 59., pro *in micca*. — p. 68. *quasi* pro *quam si*. — p. 70. *cur non — possimus* pro *c. — n. possumus*. — p. 87. in textum recepimus Schweighaeuseri conjecturam *ferrum*, ab ipso uncis inclusam. — p. 108. *nihil sciri* pro *scire*. — p. 128. *fatiscentis* utique praeferendum τῳ *fatiscentes*. — p. 130. *ducebat ambitio* pro *ambit. duc.* — p. 139. *Habeamus in commune, quod nati sumus* retinuimus vulgatum pro *Habeamus! In comm. n. s.*, quod incommodius. — p. 142. *et millies conflatum* vulgatum, pro *et in millies confl.* — p. 151. *subvola; utique etiam ne-*

cessariis, quae cohaerent, alienus pro *subvola; carisque, nisi etiam necessariis* [*sive: carisque etiam ac necessariis*] *cohaere ut alienus.* — p. 167. *in mimo Divite* pro *in m. Divites.* — p. 168. *cultus* pro *luxus* [*sive cultus*]. — p. 179. Verba *a nobis optatum prohibentes* feliciter conjecit Schw.: quapropter uncos, quibus incluserat ea, removimus. — p. 181. Verba a Schw. inserta [*sive, qui doloris metum, per se formidabilis rei*] ejecimus. — p. 182. Vulgatam retinuimus *Bonum tunc habebis t.* pro *Tunc hab. t.* Denique in rebus quibusdam minutioribus discedere a Schweighaeuseri ratione scribendi nobis sumsimus, veluti scripsimus *irrogare, collegere, suggerere,* pro *inrog. conleg. subger.* similia: exclamandi signa, nimis frequenter a Schw. usurpata, rarius, et ubi opus tantum, posuimus: reticentiae, quae vocant, signa sive lineolas prorsus abesse jussimus: postremo Epistolarum cuique a Schw. praemissa verba *Seneca Lucilio suo salutem,* itidem voculam *Vale* in calce, delevimus, quippe additamenta a plurimis Codd. Mss. ignorata.

Biberaci Suevorum d. XXVII. Nov. MDCCCXXIV.

A. P.

L. ANNAEI SENECAE
AD LUCILIUM
EPISTOLAE
SELECTAE.

EPISTOLA I.

Ita fac, mi Lucili. Vindica te tibi; et tempus, quod adhuc aut auferebatur, aut subripiebatur, aut excidebat, collige et serva. Persuade tibi hoc, sic esse, ut scribo: quaedam tempora eripiuntur nobis, quaedam subducuntur, quaedam effluunt. Turpissima tamen est jactura, quae per negligentiam fit: et, si volueris adtendere, maxima pars vitae elabitur male agentibus, magna nihil agentibus, tota vita aliud agentibus. Quem mihi dabis, qui aliquod pretium tempori ponat? qui diem aestimet? qui intelligat se quotidie mori? In hoc enim fallimur, quod mortem prospicimus: magna pars ejus jam praeteriit; quidquid aetatis retro est, mors tenet. Fac ergo, mi Lucili, quod facere te scribis, omnes horas complectere: sic fiet, ut minus ex crastino pendeas, si hodierno manum injeceris. Dum differtur vita, transcurrit. Omnia, mi Lucili, aliena sunt; tempus tantum nostrum est. In hujus rei unius fugacis ac lubricae possessionem natura nos misit, ex qua expellit quicumque vult: et tanta stultitia mortalium est, ut, quae minima et vilissima sunt, certe reparabilia, imputari sibi, quum impetravere, patiantur; nemo se judicet quidquam debere, qui tempus accepit; quum interim hoc unum est, quod ne gratus quidem potest reddere. Interrogabis fortasse, quid ego faciam, qui tibi ista praecipio? Fatebor ingenue: quod apud luxuriosum, sed diligentem, evenit, ratio mihi constat inpensae. Non possum dicere, nihil perdere: sed quid perdam, et quare, et quemadmodum, dicam: causas paupertatis meae reddam. Sed evenit mihi, quod plerisque non suo vitio ad inopiam redactis: omnes ignoscunt, ne-

mo succurrit. Quid ergo est? Non puto pauperem, cui, quantulumcumque superest, sat est. Tu tamen malo serves tua: et bono tempore incipies. Nam, ut visum est majoribus nostris, sera parsimonia in fundo est. Non enim tantum minimum in imo, sed pessimum remanet.

EPISTOLA II.

Ex his quae mihi scribis, et ex his quae audio, bonam spem de te concipio; non discurris, nec locorum mutationibus inquietaris. Aegri animi ista jactatio est. Primum argumentum compositae mentis existimo, posse consistere, et secum morari. Illud autem vide, ne ista lectio auctorum multorum, et omnis generis voluminum, habeat aliquid vagum et instabile. Certis ingeniis immorari et innutriri oportet, si velis aliquid trahere, quod in animo fideliter sedeat. Nusquam est, qui ubique est. Vitam in peregrinatione exigentibus hoc evenit, ut multa hospitia habeant, nullas amicitias. Idem accidat necesse est his, qui nullius se ingenio familiariter adplicant, sed omnia cursim et properantes transmittunt. Non prodest cibus, nec corpori accedit, qui statim sumtus emittitur. Nihil aeque sanitatem inpedit, quam remediorum crebra mutatio. Non venit vulnus ad cicatricem, in quo medicamenta tentantur: non convalescit planta, quae saepe transfertur: nihil tam utile est, ut in transitu prosit. Distringit librorum multitudo. Itaque, quum legere non possis quantum habueris, satis est habere quantum legas. Sed modo, inquis, hunc librum evolvere volo, modo illum. Fastidientis stomachi est, multa degustare: quae ubi varia sunt et diversa, inquinant, non alunt. Probatos itaque semper lege: et, si quando ad alios diverti libuerit, ad priores redi. Aliquid quotidie adversus paupertatem, aliquid adversus mortem auxilii compara, nec minus adversus ceteras pestes: et quum multa percurreris, unum excerpe, quod illo die concoquas. Hoc ipse quoque facio: ex pluribus, quae legi, aliquid apprehendo. Hodiernum hoc est, quod apud Epicurum nactus sum; soleo enim et in aliena castra transire, non tamquam transfuga, sed tamquam explorator: *Honesta*, inquit, *res est, laeta paupertas.* Illa vero non est paupertas, si laeta est. [Cui enim cum paupertate bene convenit, dives est.] Non, qui parum habet, sed qui plus cupit, pauper est. Quid enim refert, quantum illi in arca, quantum in horreis jaceat, quantum pascat, aut feneret; si alieno imminet, si non adquisita, sed adquirenda

computat? Quis sit divitiarum modus, quaeris? Primus, habere quod necesse est; proximus, quod sat est.

EPISTOLA III.

Epistolas ad me perferendas tradidisti, ut scribis, amico tuo. Deinde admones me, ne omnia cum eo ad te pertinentia communicem, quia non soleas ne ipse quidem id facere. Ita eadem epistola illum et dixisti amicum, et negasti. Itaque sic priore illo verbo quasi publico usus es, et sic illum amicum vocasti, quomodo omnes candidatos bonos viros dicimus; quomodo obvios, si nomen non succurrit, dominos salutamus. Hac abierit. Sed si aliquem amicum existimas, cui non tantumdem credis, quantum tibi, vehementer erras, et non satis nosti vim verae amicitiae. Tu vero omnia cum amico delibera, sed de ipso prius. Post amicitiam credendum est, ante amicitiam judicandum. Isti vero praeposteró officia permiscent, qui contra praecepta Theophrasti, quum amaverunt, judicant; et non amant, quum judicaverunt. Diu cogita, an tibi in amicitiam aliquis recipiendus sit: quum placuerit fieri, toto illum pectore admitte: tam audacter cum illo loquere, quam tecum. Tu quidem ita vive, ut nihil tibi committas, nisi quod committere etiam inimico tuo possis: sed, quia interveniunt quaedam, quae consuetudo fecit arcana, cum amico omnes curas, omnes cogitationes tuas misce. Fidelem si putaveris, facies. Nam quidam fallere docuerunt, dum timent falli; et illi jus peccandi suspicando fecerunt. Quid? quare ergo ulla verba coram amico meo retraham? quid est, quare me coram illo non putem solum? Quidam, quae tantum amicis committenda sunt, obviis narrant, et in quaslibet aures, quidquid illos urit, exonerant: quidam rursus etiam carissimorum conscientiam reformidant, et, si possent, ne sibi quidem credituri, interius premunt omne secretum. Neutrum faciendum est: utrumque enim vitium est, et omnibus credere, et nulli: sed alterum honestius dixerim vitium, alterum tutius. Sic utrosque reprehendas: et eos, qui semper inquieti sunt, et eos, qui semper quiescunt. Nam illa, tumultu gaudens, non est industria, sed exagitatae mentis concursatio; et haec non est quies, quae motum omnem molestiam judicat, sed dissolutio et languor. Itaque hoc quod apud Pomponium legi, animo mandabitur: *Quidam adeo in latebras refugerunt, ut putent in turbido esse, quidquid in luce est.* Inter se ista miscenda

sunt; et quiescenti agendum, et agenti quiescendum est. Cum rerum natura delibera. Illa dicet tibi, et diem fecisse et noctem.

EPISTOLA [VI.] IV.

Intelligo, Lucili, non emendari me tantum, sed transfigurari. Nec hoc promitto jam aut spero, nihil in me superesse, quod mutandum sit. Quidni multa habeam, quae debeant colligi, quae extenuari, quae attolli? Et hoc ipsum argumentum est in melius translati animi, quod vitia sua, quae adhuc ignorabat, videt. Quibusdam aegris gratulatio fit, quum ipsi aegros se esse senserunt. Cuperem itaque tecum communicare tam subitam mutationem mei: tunc amicitiae nostrae certiorem fiduciam habere coepissem; illius verae, quam non spes, non timor, non utilitatis suae cura divellit; illius, cum qua homines moriuntur, pro qua moriuntur. Multos tibi dabo, non qui amico, sed amicitia caruerunt. Hoc non potest accidere, quum animos in societatem honesta cupiendi par voluntas trahit. Quidni non possit? Sciunt enim ipsos omnia habere communia, et quidem magis adversa. Concipere animo non potes, quantum momenti adferre mihi singulos dies videam. Mitte, inquis, et nobis ista, quae tam efficacia expertus es. Ego vero omnia in te cupio transfundere, et in hoc aliquid gaudeo discere, ut doceam: nec me ulla res delectabit, licet sit eximia et salutaris, quam mihi uni sciturus sum. Si cum hac exceptione detur sapientia, ut illam inclusam teneam nec enuntiem, rejiciam. Nullius boni, sine socio, jucunda possessio est. Mittam itaque ipsos tibi libros: et, ne multum operae impendas dum passim profutura sectaris, imponam notas, ut ad ipsa protinus, quae probo et miror, accedas. Plus tamen tibi et viva vox et convictus, quam oratio, proderit. In rem praesentem venias oportet: primum, quia homines amplius oculis quam auribus credunt; deinde, quia longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla. Zenonem Cleanthes non expressisset, si eum tantummodo audisset. Vitae ejus interfuit, secreta perspexit, observavit illum, an ex formula sua viveret. Plato, et Aristoteles, et omnis in diversum itura sapientium turba, plus ex moribus quam ex verbis Socratis traxit. Metrodorum, et Hermarchum, et Polyaenum, magnos viros non schola Epicuri, sed contubernium, fecit. Nec in hoc te arcesso tantum, ut proficias; sed ut prosis: plurimum enim alter alteri

conferemus. Interim, quoniam diurnam tibi mercedulam debeo, quid me hodie apud Hecatonem delectaverit dicam. *Quaeris*, inquit, *quid profecerim? Amicus esse mihi.* Multum profecit: numquam erit solus. Scito hunc amicum omnibus esse.

EPISTOLA [VII.] V.

Quid tibi vitandum praecipue existimes, quaeris? Turbam. Nondum illi tuto committeris. Ego certe confitebor inbecillitatem meam. Numquam mores, quos extuli, refero: aliquid ex eo, quod composui, turbatur; aliquid ex his, quae fugavi, redit. Quod aegris evenit, quos longa inbecillitas usque eo adfecit, ut nusquam sine offensa proferantur, hoc accidit nobis, quorum animi ex longo morbo reficiuntur. Inimica est multorum conversatio. Nemo non aliquod nobis vitium aut commendat, aut inprimit, aut nescientibus adlinit. Utique, quo major est populus, cui miscemur, hoc periculi plus est. Nihil vero tam damnosum bonis moribus, quam in aliquo spectaculo desidere: tunc enim per voluptatem facilius vitia subrepunt. Quid me existimas dicere? Avarior redeo, ambitiosior, luxuriosior, immo vero crudelior et inhumanior, quia inter homines fui. Casu in meridianum spectaculum incidi, lusus exspectans, et sales, et aliquid laxamenti, quo hominum oculi ab humano cruore adquiescant. Contra est: quidquid ante pugnatum est, misericordia fuit. Nunc, omissis nugis, mera homicidia sunt; nihil habent quo tegantur; ad ictum totis corporibus expositi, numquam frustra manum mittunt. Hoc plerique ordinariis paribus et postulatitiis praeferunt. Quidni praeferant? non galea, non scuto repellitur ferrum, Quo munimenta? quo artes? Omnia ista mortis morae sunt. Mane leonibus et ursis homines, meridie spectatoribus suis objiciuntur. Interfectores interfecturis jubent objici; et victorem in aliam detinent caedem. Exitus pugnantium mors est; ferro et igne res geritur. Haec fiunt, dum vacat arena. Sed latrocinium fecit aliquis. Quid ergo? meruit, ut suspendatur. Occidit hominem. Qui occidit, ille meruit ut hoc pateretur. Tu quid meruisti miser? ut hoc spectes. „Occide, verbera, ure! Quare tam timide incurrit in ferrum? quare parum audacter occidit? quare parum libenter moritur?" Plagis agitur in vulnera, ut mutuos ictus nudis et obviis pectoribus excipiant. Intermissum est spectaculum; interim jugulantur homines, ne nihil agatur.

Age, ne hoc quidem intelligitis, mala exempla in eos redundare qui faciunt? Agite diis inmortalibus gratias, quod eum docetis esse crudelem, qui non potest discere. Subducendus populo est tener animus, et parum tenax recti: facile transitur ad plures. Socrati et Catoni et Laelio excutere morem suum dissimilis multitudo potuisset: adeo nemo nostrum, qui cum maxime concinnamus ingenium, ferre inpetum vitiorum tam magno comitatu venientium potest. Unum exemplum luxuriae aut avaritiae multum mali facit: convictor delicatus paulatim enervat et mollit; vicinus dives cupiditatem irritat; malignus comes quamvis candido et simplici rubiginem suam adfricuit; quid tu accidere his moribus credis, in quos publice factus est impetus? Necesse est aut imiteris, aut oderis. Utrumque autem devitandum est; ne vel similis malis fias, quia multi sunt; neve inimicus multis, quia dissimiles sunt. Recede in te ipse, quantum potes; cum his versare, qui te meliorem facturi sunt; illos admitte, quos tu potes facere meliores. Mutuo ista fiunt; et homines, dum docent, discunt. Non est quod te gloria publicandi ingenii producat in medium, ut recitare istis velis, aut disputare: quod facere te vellem, si haberes isti populo idoneam mercem. Nemo est, qui intelligere te possit. Aliquis fortasse unus aut alter incidet: et hic ipse formandus tibi erit, instituendusque ad intellectum tui. „Cui ergo ista didici?" Non est quod timeas ne operam perdideris; tibi didicisti. Sed ne mihi soli hodie didicerim, communicabo tecum quae occurrerunt mihi egregie dicta circa eumdem fere sensum tria: ex quibus unum haec epistola in debitum solvet, duo in antecessum accipe. Democritus ait: *Unus mihi pro populo est, et populus pro uno.* Bene et ille, quisquis fuit (ambigitur enim de auctore), quum quaereretur ab illo, quo tanta diligentia artis spectaret ad paucissimos perventurae, *satis sunt,* inquit, *mihi pauci, satis est unus, satis est nullus.* Egregie hoc tertium Epicurus, quum uni ex consortibus studiorum suorum scriberet: *haec,* inquit, *ego non multis, sed tibi: satis enim magnum alter alteri theatrum sumus.* Ista, mi Lucili, condenda in animum sunt, ut contemnas voluptatem ex plurium adsensione venientem. Multi te laudant. Et quid habes cur placeas tibi, si is es quem intelligant multi? introrsus bona tua spectent.

EPISTOLA [VIII.] VI.

„Tu me, inquis, vitare turbam jubes, secedere, et conscientia esse contentum. Ubi illa praecepta vestra, quae imperant in actu mori?" Quid? ego tibi videor interim sedere? In hoc me recondidi, et fores clausi, ut prodesse pluribus possim. Nullus mihi per otium dies exit; partem noctium studiis vindico; non vaco somno, sed succumbo, et oculos, vigilia fatigatos cadentesque, in opere detineo. Secessi non tantum ab hominibus, sed etiam a rebus, et primum a meis. Posterorum negotium ago; illis aliqua, quae possint prodesse, conscribo; salutares admonitiones, velut medicamentorum utilium compositiones, literis mando; esse illas efficaces in meis ulceribus expertus, quae, etiamsi persanata non sunt, serpere desierunt. Rectum iter, quod sero cognovi et lassus errando, aliis monstro. Clamo: Vitate, quaecumque vulgo placent, quae casus adtribuit! ad omne fortuitum bonum suspiciosi pavidique subsistite! Et fera, et piscis, spe aliqua oblectante decipitur. Munera ista fortunae putatis? insidiae sunt. Quisquis vestrum tutam agere vitam volet, quantum plurimum potest, ista viscata beneficia devitet; in quibus hoc quoque miserrimi fallimur: habere nos putamus, haeremus. In praecipitia cursus iste deducit; hujus eminentis vitae exitus, cadere est. Deinde ne resistere quidem licet, quum coepit transversos agere felicitas. Aut saltem rectis, aut semel ruere. Non vertit fortuna, sed cernulat et adlidit. Hanc ergo sanam et salubrem formam vitae tenete, ut corpori tantum indulgeatis, quantum bonae valitudini satis est. Durius tractandum est, ne animo male pareat: cibus famem sedet, potio sitim exstinguat, vestis arceat frigus, domus munimentum sit adversus infesta corpori. Hanc utrum caespes erexerit, an varius lapis gentis alienae, nihil interest: scitote tam bene hominem culmo, quam auro tegi. Contemnite omnia, quae supervacuus labor velut ornamentum ac decus ponit. Cogitate, nihil praeter animum esse mirabile; cui magno nihil magnum est. Si haec mecum, si cum posteris loquor, non videor tibi plus prodesse, quam quum ad vadimonium advocatus descenderem, aut tabulis testamenti annulum inprimerem, aut in senatu candidato vocem et manum commodarem? Mihi crede: qui nihil agere videntur, majora agunt; humana divinaque simul tractant. Sed jam finis faciendus est, et aliquid, ut institui, pro hac epistola dependendum. Id non de meo fiet: adhuc

Epicurum replicamus, cujus hanc vocem hodierno die legi: *Philosophiae servias oportet, ut tibi contingat vera libertas.* Non differtur in diem, qui se illi subjecit et tradidit. Statim circumagitur: hoc enim ipsum, philosophiae servire, libertas est. Potest fieri, ut me interroges, quare ab Epicuro tam multa bene dicta referam potius, quam nostrorum? quid est tamen, quare tu istas Epicuri voces putes esse, non publicas? Quam multa poëtae dicunt, quae philosophis aut dicta sunt aut dicenda? Non adtingam tragicos, nec togatas nostras: (habent enim hae quoque aliquid severitatis; et sunt inter comoedias et tragoedias mediae) quantum disertissimorum versuum inter mimos jacet? quam multa Publii, non excalceatis, sed cothurnatis dicenda sunt? Unum versum ejus, qui ad philosophiam pertinet, et ad hanc partem quae modo fuit in manibus, referam, quo negat fortuita in nostris habenda:

Alienum est omne, quidquid optando venit.

Hunc versum a te dici non paulo melius et adstrictius memini:

Non est tuum, Fortuna quod fecit tuum.

Illud etiamnunc melius dictum a te non praeteribo:

Dari bonum quod potuit, auferri potest.

Hoc non imputo in solutum, de tuo tibi.

EPISTOLA [X.] VII.

Sic est; non muto sententiam: fuge multitudinem, fuge paucitatem, fuge etiam unum. Non habeo cum quo te communicatum velim. Et vide quod judicium meum habeas: audeo te tibi credere. Crates, ut ajunt, hujus ipsius Stilponis auditor, cujus mentionem priore epistola feci, quum vidisset adolescentulum secreto ambulantem, interrogavit, quid illic solus faceret? Mecum, inquit, loquor. Cui Crates: cave, inquit, rogo, et diligenter adtende, ne cum homine malo loquaris! Lugentem timentemque custodire solemus, ne solitudine male utatur: nemo est ex imprudentibus, qui relinqui sibi debeat. Tunc mala consilia agitant; tunc aut aliis, aut ipsis futura pericula struunt; tunc cupiditates improbas ordinant; tunc, quidquid aut metu aut pudore celabat, animus exponit; tunc audaciam acuit, libidinem irritat, iracundiam instigat. Denique, quod unum solitudo habet commodum, nihil ulli committere, non timere indi-

cem, perit stulto; ipse se prodit. Vide itaque quid de te sperem, immo quid spondeam mihi: (spes enim incerti boni nomen est:) non invenio cum quo te malim esse, quam tecum. Repeto memoria, quam magno animo quaedam verba projeceris, quam roboris plena. Gratulatus sum protinus mihi, et dixi: non a summis labris ista venerunt; habent hae voces fundamentum; iste homo non est unus e populo; ad salutem spectat. Sic loquere, sic vive: vide ne te ulla res deprimat. Votorum tuorum veterum licet diis gratiam facias; alia de integro suscipe; roga bonam mentem, bonam valitudinem animi, deinde tunc corporis. Quidni tu ista vota saepe facias? Audacter Deum roga: nil illum de alieno rogaturus es. Sed ut more meo cum aliquo munusculo epistolam mittam, verum est, quod apud Athenodorum inveni: *Tunc scito esse te omnibus cupiditatibus solutum, quum eo perveneris, ut nihil Deum roges, nisi quod rogare possis palam.* Nunc enim, quanta dementia est hominum! turpissima vota diis insusurrant: si quis admoverit aurem, conticescent: et, quod scire hominem nolunt, Deo narrant. Vide ergo ne hoc praecipi salubriter possit: Sic vive cum hominibus, tamquam Deus videat; sic loquere cum Deo, tamquam homines audiant.

EPISTOLA [XII.] VIII.

Quocumque me verti, argumenta senectutis meae video. Veneram in suburbanum meum et querebar de inpensis aedificii dilabentis: ait villicus mihi, non esse negligentiae suae vitium; omnia se facere; sed villam veterem esse. Haec villa inter manus meas crevit: quid mihi futurum est, si jam putrida sunt aetatis meae saxa? Iratus illi proximam stomachandi occasionem adripio. Adparet, inquam, has platanos negligi; nullas habent frondes; quam nodosi sunt et retorridi rami! quam tristes et squalidi trunci! Hoc non accideret, si quis has circumfoderet, si irrigaret! Jurat per Genium meum, se omnia facere, in nulla re cessare curam suam; sed illas vetulas esse. Quod inter nos sit, ego illas posueram, ego illarum primum videram folium. Conversus ad januam: quis est, inquam, iste decrepitus, et merito ad ostium admotus? foras enim spectat. Unde istunc nactus es? quid te delectavit, alienum mortuum tollere? At ille: non cognoscis me? inquit: ego sum Felicio, cui solebas sigillaria afferre; ego sum Philositi villici filius, deliciolum tuum. Profecto, inquam,

iste delirat! Pupulus etiam delicium meum factus est? Prorsus potest fieri: dentes illi quum maxime cadunt. Debeo hoc suburbano meo, quod mihi senectus mea, quocumque adverteram, adparuit. Complectamur illam, et amemus: plena est voluptatis, si illa scias uti. Gratissima sunt poma, quum fugiunt; pueritiae maximus in exitu decor est; deditos vino potio extrema delectat, illa quae mergit, quae ebrietati summam manum inponit. Quod in se jucundissimum omnis voluptas habet, in finem sui differt. Jucundissima est aetas devexa jam, non tamen praeceps: et illam quoque in extrema regula stantem judico habere suas voluptates; aut hoc ipsum succedit in locum voluptatum, nullis egere. Quam dulce est, cupiditates fatigasse ac reliquisse! Molestum est, inquis, mortem ante oculos habere. Primum ista tam seni ante oculos debet esse, quam juveni, non enim citamur ex censu; deinde nemo tam senex est, ut inprobe unum diem speret. Unus autem dies, gradus vitae est; tota aetas partibus constat, et orbes habet circumductos majores minoribus. Est aliquis, qui omnes complectatur et cingat; hic pertinet a natali ad diem extremum: est alter, qui annos adolescentiae excludit; est qui totam pueritiam ambitu suo adstringit; est deinde ipse annus, in se omnia continens tempora, quorum multiplicatione vita componitur. Mensis artiore praecingitur circulo: angustissimum habet dies gyrum: sed et hic ab initio ad exitum venit, ab ortu ad occasum. Ideo Heraclitus, cui cognomen Scotinon fecit orationis obscuritas: *Unus*, inquit, *dies par omni est.* Hoc alius aliter accepit: dixit enim, parem esse horis: nec mentitur: nam si dies est tempus viginti et quatuor horarum, necesse est omnes inter se dies pares esse, quia nox habet quod dies perdidit. Alius ait, parem esse unum diem omnibus similitudine: nihil enim habet longissimi temporis spatium, quod non et in uno die invenias, lucem et noctem; et in alternas mundi vices plura facit ista, non alia, alias contractior, alias productior. Itaque sic ordinandus est dies omnis, tamquam cogat agmen, et consummet atque expleat vitam. Pacuvius, qui Syriam usu suam fecit, quum vino et illis funereis epulis sibi parentaverat, sic in cubiculum ferebatur a coena, ut inter plausus exoletorum hoc ad symphoniam caneretur: *βεβίωται, βεβίωται!* Nullo non se die extulit. Hoc, quod ille ex mala conscientia faciebat, nos ex bona faciamus, et, in somnum ituri, laeti hilaresque dicamus:

Vixi, et, quem dederat cursum Fortuna, peregi!

Crastinum si adjecerit Deus, laeti recipiamus. Ille beatissimus est et securus sui possessor, qui crastinum sine sollicitudine exspectat. Quisquis dixit: Vixi! quotidie ad lucrum surgit. Sed jam debeo epistolam includere. Sic, inquis, sine ullo ad me peculio veniet? Noli timere; aliquid secum fert: quare aliquid dixi? multum. Quid enim hac voce praeclarius, quam illi trado ad te perferendam? *Malum est in necessitate vivere: sed in necessitate vivere, necessitas nulla est.* Quidni nulla sit? patent undique ad libertatem viae multae, breves, faciles. Agamus Deo gratias, quod nemo in vita teneri potest: calcare ipsas necessitates licet. Epicurus, inquis, dixit; quid tibi cum alieno? Quod verum est, meum est: perseverabo Epicurum tibi ingerere; ut isti, qui in verba jurant, nec quid dicatur aestimant, sed a quo, sciant, quae optima sunt, esse communia.

EPISTOLA [XIV.] IX.

Fateor insitam esse nobis corporis nostri caritatem; fateor nos hujus gerere tutelam: non nego indulgendum illi; serviendum nego. Multis enim serviet, qui corpori servit, qui pro illo nimium timet, qui ad illud omnia refert. Sic gerere nos debemus, non tamquam propter corpus vivere debeamus, sed tamquam non possimus sine corpore. Hujus nos nimius amor timoribus inquietat, sollicitudinibus onerat, contumeliis objicit. Honestum ei vile est, cui corpus nimis carum est. Agatur ejus diligentissime cura; ita tamen, ut, quum exiget ratio, quum dignitas, quum fides, mittendum in ignes sit. Nihilominus, quantum possumus, evitemus incommoda quoque, non tantum pericula; et in tutum nos reducamus, excogitantes subinde, quibus possint timenda depelli. Quorum tria, ni fallor, genera sunt: timetur inopia, timentur morbi, timentur quae per vim potentioris eveniunt. Ex his omnibus nihil nos magis concutit, quam quod ex aliena potentia inpendet; magno enim strepitu et tumultu venit. Naturalia mala quae retuli, inopia atque morbi, silentio subeunt; nec oculis, nec auribus quidquam terroris incutiunt: ingens alterius mali pompa est; ferrum circa se habet et ignes, et catenas, et turbam ferarum, quam in viscera immittat humana. Cogita hoc loco carcerem, et cruces, et equuleos, et uncum, et adactum per medium hominem, qui per os emergeret, stipitem, et distracta in diversum actis curribus membra; illam tunicam, alimentis ignium et inlitam et textam, quidquid

aliud, praeter haec, commenta saevitia est. Non est itaque mirum, si maximus hujus rei timor est, cujus et varietas magna, et adparatus terribilis est. Nam quemadmodum plus agit tortor, quo plura instrumenta doloris exposuit (specie enim vincuntur, qui patientiae restitissent): ita ex his, quae animos nostros subigunt et domant, plus proficiunt quae habent quod ostendant. Illae pestes non minus graves sunt, famem dico et sitim, et praecordiorum suspirationes, et febres viscera ipsa torrentes; sed latent, nihil habent quod intentent, quod praeferant: haec, ut magna bella, adspectu paratuque vicerunt. Demus itaque operam, abstineamus offensis. Interdum populus est, quem timere debeamus; interdum, si ea civitatis disciplina est, ut plurima per senatum transigantur, gratiosi in eo viri; interdum singuli, quibus potestas populi, et in populum, data est. Hos omnes amicos habere, operosum est: satis est, inimicos non habere. Itaque sapiens numquam potentium iras provocabit: immo declinabit, non aliter quam in navigando procellam. Quum peteres Siciliam, trajecisti fretum. Temerarius gubernator contemsit austri minas; (ille est enim, qui Siculum pelagus exasperet, et in vortices cogat) non sinistrum petiit litus, sed id, quo propior Charybdis maria convolvit: at ille cautior peritos locorum rogat, qui aestus sit, quae signa dent nubes; et longe ab illa regione vorticibus infami cursum tenet. Idem facit sapiens: nocituram potentiam vitat, hoc primum cavens, ne vitare videatur. Pars enim securitatis et in hoc est, non ex professo eam petere; quia, quae quis fugit, damnat. Circumspiciendum ergo nobis est, quomodo a vulgo tuti esse possimus. Primum nihil idem concupiscamus: rixa est inter competitores. Deinde nihil habeamus quod cum magno emolumento insidiantis eripi possit; quam minimum sit in corpore tuo spoliorum. Nemo ad humanum sanguinem propter ipsum venit, aut admodum pauci; plures computant, quam oderunt. Nudum latro transmittit; etiam in obsessa via pauperi pax est. Tria deinde, ex praecepto veteri, praestanda sunt, ut vitentur: odium, invidia, contemtus. Quomodo hoc fiat, sapientia sola monstrabit. Difficile enim temperamentum est, verendumque, ne in contemtum nos invidiae timor transferat; ne, dum calcare nolumus, videamur posse calcari. Multis timendi adtulit causas, timere posse. Undique nos reducamus: non minus contemni, quam suspici, nocet. Ad philosophiam ergo confugiendum est: hae litérae, non dico apud bonos, sed

apud mediocriter malos, infularum loco sunt. Nam fo rensis eloquentia, et quaecumque alia populum movet adversarios habet: haec, quieta et sui negotii, contemn non potest; cui ab omnibus artibus, etiam apud pessi mos, honor est. Numquam in tantum convalescet ne quitia, numquam sic contra virtutes conjurabitur, ut noi philosophiae nomen venerabile et sacrum maneat. Ce terum philosophia ipsa tranquille modesteque tractand est. Quid ergo? inquis, videtur tibi M. Cato modest philosophari, qui bellum civile sententia sua reprimit qui furentium principum armis medius intervenit? qu aliis Pompejum offendentibus, aliis Caesarem, simul la cessit duos? Potest aliquis disputare, an illo tempor capessenda fuerit sapienti respublica. Quid tibi vis M Cato? jam non agitur de libertate; olim pessumdata est quaeritur, utrum Caesar, an Pompejus possideat rem publicam. Quid tibi cum ista contentione? nullae par es tuae sunt. Dominus eligitur: quid tua, uter vincat potest melior vincere, non potest non peior esse, qu vicerit. Ultimas partes adtigi Catonis; sed ne priore quidem anni fuerunt, qui sapientem in illam rapinan reipublicae admitterent. Quid aliud quam vociferatus est Cato, et misit irritas voces, quum modo per popul levatus manus, et obrutus sputis, et portandus extra fo rum traheretur, modo e senatu in carcerem duceretur Sed postea videbimus, an sapienti opera perdenda sit interim ad hos te voco, qui a republica exclusi, seces serunt ad colendam vitam, et humano generi jura con denda; sine ulla potentioris offensa. Non conturbabi sapiens publicos mores, nec populum in se vitae novi tate convertet. Quid ergo? utique erit tutus, qui ho propositum sequetur? Promittere tibi hoc non magi possum, quam in homine temperanti bonam valitudinem et tamen facit temperantia bonam valitudinem. Peri aliqua navis in portu: sed quid tu accidere in medi mari credis? Quanto huic periculum paratius fore multa agenti molientique, cui ne otium quidem tutu est? Pereunt aliquando innocentes; quis negat? nocen tes tamen saepius. Ars ei constat, qui per ornamen percussus est. Denique consilium rerum omnium s piens, non exitum, spectat. Initia in potestate host sunt: de eventu Fortuna judicat, cui de me sententia non do. At aliquid vexationis adferet, aliquid adver Non dominatur latro, quum occidit. Nunc ad quotidi nam stipem manum porrigis. Aurea te stipe impleb et quia facta est auri mentio, accipe quemadmodum us

fructusque ejus tibi esse gratior possit. *Is maxime divitiis fruitur, qui minime divitiis indiget.* Ede, inquis, auctorem. Ut scias quam benigni simus, propositum est aliena laudare: Epicuri est, aut Metrodori, aut alicujus ex illa officina. Et quid interest, quis dixerit? omnibus dixit. Qui eget divitiis, timet pro illis: nemo autem sollicito bono fruitur; adjicere illis aliquid studet: dum de incremento cogitat, oblitus est usus; rationes accipit, forum conterit, kalendarium versat, fit ex domino procurator.

EPISTOLA [XX.] X.

Si vales, et te dignum putas qui aliquando fias tuus, gaudeo: mea enim gloria erit, si te istinc, ubi sine spe exeundi fluctuaris, extraxero. Illud autem te, mi Lucili, rogo atque hortor, ut philosophiam in praecordia ima demittas, et experimentum profectus tui capias non oratione, nec scripto, sed animi firmitate, et cupiditatum diminutione. Verba rebus proba. Aliúd propositum est declamantibus et adsensionem coronae captantibus; aliúd his qui juvenum et otiosorum aures disputatione varia ac volubili detinent. Facere docet philosophia, non dicere; et hoc exigit, ut ad legem suam quisque vivat, ne orationi vita dissentiat, ut ipsa inter se vita unius, sine actionum dissensione, coloris sit. Maximum hoc est et officium sapientiae, et indicium, ut verbis opera concordent, ut ipse ubique par sibi idemque sit. Quis hoc praestabit? Pauci, aliqui tamen. Est difficile hoc: nec hoc dico, sapientem uno semper iturum gradu, sed una via. Observa itaque, numquid vestis tua domusque dissentiant; numquid in te liberalis sis, in tuos sordidus; numquid coenes frugaliter, aedifices luxuriose. Unam semel, ad quam vivas, regulam prende, et ad hanc omnem vitam tuam exaequa. Quidam se domi contrahunt, dilatant foris et extendunt. Vitium est haec diversitas, et signum vacillantis animi, ac nondum habentis tenorem suum. Etiamnunc dicam, unde sit ista inconstantia, et dissimilitudo rerum consiliorumque. Nemo proponit sibi quid velit; nec, si proposuit, perseverat in eo, sed transsilit; nec tantum mutat, sed redit, et in ea, quae deseruit ac damnavit, revolvitur. Itaque ut relinquam definitiones sapientiae veteres, et totum complectar humanae vitae modum, hac possum contentus esse: Quid est sapientia? Semperidem velle atque idem nolle. Licet illam exceptiunculam non adjicias, ut rectum sit,

quod velis; non potest enim cuiquam idem semper placere, nisi rectum. Nesciunt ergo homines quid velint, nisi illo momento, quo volunt: in totum, nulli velle aut nolle decretum est. Variatur quotidie judicium; et in contrarium vertitur, ac plerisque agitur vita per lusum. Preme ergo quod coepisti: et fortasse perduceris aut ad summum, aut eo, quod summum nondum esse solus intelligas. Quid fiet, inquis, huic turbae familiarium? Turba ista quum a te pasci desierit, ipsa se pascet; aut, quod tu beneficio tuo non potes scire, paupertatis scies. Illa veros certosque amicos retinebit: discedet quisquis non te, sed aliud sequebatur. Non est autem vel ob hoc unum amanda paupertas, quod, a quibus ameris, ostendet? O quando ille veniet dies, quo nemo in honorem tuum mentiatur! Huc ergo cogitationes tuae tendant, hoc cura, hoc opta, omnia alia vota Deo remissurus, ut contentus sis temetipso et ex te nascentibus bonis. Quae potest esse felicitas propior? Redige te ad parva, ex quibus cadere non possis: idque ut libentius facias, ad hoc pertinebit tributum epistolae hujus, quod statim conferam. Invideas licet: etiam nunc libenter pro me dependet Epicurus. *Magnificentior, mihi crede, sermo tuus in grabato videbitur et in panno: non enim dicentur tantum illa, sed probabuntur.* Ego certe aliter audio, quae dicit Demetrius noster, quum illum vidi nudum, quanto minus quam in stramentis, incubantem? non praeceptor veri, sed testis est. Quid ergo? non licet divitias in sinu positas contemnere? Quid ni liceat? et ille ingentis animi est, qui illas, circumfusas sibi, multum diuque miratus, quod ad se venerint, ridet, suasque audit magis esse quam sentit. Multum est, non corrumpi divitiarum contubernio: magnus ille, qui in divitiis pauper est: sed securior, qui caret divitiis. Nescio, inquis, quomodo paupertatem iste laturus sit, si in illam inciderit. Nec scio ego, Epicuri an aemulus iste pauper contemturus sit divitias, si in illas inciderit. Itaque in utroque mens aestimanda est, inspiciendumque, an ille paupertati indulgeat, an hic divitiis non indulgeat. Alioquin leve argumentum est bonae voluntatis grabatus, aut pannus; nisi adparuit aliquem illa non necessitate pati, sed malle. Ceterum magnae indolis est, ad ista non properare tamquam ad meliora, sed praeparari tamquam ad facilia. Et sunt, Lucili, facilia: quum vero multo ante meditatus accesseris, jucunda quoque. Inest enim illis, sine qua nihil est jucundum, securitas. Necessarium ergo judico id, quod tibi scripsi magnos vi-

ros saepe fecisse, aliquos dies interponere, quibus nos imaginaria paupertate exerceamus ad veram: quod eo magis faciendum est, quod deliciis permaduimus, et omnia dura ac difficilia judicamus. Potius excitandus e somno, et vellicandus est animus admonendusque, naturam nobis minimum constituisse. Nemo nascitur dives: quisquis exit in lucem, jussus est lacte et panno esse contentus. Ab his initiis nos regna non capiunt.

EPISTOLA [XXI.] XI.

Cum istis tibi esse negotium judicas, de quibus scripseras? Maximum negotium tecum habes: tu tibi molestus es. Quid velis nescis; melius probas honesta, quam sequeris: vides, ubi sit posita felicitas, sed ad illam pervenire non audes. Quid sit autem quod te impediat, quia parum ipse dispicis, dicam. Magna esse haec existimas, quae relicturus es; et quum proposuisti tibi illam securitatem, ad quam transiturus es, retinet te hujus vitae, a qua recessurus es, fulgor, tamquam in sordida et obscura casurum. Erras, Lucili: ex hac vita ad illam adscenditur. Quod interest inter splendorem et lucem, quum haec certam originem habeat ac suam, ille niteat alieno: hoc inter hanc vitam et illam. Haec fulgore extrinsecus veniente percussa est, crassam illi statim umbram faciet quisquis obstiterit: illa suo lumine illustris est. Studia te tua clarum et nobilem efficient. Exemplum Epicuri referam. Quum Idomeneo scriberet, et illam a vita speciosa ad fidelem stabilemque gloriam revocaret, rigidae tunc potentiae ministrum, et magna tractantem: *si gloria*, inquit, *tangeris, notiorem epistolae meae te facient, quam omnia ista quae colis, et propter quae coleris.* Numquid ergo mentitus est? quis Idomenea nosset, nisi Epicurus illum suis literis incidisset? Omnes illos megistanas et satrapas, et regem ipsum, ex quo Idomenei titulus petebatur, oblivio alta suppressit. Nomen Attici perire Ciceronis epistolae non sinunt: nihil illi profuisset gener Agrippa, et Tiberius progener, et Drusus Caesar propenos: inter tam magna nomina taceretur, nisi Cicero illum adplicuisset. Profunda supra nos altitudo temporis veniet; pauca ingenia caput exserent, et, idem quandoque silentium obitura, oblivioni resistent, ac se diu vindicabunt. Quod Epicurus amico suo potuit promittere, hoc tibi promitto, Lucili. Habebo apud posteros gratiam, possum mecum duratura no-

mina educere. Virgilius noster duobus memoriam aeternam promisit, et praestat:

Fortunati ambo, si quid mea carmina possunt,
Nulla dies umquam memori vos eximet aevo,
Dum domus Aeneae Capitoli immobile saxum
Adcolet, imperiumque pater Romanus habebit.

Quoscumque in medium fortuna protulit, quicumque membra ac partes alienae potentiae fuerant, horum gratia viguit, domus frequentata est, dum ipsi steterunt: post ipsos cito memoria defecit. Ingeniorum crescit dignatio: nec ipsis tantum honor habetur, sed, quidquid illorum memoriae adhaesit, excipitur. Ne gratis Idomeneus in epistolam meam venerit, ipse eam de suo redimet. Ad hunc Epicurus illam nobilem sententiam scripsit, qua hortatur, ut Pythoclea locupletem non publica nec ancipiti via faciat. *Si vis*, inquit, *Pythoclea divitem facere, non pecuniae adjiciendum, sed cupiditati detrahendum est.* Et apertior ista sententia est, quam ut interpretanda sit, et disertior, quam ut adjuvanda. Hoc unum te admoneo, ne istud tantum existimes de divitiis dictum; quocumque transtuleris, idem poterit: si vis Pythoclea honestum facere, non honoribus adjiciendum est, sed cupiditatibus detrahendum; si vis Pythoclea esse in perpetua voluptate, non voluptatibus adjiciendum est, sed cupiditatibus detrahendum; si vis Pythoclea senem facere, et implere vitam, non annis adjiciendum est, sed cupiditatibus detrahendum. Has voces non est quod Epicuri esse judices; publicae sunt. Quod fieri in senatu solet, faciendum ego in philosophia quoque existimo: quum censuit aliquis, quod ex parte mihi placeat, jubeo illum dividere sententiam, et sequor. Eo libentius Epicuri egregia dicta commemoro, ut istis, qui ad illa confugient spe mala inducti, qui velamentum ipsos vitiorum suorum habituros existimant, probem, quocumque ierint, honeste esse vivendum. Quum adierint istos hortulos, et inscriptum hortulis: „Hospes, hic bene manebis, hic summum bonum voluptas est." paratus erit istius domicilii custos, hospitalis, humanus, et te polenta excipiet, et aquam quoque large ministrabit, et dicet: ecquid bene acceptus es? Non irritant, inquit, hi hortuli famem, sed exstinguunt; nec majorem ipsis potionibus sitim faciunt, sed naturali et gratuito remedio sedant. In hac voluptate consenui. De his tecum desideriis loquor, quae consolationem non recipiunt, quibus dandum est aliquid ut desinant. Nam de illis extraordinariis, quae licet differre, licet castigare et opprimere, hoc

unum commonefaciam: Ista voluptas naturalis est, non necessaria: huic nihil debes: si quid impendis, voluntarium est. Venter praecepta non audit; poscit, adpellat: non est tamen molestus creditor; parvo dimittitur, si modo das illi quod debes, non quod potes.

EPISTOLA [XXIII.] XII.

Putas me tibi scripturum, quam humane nobiscum hiems egerit, quae et remissa fuit, et brevis; quam malignum ver sit, quam praeposterum frigus; et alias ineptias verba quaerentium. Ego vero aliquid, quod et mihi et tibi prodesse possit, scribam. Quid autem id erit, nisi ut te exhorter ad bonam mentem? Hujus fundamentum quod sit, quaeris? Ne gaudeas varis. Fundamentum hoc esse dixi: culmen est. Ad summum pervenit, qui scit quo gaudeat, qui felicitatem suam in aliena potestate non posuit. Sollicitus est et incertus sui, quem spes aliqua proritat, licet ad manum sit, licet non ex difficili petatur, licet numquam illum sperata decepterint. Hoc ante omnia fac, mi Lucili: disce gaudere. Existimas nunc me detrahere tibi multas voluptates, qui fortuita submoveo, qui spes, dulcissima oblectamenta, devitandas existimo? Immo contra: nolo tibi umquam deesse laetitiam. Volo illam tibi domi nasci; nascitur, si modo intra te ipsum sit. Ceterae hilaritates non implent pectus; frontem remittunt, leves sunt: nisi forte tu judicas eum gaudere, qui ridet. Animus debet esse alacer et fidens, et super omnia erectus. Mihi crede, res severa est verum gaudium. An tu existimas quemquam soluto vultu, et, ut isti delicati loquuntur, hilariculo mortem contemnere? paupertati domum aperire? voluptates tenere sub freno? meditari dolorum patientiam? Haec qui apud se versat, in magno gaudio est, sed parum blando. In hujus gaudii possessione esse te volo: numquam deficiet, quum semel, unde petatur, inveneris. Levium metallorum fructus in summo est: illa opulentissima sunt, quorum in alto latet vena, adsidue plenius responsura fodienti. Haec, quibus delectatur vulgus, tenuem habent ac perfusoriam voluptatem; et, quodcumque invectitium gaudium est, fundamento caret; hoc, de quo loquor, ad quod te conor perducere, solidum est, et quod plus pateat introrsus. Eac, oro te, Lucili carissime, quod unum potest te praestare felicem. Disjice et conculca ista quae extrinsecus splendent, quae tibi promittuntur ab alio. Ad verum bonum specta, et

de tuo gaude. Quid est autem hoc, de tuo? Te ipso, et tui optima parte. Corpusculum quoque, etiam si nihil fieri sine illo potest, magis necessariam rem crede, quam magnam. Vanas suggerit voluptates, breves, poenitendas, ac, nisi magna moderatione temperentur, in contrarium abituras. Ita dico: in praecipiti est voluptas, ad dolorem vergit, nisi modum teneat; modum autem tenere in eo difficile est, quod bonum esse credideris. Veri boni aviditas, tuta est. Quid sit istud, interrogas, aut unde subeat? Dicam. Ex bona conscientia, ex honestis consiliis, ex rectis actionibus, ex contemtu fortuitorum, ex placido vitae et continuo tenore unam prementis viam. Nam illi, qui ex aliis propositis in alia transsiliunt, aut ne transsiliunt quidem, sed casu quodam transmittuntur, quomodo habere quidquam certum mansurumve possunt, suspensi et vagi? Pauci sunt, qui consilio se suaque disponant: ceteri eorum more, quae fluminibus innatant, non eunt, sed feruntur. Ex quibus alia lenior unda detinuit, ac mollius vexit; alia vehementior rapuit; alia proximae ripae, cursu languescente, deposuit; alia torrens impetus ejecit in mare. Ideo constituendum est, quid velimus, et in eo perseverandum. Hic est locus solvendi aeris alieni. Possum enim vocem tibi Epicuri tui reddere, et hanc epistolam liberare: *Molestum est, semper vitam inchoare;* aut, (si hoc modo magis sensus potest exprimi) *Male vivunt qui semper vivere incipiunt.* Quare? inquis: desiderat enim explanationem ista vox. Quia semper illis imperfecta vita est. Non potest autem stare paratus ad mortem, qui modo incipit vivere. Id agendum est, ut satis vixerimus: nemo hoc putat, qui orditur quum maxime vitam. Non est quod existimes, paucos esse hos: propemodum omnes sunt. Quidam vivere tunc incipiunt, quum desinendum est. Si hoc judicas mirum, adjiciam quod magis admireris: quidam ante vivere desierunt, quam inciperent.

EPISTOLA [XXIV.] XIII.

Sollicitum te esse scribis de judicii eventu, quod tibi furor inimici denuntiat; et existimas me suasurum ut meliora tibi ipse proponas, et adquiescas spei blandae. Quid enim necesse est mala arcessere, et, satis cito patienda quum venerint, praesumere, ac praesens tempus futuri metu perdere? Est sine dubio stultum, quia quandoque sis futurus miser, esse jam miserum: sed ego

alia te ad securitatem via ducam. Si vis omnem sollicitudinem exuere, quidquid vereris ne eveniat, eventurum utique propone: et, quodcumque est illud malum, tecum ipse metire, ac timorem tuum taxa: intelliges profecto, aut non magnum, aut non longum esse, quod metuis. Nec diu exempla, quibus confirmeris, colligenda sunt; omnis illa aetas tulit. In quacumque partem rerum, vel civilium, vel externarum, memoriam miseris, occurrent tibi ingenia aut profectus aut impetus magni. Numquid accidere tibi, si damnaris, potest durius, quam ut mittaris in exsilium? ut ducaris in carcerem? num quid ultra quidquam timendum est ulli, quam ut uratur? quam ut pereat? Singula ista constitue, et contemtores eorum cita; qui non quaerendi, sed eligendi sunt. Damnationem suam Rutilius sic tulit, tamquam nihil illi molestum aliud esset, quam quod male judicaretur. Exsilium Metellus fortiter tulit, Rutilius etiam libenter: alter, ut rediret, reipublicae praestitit; alter reditum suum Sullae negavit, cui nihil tunc negabatur. In carcere Socrates disputavit, et exire (quum essent qui promitterent fugam) noluit, remansitque, ut duarum rerum gravissimarum hominibus metum demeret, mortis et carceris. Mucius ignibus manum inposuit. Acerbum est uri; quanto acerbius, si id te faciente patiaris? Vides hominem non eruditum, nec ullis praeceptis contra mortem aut dolorem subornatum, militari tantum robore instructum, poenas a se irriti conatus exigentem. Spectator distillantis in hostili foculo dextrae stetit, nec ante removit nudis ossibus fluentem manum, quam ignis illi ab hoste subductus est. Facere aliquid in illis castris felicius potuit, nihil fortius. Vide quanto acrior sit ad occupanda pericula virtus, quam crudelitas ad irroganda. Facilius Porsenna Mucio ignovit, quod voluerat occidere, quam sibi Mucius, quod non occiderit. Decantatae, inquis, in omnibus scholis fabulae istae sunt! Tum mihi, quum ad contemnendam mortem ventum fuerit, Catonem narrabis. Quidni ego narrem ultima illa nocte Platonis librum legentem, posito ad caput gladio? Duo haec in rebus extremis instrumenta prospexerat, alterum, ut vellet mori, alterum, ut posset. Compositis ergo rebus, utcumque componi fractae atque ultimae poterant, id agendum existimavit, ne cui Catonem aut occidere liceret, aut servare contingeret; et, stricto gladio, quem usque in illum diem ab omni caede purum servaverat: Nihil, inquit, egisti, Fortuna, omnibus conatibus meis obstando! non pro mea adhuc, sed pro patriae libertate pug-

navi! nec agebam tanta pertinacia, ut liber, sed ut inter liberos viverem: nunc, quoniam deploratae sunt res humani generis, Cato deducatur in tutum. Impressit deinde mortiferum corpori vulnus. Quo obligato a medicis, quum minus sanguinis haberet, minus virium, animi idem; jam non tantum Caesari, sed sibi iratus, nudas in vulnus manus egit, et generosum illum contemtoremque omnis potentiae spiritum non emisit, sed ejecit. Non in hoc exempla nunc congero, ut ingenium exerceam, sed ut te adversus id, quod maxime terribile videtur, exhorter. Facilius autem exhortabor, si ostendero, non fortes tantum viros hoc momentum efflandae animae contemsisse; sed quosdam, ad alia ignavos, in hac re exaequasse animum fortissimorum: sicut illum Cn. Pompeji socerum Scipionem, qui, contrario in Africam vento relatus, quum teneri navem suam vidisset ab hostibus, ferro se transverberavit, et quaerentibus ubi imperator esset: Imperator, inquit, se bene habet! Vox haec illum parem majoribus fecit, et fatalem Scipionibus in Africa gloriam non est interrumpi passa. Multum fuit, Carthaginem vincere, sed amplius, mortem. Imperator, inquit, se bene habet! An aliter debebat imperator, et quidem Catonis, mori? Non revoco te ad historias, nec ex omnibus seculis contemtores mortis, qui sunt plurimi, colligo: respice ad haec nostra tempora, de quorum languore ac deliciis querimur: omnis ordinis homines succurrent, omnis fortunae, omnis aetatis, qui mala sua morte praeciderunt. Mihi crede, Lucili, adeo mors timenda non est, ut beneficio ejus nihil timendum sit. Securus itaque inimici minas audi: et, quamvis conscientia tibi tua fiduciam faciat, tamen, quia multa extra causam valent, et, quod aequissimum est, spera, et ad id te, quod est iniquissimum, compara. Illud autem ante omnia memento, demere rebus tumultum, ac videre quid in quaque re sit: scies nihil esse in istis terribile, nisi ipsum timorem. Quod vides accidere pueris, hoc nobis quoque, majusculis pueris, evenit: illi, quos amant, quibus adsueverunt, cum quibus ludunt, si personatos vident, expavescunt. Non hominibus tantum, sed rebus persona demenda est, et reddenda facies sua. Quid mihi gladios et ignes ostendis, ut turbam carnificum circa te frementem? tolle istam pompam, sub qua lates, et stultos territas. Mors est, quam nuper servus meus, quam ancilla contemsit. Quid tu rursus mihi flagella et equuleos magno adparatu explicas? quid singulis articulis singula machinamenta, quibus extorqueantur, aptata,

et mille alia instrumenta excarnificandi particulatim hominis? Pone ista, quae nos obstupefaciunt; jube conticescere gemitus et exclamationes, et vocum inter lacerationem elisarum acerbititatem. Nempe dolor est, quem podagricus ille contemnit, quem stomachicus ille in ipsis deliciis perfert, quem in puerperio puella perpetitur. Levis est, si ferre possum; brevis est, si ferre non possum. Haec in animo voluta, quae saepe audisti, saepe dixisti; sed, an vere audieris, an vere dixeris, effectu proba. Hoc enim turpissimum est, quod nobis objici solet, verba nos philosophiae, non opera tractare. Quid tu? nunc primum tibi mortem imminere scisti, nunc exsilium, nunc dolorem? In haec natus es. Quidquid fieri potest, quasi futurum cogitemus. Quod facere te moneo, scio certe fecisse. Nunc admoneo, ut animum tuum non mergas in istam sollicitudinem: hebetabitur enim, et minus habebit vigoris, quum exsurgendum erit. Abduc illum a privata causa ad publicam: dic mortale tibi et fragile corpusculum esse; cui non ex injuria tantum aut ex potentioris viribus denuntiabitur dolor, ipsae in tormenta voluptates vertuntur. Epulae cruditatem adferunt; ebrietates nervorum torporem tremoremque; libidines pedum, manuum, articulorum omnium depravationes. Pauper fiam? inter plures ero. Exsul fiam? ibi me natum putabo, quo mittar. Adligabor? quid enim? nunc solutus sum? ad hoc me natura grave corporis mei pondus adstrinxit. Moriar? hoc dicis, desinam aegrotare posse, desinam adligari posse, desinam mori posse. Non sum tam ineptus, ut Epicuream cantilenam hoc loco persequar, et dicam: vanos esse inferorum metus; nec Ixionem rota volvi; nec saxum humeris Sisyphi trudi in adversum; nec ullius viscera et renasci posse quotidie, et carpi. Nemo tam puer est, ut Cerberum timeat et tenebras, et larvalem habitum nudis ossibus cohaerentium. Mors nos aut consumit, aut exuit: emissis meliora restant, onere detracto; consumtis nihil restat; bona pariter malaque submota sunt. Permitte mihi hoc loco referre versum tuum, si prius admonuero, ut te judices non aliis scripsisse ista, sed etiam tibi. Turpe est aliud loqui, aliud sentire; quanto turpius, aliud scribere, aliud sentire? Memini te illum locum aliquando tractasse: non repente nos in mortem incidere, sed minutatim procedere. Quotidie morimur, quotidie enim demitur aliqua pars vitae: et tunc quoque, quum crescimus, vita decrescit. Infantiam amisimus, deinde pueritiam, deinde adolescentiam; usque ad

hesternum, quidquid transiit temporis, periit; hunc ipsum, quem agimus, diem cum morte dividimus. Quemadmodum clepsydram non extremum stillicidium exhaurit, sed quidquid ante defluxit: sic ultima hora, qua esse desinimus, non sola mortem facit, sed sola consummat. Tunc ad illam pervenimus; sed diu venimus. Haec quum descripsisses quo soles ore, semper quidem magnus, numquam tamen acrior, quam ubi veritati commodas verba, dixisti:

Mora non una venit; sed quae rapit, ultima mors est.

Malo te legas, quam epistolam meam: adparebit enim tibi, hanc, quam timemus, mortem extremam esse, non solam. Video quo spectes: quaeris quid huic epistolae infulserim, quod dictum alicujus animosum, quod praeceptum utile? Ex hac ipsa materia, quae in manibus fuit, mittetur aliquid. Objurgat Epicurus non minus eos, qui mortem concupiscunt, quam eos, qui timent, et ait: *Ridiculum est, currere ad mortem taedio vitae: quum genere vitae, ut currendum ad mortem esset, effeceris.* Item alio loco dicit: *Quid tam ridiculum, quam adpetere mortem, quum vitam inquietam tibi feceris metu mortis?* His adjicias et illud ejusdem notae licet: *Tantam hominum imprudentiam esse, immo dementiam, ut quidam timore mortis cogantur ad mortem.* Quidquid horum tractaveris, confirmabis animum, vel ad mortis, vel ad vitae patientiam. Ad utrumque enim muniendi ac firmandi sumus, et ne nimis amemus vitam, et ne nimis oderimus. Etiam quum ratio suadet finire, non temere, nec cum procursu capiendus est impetus. Vir fortis ac sapiens non fugere debet e vita, sed exire. Et ante omnia ille quoque vitetur adfectus, qui multos occupavit, libido moriendi. Est enim, mi Lucili, ut ad alia, sic etiam ad moriendum inconsulta animi inclinatio, quae saepe generosos atque acerrimae indolis viros corripit, saepe ignavos jacentesque: illi contemnunt vitam, hi gravantur. Quosdam subit eadem faciendi videndique satietas, et vitae non odium, sed fastidium, in quod prolabimur ipsa inpellente philosophia, dum dicimus: „Quousque eadem? Nempe expergiscar, dormiam, satiabor, esuriam, algebo, aestuabo; nullius rei finis est, sed in orbem nexa sunt omnia; fugiunt ac sequuntur. Diem nox premit, dies noctem; aestas in autumnum desinit, autumno hiems instat, quae vere compescitur: omnia transeunt, ut revertantur; nihil novi facio, nihil novi video; fit aliquando et hujus

rei nausea." Multi sunt qui non acerbum judicent vivere, sed supervacuum.

EPISTOLA [XXV.] XIV.

Quod ad duos amicos nostros pertinet, diversa via eundum est; alterius enim vitia emendanda, alterius frangenda sunt. Utar libertate tota; non animo illum, nisi offendero. Quid ergo? inquis, quadragenarium pupillum cogitas sub tutela tua continere? Respice aetatem ejus jam duram et intractabilem: non potest reformari; tenera finguntur. An profecturus sim nescio; malo successum mihi, quam fidem, deesse. Nec desperaveris, etiam diutinos aegros posse sanari, si contra intemperantiam steteris, si multa invitos et facere coëgeris et pati. Ne de altero quidem satis fiduciae habeo; excepto eo, quod adhuc peccare erubescit. Nutriendus est hic pudor; qui quamdiu in animo ejus duraverit, aliquis erit bonae spei locus. Cum hoc veterano parcius agendum puto, ne in desperationem sui veniat: nec ullum tempus adgrediendi fuit melius, quam hoc, dum interquiescit, dum emendato similis est. Aliis haec intermissio ejus imposuit: mihi verba non dat; exspecto cum magno fenore vitia reditura, quae nunc scio cessare, non deesse. Impendam huic rei dies, et, utrum possit aliquid agi, an non possit, experiar. Tu nobis te, ut facis, fortem praesta, et sarcinas contrahe. Nihil ex his, quae habemus, necessarium est. Ad legem naturae revertamur. Divitiae paratae sunt. Aut gratuitum est, quo egemus, aut vile. Panem et aquam natura desiderat; nemo ad haec pauper est, *intra quae quisquis desiderium suum clusit, cum ipso Jove de felicitate contendat*, ut ait Epicurus: cujus aliquam vocem huic epistolae involvam. *Sic fac*, inquit, *omnia, tamquam spectet Epicurus.* Prodest sine dubio, custodem sibi imposuisse, et habere quem respicias, quem interesse cogitationibus tuis judices. Hoc quidem longe magnificentius est, sic vivere tamquam sub alicujus boni viri, ac semper praesentis, oculis: sed ego etiam hoc contentus sum, ut sic facias quaecumque facies, tamquam spectet *aliquis*. Omnia nobis mala solitudo persuadet. Quum jam profeceris tantum, ut sit tibi etiam tui reverentia, licebit dimittas paedagogum: interim aliquorum te auctoritate custodi. Aut Cato, ille sit, aut Scipio, aut Laelius, aut cujus interventu perditi quoque homines vitia supprimerent;

dum te efficis eum, cum quo peccare non audeas. Quum hoc effeceris, et aliqua coeperit apud te tui esse dignatio, incipiam te tibi permittere; quod idem suadet Epicurus: tunc praecipue in te ipse secede, quum esse cogeris in turba. Dissimilem te fieri multis oportet. Dum tibi tutum sit ad te recedere, circumspice singulos: nemo est, cui non satius sit cum quolibet esse, quam secum. Tunc praecipue in te ipse secede, quum esse cogeris in turba; si bonus vires, si quietus, si temperans: alioquin in turbam tibia te recedendum est: istic malo viro propius es.

EPISTOLA [XXVI.] XV.

Modo dicebam tibi, in conspectu esse me senectutis: jam vereor, ne senectutem post me reliquerim. Aliud jam his annis, certe huic corpori, vocabulum convenit; quoniam quidem senectus lassae aetatis, non fractae, nomen est. Inter decrepitos me numera et extrema tangentes. Gratias tamen mihi apud te ago: non sentio in animo aetatis injuriam, quum sentiam in corpore: tantum vitia et vitiorum ministeria senuerunt. Viget animus, et gaudet non multum sibi esse cum corpore; magnam partem oneris sui posuit; exsultat, et mihi facit controversiam de senectute; hunc ait esse florem suum. Credamus illi: bono suo utatur.

Ire in cogitationem juvat, et dispicere, quid ex hac tranquillitate et modestia morum sapientiae debeam, quid aetati: et diligenter excutere, quae non possim facere; quae nolim, posse habiturus. Atqui si nolim quidquid non possum, non posse me gaudeo. Quae enim querela est, quod incommodum, si, quod debet desinere, defecit? Incommodum summum est, inquis, minui et deperire, et, ut proprie dicam, liquescere. Non enim subito impulsi ac prostrati sumus; carpimur: singuli dies aliquid subtrahunt viribus. Et quis exitus est melior, quam in finem suum, natura solvente, dilabi? Non quia aliquid mali est citus et e vita repentinus excessus; sed quia lenis haec via est, subduci. Ego certe, velut adpropinquet experimentum, et ille laturus sententiam de omnibus annis meis dies venerit, ita me observo et adloquor: „Nihil est, inquam, adhuc, quod aut rebus aut verbis exhibuimus. Levia sunt ista et fallacia pignora animi, multisque involuta lenociniis: quid profecerim, morti crediturus sum. Non timide itaque componor ad illum diem, quo, remotis strophis ac fucis, de

me judicaturus sum, utrum loquar fortia, an sentiam; numquid simulatio fuerit et mimus, quidquid contra fortunam jactavi verborum contumacium. Remove existimationem hominum; dubia semper est, et in partem utramque dividitur. Remove studia tota vita tractata: mors de te pronuntiatura est. Ita dico: disputationes et literata colloquia, et ex praeceptis sapientium verba collecta, et eruditus sermo, non ostendunt verum robur animi: est enim oratio etiam timidissimis audax. Quid egeris, tunc adparebit, quum animam ages. Accipio conditionem, non reformido judicium." Haec mecum loquor; sed tecum quoque me loquutum puta. Juvenior es? quid refert? non dinumerantur anni. Incertum est, quo te loco mors exspectet: itaque tu illam omni loco exspecta. Desinere jam volebam, et manus spectabat ad clausulam: sed conficienda sunt sacra, et huic epistolae viaticum dandum est. Puta me non dicere, unde sumturus sim mutuum: scis cujus arca utar. Exspecta pusillum, et de domo fiet numeratio: interim commodabit Epicurus, qui ait: *Meditare utrum commodius sit, vel mortem transire ad nos, vel nos ad eam.* Hic patet sensus: egregia res est, mortem condiscere. Supervacuum forsitan putas id discere, quo semel utendum est? hoc est ipsum, quare meditari debeamus: semper discendum est, quod, an sciamus, experiri non possumus. Meditare mortem. Qui hoc dicit, meditari libertatem jubet. Qui mori didicit, servire dedidicit; supra omnem potentiam est, certe extra omnem. Quid ad illum carcer, et custodia, et claustra? liberum ostium habet. Una est catena, quae nos adligatos tenet, amor vitae: qui, ut non est abjiciendus, ita minuendus est: ut, si quando res exiget, nihil nos detineat, nec inpediat, quo minus parati simus, quod quandoque faciendum est, statim facere.

EPISTOLA [XXVIII.] XVI.

Hoc tibi soli putas accidisse, et admiratis quasi rem novam, quod peregrinatione tam longa, et tot locorum varietatibus, non discussisti tristitiam gravitatemque mentis. Animum debes mutare, non coelum. Licet vastum trajeceris mare, licet, ut ait Virgilius noster,

terraeque urbesque recedant;

sequentur te, quocumque perveneris, vitia. Hoc idem querenti cuidam Socrates ait: *Quid miraris, nihil tibi peregrinationes prodesse, quum te circumferas?* Premit te

eadem causa, quae expulit. Quid terrarum juvare novitas potest? quid cognitio urbium, aut locorum? in irritum cedit ista jactatio. Quaeris, quare te fuga ista non adjuvet? Tecum fugis. Onus animi deponendum est: non ante tibi ullus placebit locus. Talem nunc esse habitum tuum cogita, qualem Virgilius noster vatis inducit jam concitatae et instigatae, multumque habentis in se spiritus non sui:

Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse Deum.

Vadis huc illuc, ut excutias insidens pondus, quod ipsa jactatione incommodius fit: sicut in navi onera immota minus urgent; inaequaliter convoluta citius eam partem, in quam incubuere, demergunt. Quidquid facis, contra te facis, et motu ipso noces tibi: aegrum enim concutis. At, quum istud exemeris malum, omnis mutatio loci jucunda fiet. In ultimas expellaris terras licebit, in quolibet barbariae angulo colloceris; hospitalis tibi illa qualiscumque sedes erit. Magis quis veneris, quam quo, interest: et ideo nulli loco addicere debemus animum, Cum hac persuasione vivendum est: Non sum uni angulo natus: patria mea totus hic mundus est. Quod si liqueret tibi, non admirareris, nil adjuvari te regionum varietatibus, in quas subinde priorum taedio migras. Prima enim quaeque placuisset, si omnem tuam crederes. Nunc non peregrinaris, sed erras et ageris, ac locum ex loco mutas: quum illud, quod quaeris, Bene vivere, omni loco positum sit. Num quid tam turbidum fieri potest, quam forum? ibi quoque licet quiete vivere, si necesse sit. Sed si liceat disponere se, conspectum quoque et viciniam fori procul fugiam: nam ut loca gravia etiam firmissimam valitudinem tentant; ita bonae quoque menti, necdum adhuc perfectae et convalescenti, sunt aliqua parum salubria. Dissentio ab his, qui in fluctus medios eunt, et, tumultuosam probantes vitam, quotidie cum difficultatibus rerum magno animo colluctantur. Sapiens feret ista, non eliget, et malet in pace esse, quam in pugna Non multum prodest vitia sua projecisse, si cum alienis rixandum est. Triginta, inquis, tyranni Socratem circumsteterunt; nec potuerunt animum ejus infringere. Quid interest, quod domini sint? servitus una est: hanc qui contemsit, in quantalibet turba dominantium liber est. Tempus est desinere, sed si prius portorium solvero. *Initium est salutis notitia peccati.* Egregie mihi hoc dixisse videtur Epicurus. Nam

qui peccare se nescit, corrigi non vult: deprehendas te oportet, antequam emendes. Quidam vitiis gloriantur. Tu existimas aliquid de remedio cogitare, qui mala sua virtutum loco numerant? Ideo, quantum potes, te ipse coargue: inquire in te; accusatoris primum partibus fungere, deinde judicis, novissime deprecatoris: aliquando te offende.

EPISTOLA [XXIX.] XVII.

De Marcellino nostro quaeris, et vis scire quid agat. Raro ad nos venit, nulla alia ex causa, quam quod audire verum timet. A quo periculo iam abest: nulli enim nisi audituro dicendum est. Ideo de Diogene, nec minus de aliis Cynicis, qui libertate promiscua usui sunt et obvios monuerunt, dubitari solet, an hoc facere debuerint. Quid enim, si quis surdos objurget, aut natura morbove mutos? Quare, inquis, verbis parcam? gratuita sunt. Non possum scire an ei profuturus sim, quem admoneo: illud scio, alicui me profuturum, si multos admonuero. Spargenda manus est: non potest fieri, ut non aliquando succedat multa tentanti. Hoc, mi Lucili, non existimo magno viro faciendum: diluitur ejus auctoritas, nec habet apud eos satis ponderis, quos posset minus obsolefacta corrigere. Sagittarius non aliquando ferire debet, sed aliquando deerrare. Non est ars, quae ad effectum casu venit. Sapientia ars est: certum petat; eligat profecturos; ab his quos desperavit, recedat; non tamen cito relinquat, sed in ipsa desperatione extrema remedia tentet. Marcellinum nostrum ego nondum despero. Etiamnunc servari potest, sed si cito illi manus porrigitur. Est quidem periculum, ne porrigentem trahat: magna in illo ingenii vis est, sed jam tendentis in pravum. Nihilominus adibo hoc periculum, et audebo illi mala sua ostendere. Faciet, quod solet; advocabit illas facetias, quae risum evocare lugentibus possunt, et in se primum, deinde in nos jocabitur; omnia, quae dicturus sum, occupabit. Scrutabitur scholas nostras, et objiciet philosophis congiaria, amicas, gulam; ostendet mihi alium in adulterio, alium in popina, alium in aula; ostendet mihi lepidum philosophum Aristonem, qui in gestatione disserebat, hoc enim ad edendas operas tempus exceperat. De cujus secta quum quaereretur, Scaurus ait: Utique Peripateticus non est. De eodem quum consuleretur Julius Graecinus, vir egregius, quid sentiret: Non possum, in-

quit, tibi dicere; nescio enim quid de gradu faciat: tamquam de essedario interrogaretur. Hos mihi circulatores, qui philosophiam honestius neglexissent, quam vendunt, in faciem ingeret. Constitui tamen contumelias perpeti. Moveat ille mihi risum: ego fortasse illi lacrimas movebo; aut, si ridere perseverabit, gaudebo, tamquam in malis, quod illi genus insaniae hilare contigerit. Sed non est illa hilaritas longa: observa; videbis eosdem intra exiguum tempus acerrime ridere, et acerrime rabere. Propositum est adgredi illum, et ostendere quanto pluris fuerit, quum multis minoris videretur. Vitia ejus, etiam si non excidero, inhibebo: non desinent, sed intermittent; fortasse autem et desinent, si intermittendi consuetudinem fecerint. Non est hoc ipsum fastidiendum, quoniam quidem graviter adfectis sanitatis loco est bona remissio. Dum me illi paro, tu interim, qui potes, qui intelligis, unde, quo evaseris, et ex eo suspicaris, quousque sis evasurus, compone mores tuos, adtolle animum, adversus formidata consiste; numerare eos noli, qui tibi metum faciunt. Nonne videatur stultus, si quis multitudinem eo loco timeat, per quem transitus singulis est? Aeque ad tuam mortem multis aditus non est, licet illam multi minentur. Sic istud natura disposuit: spiritum tibi tam unus eripiet, quam unus dedit. Si pudorem haberes, ultimam mihi pensionem remisisses: sed ne ego quidem me sordide geram in fenore aeris alieni, et tibi, quod debeo, impingam. *Numquam volui populo placere: nam quae ego scio, non probat populus; quae probat populus, ego nescio.* Quis hoc? inquis. Tamquam nescias, cui imperem. Epicurus. Sed idem hoc omnes tibi ex omni domo conclamabunt, Peripatetici, Academici, Stoici, Cynici. Quis enim placere potest populo, cui placet virtus? Malis artibus popularis favor quaeritur: similem te illis facias oportet: non probabunt, nisi agnoverint. Multo autem ad rem magis pertinet, qualis tibi videaris, quam qualis aliis. Conciliari, nisi turpi ratione, amor turpium non potest. Quid ergo illa laudata et omnibus praeferenda artibus rebusque philosophia praestabit? Scilicet ut malis tibi placere, quam populo; ut aestimes judicia, non numeres; ut sine metu deorum hominumque vivas; ut aut vincas mala, aut finias. Ceterum, si te videro celebrem secundis vocibus vulgi; si intrante te clamor et plausus, pantomimica ornamenta, obstrepuerint; si tota civitate feminae te puerique laudaverint; quidni ego tui miserear, quum sciam, quae via ad istum favorem ferat?

EPISTOLA [XXX.] XVIII.

Bassum Aufidium, virum optimum, vidi quassum, aetati obluctantem: sed jam plus illum degravat, quam quod possit adtolli; magno senectus et universo pondere incubuit. Scis illum semper infirmi corporis et exsucci fuisse, diu illud continuit, et, ut verius dicam, concinnavit; subito defecit. Quemadmodum in nave quae sentinam trahit, uni rimae aut alteri obsistitur; ubi plurimis locis laxari coepit et cedere, succurri non potest navigio dehiscenti: ita in senili corpore aliquatenus imbecillitas sustineri et fulciri potest: ubi, tamquam in putri aedificio, omnis junctura diducitur, et, dum alia excipitur, alia discinditur, circumspiciendum est, quomodo exeas. Bassus tamen noster alacer animo est. Hoc philosophia praestat: in conspectu mortis hilarem, in quocumque corporis habitu fortem laetumque, nec deficientem, quamvis deficiatur. Magnus gubernator et scisso navigat velo, et, si exarmavit, tamen reliquias navigii aptat ad cursum. Hoc facit Bassus noster, et eo animo vultuque finem suum spectat, quo alienum spectare, nimis securi putares. Magna res est haec, Lucili, et diu discenda, quum adventat hora illa inevitabilis, aequo animo abire. Alia genera mortis spei mixta sunt. Desinit morbus; incendium exstinguitur; ruina, quos videbatur oppressura, deposuit; mare, quos hauserat, vi eadem, qua sorbebat, ejecit incolumes; gladium miles ab ipsa perituri cervice revocavit: nihil habet quod speret, quem senectus ducit ad mortem: huic uni intercedi non potest. Nullo genere homines mollius moriuntur; sed nec diutius. Bassus noster videbatur mihi prosequi se et componere, et vivere tamquam superstes sibi, et sapienter ferre desiderium sui. Nam de morte multa loquitur, et id agit sedulo, ut nobis persuadeat, si quid incommodi aut metus in hoc negotio est, morientis vitium esse, non mortis; nec magis in ipsa quidquam esse molestiae, quam post ipsam. Tam demens autem est, qui timet quod non est passurus, quam qui timet, quod non est sensurus. An quisquam hoc futurum credit, ut, per quam nihil sentitur, ea sentiatur? Ergo, inquit, mors adeo extra omne malum est, ut sit extra omnem malorum metum. Haec ego scio et saepe dicta, et saepe dicenda: sed neque, quum legerem, aeque mihi profuerunt, neque, quum audirem his dicentibus, qui negabant timenda, a quorum metu aberant. Hic vero plurimum apud me auctoritatis

habuit, quum loqueretur de morte vicina. Dicam etiam quid sentiam; puto, fortiorem eum esse, qui in ipsa morte est, quam qui circa mortem. Mors enim admota etiam imperitis animum dedit non vitandi inevitabilia. Sic gladiator, tota pugna timidissimus, jugulum adversario praestat, et errantem gladium sibi adtemperat. At illa, quae in propinquo est, utique ventura, desiderat lentam animi firmitatem; quae est rarior, nec potest, nisi a sapiente, praestari. Libentissime itaque illum audiebam, quasi ferentem de morte sententiam, et qualis esset ejus natura, velut propius inspectae, indicantem. Plus, ut puto, fidei haberet apud te, plus ponderis, si quis revixisset, et in morte nihil mali esse narraret expertus. Accessus mortis quam perturbationem adferat, optime hi tibi dicent, qui secundum illam steterunt, qui venientem et viderunt et receperunt. Inter hos Bassum licet numeres, qui nos decipi noluit: is ait, tam stultum esse, qui mortem timeat, quam qui senectutem. Nam quemadmodum senectus adolescentiam sequitur, ita mors senectutem. Vivere noluit, qui mori non vult. Vita enim cum exceptione mortis data est; ad hanc itur. Quam ideo timere dementis est; quia certa exspectantur, dubia metuuntur. Mors necessitatem habet aequam et invictam. Quis queri potest, in ea conditione se esse, in qua nemo non est? prima autem pars est aequitatis aequalitas. Sed nunc supervacuum est, naturae causam agere. quae non aliam voluit legem nostram esse, quam suam. Quidquid composuit, resolvit; et, quidquid resolvit, componit iterum. Jam vero si cui contigit, ut illum senectus leniter emitteret, non repente avulsum vitae, sed minutatim subductum; nonne ille agere gratias diis omnibus debet, quod satiatus ad requiem homini necessariam, lasso gratam, perductus est? Vides quosdam optantes mortem, et quidem magis, quam rogari solet vita. Nescio utros existimem majorem nobis animum dare, qui deposcunt mortem, an qui hilares eam quietique opperiuntur; quoniam illud ex rabie interdum ac repentina indignatione fit, haec ex judicio certo tranquillitas est. Venit aliquis ad mortem iratus morti: venientem nemo hilaris excipit, nisi qui se ad illam diu composuerat. Fateor ergo, ad hominem mihi carum ex pluribus me causis frequentius venisse, ut scirem an illum totiens eumdem invenirem; numquid cum corporis viribus minueretur animi vigor: qui sic crescebat illi, quomodo manifestior notari solet agitatorum laetitia, quum septimo spatio palmae adpropinquant. Dicebat

quidem ille, Epicuri praeceptis obsequens: „primum sperare se, nullum dolorem esse in illo extremo anhelitu: si tamen esset, habere aliquantulum in ipsa brevitate solatii; nullum enim dolorem longum esse, qui magnus est. Ceterum succursurum sibi etiam in ipsa distractione animae corporisque, si cum cruciatu id fieret, post illum dolorem se dolere non posse. Non dubitare autem se, quin senilis anima in primis labris esset, nec magna vi distraheretur a corpore. Ignis, qui valentem materiam occupavit, aqua et interdum ruina exstinguendus est; ille, qui alimentis deficitur, sua sponte subsidit." Libenter haec, mi Lucili, audio, non tamquam nova, sed tamquam in rem praesentem perductus. Quid ergo? non multos spectavi abrumpentes vitam? Ego vero vidi; sed plus momenti apud me habent, qui ad mortem veniunt sine odio vitae, et admittunt illam, non adtrahunt. Illud quidem, ajebat, tormentum nostra nos sentire opera, quod tunc trepidamus, quum prope a nobis esse credimus mortem. A quo enim prope non est, parata omnibus locis, omnibusque momentis? Sed consideremus, inquit, tunc, quum aliqua causa moriendi videtur accedere, quanto aliae propiores sint, quae non timentur. Hostis alicui mortem minabatur: hanc crudita occupavit. Si distinguere voluerimus causas metus nostri, inveniemus alias esse, alias videri. Non mortem timemus, sed cogitationem mortis: ab ipsa enim semper tantumdem absumus. Ita, si timenda mors est, semper timenda est: quod enim tempus morti exemtum est? Sed vereri debeo, ne tam longas epistolas pejus quam mortem oderis: itaque finem faciam. Tu tamen mortem, ut numquam timeas, semper cogita.

EPISTOLA [XXXI.] XIX.

Agnosco Lucilium meum; incipit, quem promiserat, exhibere. Sequere illum impetum animi, quo ad optima quaeque, calcatis popularibus bonis, ibas. Non desidero majorem melioremque te fieri, quam moliebaris. Fundamenta tua multum loci occupaverunt: tantum effice, quantum conatus es, et illa, quae tecum in animo tulisti, tracta. Ad summam, sapiens eris, si cluseris aurea; quibus ceram parum est obdere; firmiore spissamento opus est, quam in sociis usum Ulyssem ferunt. Illa vox, quae timebatur, erat blanda, non tamen publica: at haec, quae timenda est, non ex uno scopulo, sed ex omni terrarum parte circumsonat. Praetervehere

itaque non unum locum insidiosa voluptate suspectum, sed omnes urbes; surdum te amantissimis tui praesta. Bono animo male precantur: et si esse vis felix, deos ora, ne quid tibi ex his, quae optantur, eveniat. Non sunt ista bona, quae in te isti volunt congeri. Unum bonum est, quod beatae vitae causa et firmamentum est, sibi fidere. Hoc autem contingere non potest, nisi contemtus est labor, et in eorum numero habitus, quae neque bona sunt, neque mala. Fieri enim non potest, ut una res modo mala sit, modo bona; modo levis et perferenda, modo expavescenda. Labor bonum non est: quid ergo est bonum? Laboris contemtio. Itaque in vanum operosos culpaverim; rursus ad honesta nitentes, quanto magis incubuerint, minusque sibi vinci ac strigare permiserint, admirabor et clamabo: tanto melior surge et inspira, et clivum istum uno, si potes, spiritu exsupera! Generosos animos labor nutrit. Non est ergo quod ex illo vetere voto parentum tuorum eligas, quid contingere tibi velis, quid optes; et, in totum, jam per maxima acto viro turpe est etiamnunc deos fatigare. Quid votis opus est? fac te ipse felicem: facies autem, si intellexeris bona esse, quibus admixta virtus est; turpia, quibus malitia conjuncta est. Quemadmodum sine mixtura lucis nihil splendidum est; nihil atrum, nisi quod tenebras habet, aut aliquid in se traxit obscuri; quemadmodum sine adjutorio ignis nihil calidum est, nihil sine aëre frigidum: ita honesta et turpia virtutis ac malitiae societas efficit. Quid ergo est bonum? Rerum scientia. Quid malum est? Rerum imperitia. Ille prudens atque artifex, pro tempore, quaeque repellet aut eliget. Sed nec, quae repellit, timet; nec miratur, quae eligit; si modo magnus illi et invictus animus est. Submitti te ac deprimi veto. Laborem si non recuses, parum est: posce. Quis ergo, inquis, labor frivolus et supervacuus est? Quem humiles causae vocaverunt. Non est malus; non magis quam ille, qui pulchris rebus impenditur: quoniam animi est ipsa tolerantia, quae se ad dura et aspera hortatur, et dicit: quid cessas? non est viri, timere sudorem. Huic et illud accedat, ut perfecta virtus sit, aequalitas ac tenor vitae per omnia consonans sibi: quod non potest esse, nisi rerum scientia contingat, et ars, per quam divina et humana noscantur. Hoc est summum bonum; quod si occupas, incipis deorum socius esse, non supplex. Quomodo, inquis, isto pervenitur? Non per Peninum Grajumve montem, nec per deserta Candaviae; nec Syrtes tibi, nec Scylla aut Charybdis, adeun-

dae sunt; quae tamen omnia transisti procuratiunculae pretio. Tutum iter est, jucundum est, ad quod natura te instruxit. Dedit tibi illa, quae si non deserueris, par Deo surges. Parem autem te Deo pecunia non faciet; Deus nihil habet: praetexta non faciet; Deus nudus est: fama non faciet, nec ostentatio tui, et in populos nominis dimissa notitia; nemo novit Deum, multi de illo male existimant, et impune: non turba servorum, lecticam tuam per itinera urbana ac peregrina portantium; Deum ille maximus potentissimusque ipse vehit omnia. Ne forma quidem et vires beatum te facere possunt; nihil horum patitur vetustatem. Quaerendum est, quod non fiat in dies deterius, cui non possit obstari. Quid hoc est? Animus: sed hic rectus, bonus, magnus. Quid aliud voces hunc, quam Deum in humano corpore hospitantem? Hic animus tam in equitem Romanum, quam in libertinum, quam in servum, potest cadere. Quid est eques Romanus, aut libertinus, aut servus? Nomina ex ambitione, aut ex injuria nata. Subsilire in coelum ex angulo licet: exsurge modo,

— et te quoque dignum
Finge Deo. —

Finges autem non auro, non argento; non potest ex hac materia imago Deo exprimi similis. Cogita, illos, quum propitii essent, fictiles fuisse.

EPISTOLA [XXXIII.] XX.

Desideras his quoque epistolis, sicut prioribus, adscribi aliquas voces nostrorum procerum. Non fuerunt circa flosculos occupati; totus contextus illorum virilis est: inaequalitatem scias esse, ubi, quae eminent, notabilia sunt. Non est admirationi una arbor, ubi in eamdem altitudinem tota silva surrexit. Ejusmodi vocibus referta sunt carmina, refertae historiae. Itaque nolo illas Epicuri esse existimes; publicae sunt, et maxime nostrae. Sed illo magis adnotantur, quia rarae interim interveniunt, quia inexspectatae, quia mirum est fortiter aliquid dici ab homine mollitiam professo. Ita enim plerique judicant: apud me est Epicurus et fortis, licet manuleatus sit. Fortitudo, et industria, et ad bellum promta mens, tam in Persas, quam in alte cinctos, cadit. Non est ergo quod exigas excerpta et repetita; continuum est apud nostros, quidquid apud alios excerpitur. Non habemus itaque ista oculiferia; nec emtorem decipimus, nihil inventurum, quum intraverit, praeter illa, quae in

fronte suspensa sunt. Ipsis permittimus, unde velint sumere exemplaria. Puta, nos velle singulares sententias ex turba separare; cui illas adsignabimus? Zenoni, an Cleanthi, an Chrysippo, an Panaetio, an Posidonio? Non sumus sub rege; sibi quisque se vindicat: apud istos, quidquid dicit Hermarchus, quidquid Metrodorus, ad unum refertur. Omnia, quae quisquam in illo contubernio locutus est, unius ductu et auspiciis dicta sunt. Non possumus, inquam, licet tentemus, educere aliquid ex tanta rerum aequalium multitudine.

Pauperis est numerare pecus. —

Quocumque miseris oculum, id tibi occurret quod eminere posset, nisi inter paria legeretur. Quare depone istam spem, posse te summatim degustare ingenia maximorum virorum: tota tibi inspicienda sunt, tota tractanda. Res geritur, et per lineamenta sua ingenii opus nectitur, ex quo nihil subduci sine ruina potest. Nec recuso, quo minus singula membra, dummodo in ipso homine, consideres. Non est formosa, cujus crus laudatur aut brachium; sed illa, cujus universa facies admirationem partibus singulis abstulit. Si tamen exegeris; non tam mendice tecum agam, sed plena manu fiet. Ingens eorum turba, est, passim jacentium; sumenda erunt, non colligenda. Non enim excidunt, sed fluunt: perpetua et inter se contexta sunt. Nec dubito, quin multum conferant rudibus adhuc, et extrinsecus auscultantibus. Facilius enim singula insidunt circumscripta, et carminis modo inclusa. Ideo pueris et sententias ediscendas damus, et has quas Graeci chrias vocant, quia complecti illas puerilis animus potest, qui plus adhuc non capit certi profectus. Viro captare flosculos turpe est, et fulcire se notissimis ac paucissimis vocibus, et memoria stare. Sibi jam innitatur: dicat ista, non teneat. Turpe est enim seni, aut prospicienti senectutem, ex commentario sapere. Hoc Zenon dixit: tu quid? Hoc Cleanthes: tu quid? quousque sub alio moveris? et impera, et dic, quod memoriae tradatur; aliquid et de tuo profer. Omnes itaque istos, numquam auctores, semper interpretes, sub aliena umbra latentes, nihil existimo habere generosi, numquam ausos aliquando facere, quod diu didicerant. Memoriam in alienis exercuerunt. Aliud autem est, meminisse, aliud scire. Meminisse, est rem commissam memoriae custodire; at contra scire, est et sua facere quaeque, nec ab exemplari pendere et totiens respicere ad magistrum. Hoc dixit Zeno, hoc Cleanthes. Aliquid intersit inter te, et librum. Quousque disces? jam et

praecipe. Quid est, quare audiam, quod legere possum? Multum, inquit, viva vox facit. Non quidem haec, quae alienis verbis commodatur, et actuarii vice fungitur. Adjice nunc, quod isti, qui numquam tutelae suae fiunt, primum in ea re sequuntur priores, in qua nemo non a priore descivit: deindé in ea re sequuntur, quae adhuc quaeritur; numquam autem invenietur, si contenti fuerimus inventis. Praeterea qui alium sequitur, nihil invenit, immo nec quaerit. Quid ergo? non ibo per priorum vestigia? Ego vero utar via vetere; sed, si propiorem planioremque invenero, hanc muniam. Qui ante nos ista moverunt, non domini nostri, sed duces sunt. Patet omnibus veritas, nondum est occupata: multum ex illa etiam futuris relictum est.

EPISTOLA [XXXVIII.] XXI.

Merito exigis, ut hoc inter nos epistolarum commercium frequentemus. Plurimum proficit sermo, qui minutatim irrepit animo: disputationes praeparatae et effusae, audiente populo, plus habent strepitus, minus familiaritatis. Philosophia bonum consilium est; consilium nemo clare dat. Aliquando utendum est et illis, ut ita dicam, concionibus, ubi, qui dubitat, impellendus est; ubi vero non hoc agendum est, ut velit discere, sed ut discat, ad haec submissiora verba veniendum est. Facilius intrant et haerent: nec enim multis opus est, sed efficacibus. Seminis modo spargenda sunt; quod, quamvis sit exiguum, quum occupavit idoneum locum, vires suas explicat, et ex minimo in maximos auctus diffunditur. Idem facit ratio: non late patet, si adspicias; in opere crescit. Pauca sunt quae dicuntur; sed si illa animus bene exceperit, convalescunt et exsurgunt. Eadem est, inquam, praeceptorum conditio, quae seminum: multum efficiunt, etsi angusta sunt; tantum, ut dixi, idonea mens rapiat illa, et in se trahat. Multa invicem et ipsa generabit, et plus reddet, quam acceperit.

EPISTOLA [XL.] XXII.

Quod frequenter mihi scribis, gratias ago; nam, quo uno modo potes, te mihi ostendis. Numquam epistolam tuam accipio, ut non protinus una simus. Si imagines nobis amicorum absentium jucundae sunt, quae memoriam renovant, et desiderium absentiae falso at-

que inani solatio levant; quanto jucundiores sunt literae, quae vera amici absentis vestigia, veras notas adferunt? Nam quod in conspectu dulcissimum est, id amici manus epistolae impressa praestat: agnoscere. Audisse te, scribis, Serapionem philosophum, quum istuc adplicuisset; solere magno cursu verba convolvere, quae non effundit, immo premit et urget; plura enim veniunt, quam quibus una vox sufficiat. Hoc non probo in philosopho; cujus pronuntiatio quoque, sicut vita, debet esse composita: nihil autem ordinatum est, quod praecipitatur et properat. Itaque oratio illa apud Homerum concitata et sine intermissione, in morem nivis, superveniens, oratori data est; lenis et melle dulcior seni profluit. Sic itaque habe, istam vim dicendi rapidam atque abundantem aptiorem esse circulanti, quam agenti rem magnam ac seriam, docentique. Aeque stillare illam nolo, quam currere: nec extendat aures, nec obruat. Nam illa quoque inopia et exilitas minus intentum auditorem habet, taedio interruptae tarditatis: facilius tamen insidit quod exspectatur, quam quod praetervolat. Denique tradere homines discipulis praecepta dicuntur; non traditur, quod fugit. Adjice nunc, quod, quae veritati operam dat oratio, incomposita debet esse et simplex: haec popularis nihil habet veri; movere vult turbam, et inconsultas aures impetu rapere; tractandam se non praebet; aufertur. Quomodo autem regere potest, quae regi non potest? Quid, quod haec oratio, quae sanandis mentibus adhibetur, descendere in nos debet: remedia non prosunt, nisi immorentur. Multum praeterea habet inanitatis et vani; plus sonat, quam valet. Lenienda sunt quae me exterrent, compescenda quae irritant, discutienda quae fallunt; inhibenda luxuria, corripienda avaritia. Quid horum raptim potest fieri? quis medicus in transitu curat aegros? Quid, quod ne voluptatem quidem ullam habet talis verborum sine delectu ruentium strepitus. Sed ut pleraque, quae fieri posse non crederes, cognovisse satis est: ita istos, qui verba exercuerunt, abunde est semel audisse. Quid enim quis discere, quid imitari velit? quid de eorum animo judicet, quorum oratio perturbata et immissa est, nec potest reprimi? Quemadmodum per proclive currentium, non ubi visum est, gradus sistitur, sed incitato corporis pondere se rapit, ac longius, quam voluit, effertur: sic ista dicendi celeritas nec in sua potestate est, nec satis decora philosophiae, quae ponere debet verba, non pro-

ficere, et pedetentim procedere. Quid ergo? non aliquando et insurget? Quidni? sed salva dignitate morum, quam violenta ista et nimia vis exuit. Habeat vires magnas, moderatas tamen; perennis sit unda, non torrens. Vix oratori permiserim talem dicendi velocitatem, irrevocabilem, ac sine lege vadentem. Quemadmodum enim judex subsequi poterit, aliquando etiam imperitus et rudis? Tum quoque, quum illum aut ostentatio abstulerit, aut adfectus impetus sui, tantum festinet atque ingerat, quantum aures pati possunt. Recte ergo facies, si non videris istos, qui, quantum dicant, non quemadmodum, quaerunt; et ipse malueris — si necesse est vel P. Vinicium dicere. Qui itaque? Quum quaereretur, quomodo P. Vinicius diceret, Asellius ait: tractim. Nam Geminus Varius ait: Quomodo istum disertum dicatis, nescio; tria verba non potest jungere. Quidni malis tu sic dicere, quomodo Vinicius? Aliquis tam insulsus intervenerit, quam qui illi singula verba vellenti, tamquam dictaret, non diceret, ait: Dic, vel numquam dicas. Nam Q. Haterii cursum, suis temporibus oratoris celeberrimi, longe abesse ab homine sanovolo. Numquam dubitavit, numquam intermisit; semel incipiebat, semel desinebat. Quaedam tamen et nationibus puto magis aut minus convenire. In Graecis hanc licentiam tuleris; nos, etiam quum scribimus, interpungere adsuevimus. Cicero quoque noster, a quo Romana eloquentia exsilivit, gradarius fuit. Romanus sermo magis se circumspicit, et aestimat, praebetque aestimandum. Fabianus, vir egregius et vita et scientia et, quod post ista est, eloquentia quoque, disputabat expedite magis, quam concitate; ut posses dicere, facilitatem esse illam, non celeritatem. Hanc ego in viro sapiente recipio: non exigo, ut oratio ejus sine impedimento exeat; proferatur tamen malo, quam profluat. Eo autem magis te deterreo ab isto morbo, quod non potest tibi res ista contingere aliter, quam si te pudere desierit. Perfrices frontem oportet, et te ipse non audias: multa enim inobservatus ille cursus feret, quae reprehendere velis. Non potest, inquam, tibi contingere res ista, salva verecundia. Praeterea exercitatione opus est quotidiana, et a rebus studium transferendum est ad verba. Haec autem, etiam si aderunt, et poterunt sine ullo tuo labore decurrere, tamen temperanda sunt: nam quemadmodum sapienti viro incessus modestior convenit; ita oratio pressa, non audax. Summa ergo summarum haec erit; tardiloquum te esse jubeo.

EPISTOLA [XLI.] XXIII.

Facis rem optimam, et tibi salutarem, si, ut scribis, perseveras ire ad bonam mentem, quam stultum est optare, quum possis a te impetrare. Non sunt ad coelum elevandae manus, nec exorandus aedituus, ut nos ad aurem simulacri, quasi magis exaudiri possimus, admittat: prope est a te Deus, tecum est, intus est! Ita dico, Lucili: sacer intra nos spiritus sedet, malorum bonorumque nostrorum observator et custos; hic prout a nobis tractatus est, ita nos ipse tractat. Bonus vir sine Deo nemo est. An potest aliquis supra fortunam, nisi ab illo adjutus, exsurgere? Ille dat consilia magnifica et erecta. In unoquoque virorum bonorum

(quis Deus, incertum est) habitat Deus.

Si tibi occurrit vetustis arboribus et solitam altitudinem egressis frequens lucus, et conspectum coeli densitate ramorum aliorum alios protegentium submovens: illa proceritas silvae et secretum loci, et admiratio umbrae, in aperto tam densae atque continuae, fidem tibi numinis facit. Et si quis specus saxis penitus exesis montem suspenderit, non manu factus, sed naturalibus causis in tantam laxitatem excavatus: animum tuum quadam religionis suspicione percutiet. Magnorum fluminum capita veneramur; subita ex abdito vasti amnis eruptio aras habet; coluntur aquarum calentium fontes; et stagna quaedam vel opacitas vel immensa altitudo sacravit. Si hominem videris interritum periculis, intactum cupiditatibus, inter adversa felicem, in mediis tempestatibus placidum, ex superiore loco homines videntem, ex aequo deos; non subibit te ejus veneratio? non dices: ista res major est altiorque, quam ut credi similis huic, in quo est, corpusculo possit? Vis istuc divina descendit. Animum excellentem, moderatum, omnia tamquam minora transeuntem, quidquid timemus optamusque ridentem, coelestis potentia agitat. Non potest res tanta sine adminiculo numinis stare: itaque majore sui parte illic est, unde descendit. Quemadmodum radii solis contingunt quidem terram, sed ibi sunt, unde mittuntur: sic animus magnus et sacer, et in hoc demissus, ut propius divina nossemus, conversatur quidem nobiscum, sed haeret origini suae: illinc pendet; illuc spectat ac nititur: nostris tamquam melior interest. Quis est ergo hic? animus, qui nullo bono nisi suo nititur. Quid enim est stultius, quam in homine aliena laudare? quid eo de-

mentius, qui ea miratur, quae ad alium transferri protinus possint? Non faciunt meliorem equum aurei freni. Aliter leo aurata juba mittitur, dum contractatur, et ad patientiam recipiendi ornamenta cogitur fatigatus: aliter incultus, integri spiritus. Hic scilicet impetu acer, qualem illum natura esse voluit, speciosus ex horrido, cujus hic decor est, non sine timore adspici, praefertur illi languido et bracteato. Nemo gloriari nisi suo debet. Vitem laudamus, si fructu palmites onerat, si ipsa ad terram, pondere eorum quae tulit, adminicula deducit. Nam quis huic illam praeferet vitem, cui aureae uvae, aurea folia dependent? Propria virtus est in vite fertilitas: in homine quoque id laudandum est, quod ipsius est. Familiam formosam habet et domum pulchram; multum serit, multum fenerat: nihil horum in ipso est, sed circa ipsum. Lauda in illo, quod nec eripi potest, nec dari; quod proprium hominis est. Quaeris, quid sit? Animus, et ratio in animo perfecta. Rationale enim animal est homo: consummatur itaque bonum ejus, si id implevit, cui nascitur. Quid est autem, quod ab illo ratio haec exigit? Rem facillimam: secundum naturam suam vivere! sed hanc difficilem facit communis insania: in vitia alter alterum trudimus. Quomodo autem revocari ad salutem possunt, quos nemo retinet, populus impellit?

EPISTOLA [XLIII.] XXIV.

Quomodo hoc ad me pervenerit, quaeris? quis mihi id te cogitare narraverit, quod tu nulli narraveras? Is, qui scit plurimum: Rumor. Quid ergo, inquis, tantus sum, ut possim excitare rumorem? Non est quod te ad hunc locum respiciens metiaris: ad istum respice, in quo moraris. Quidquid inter vicina eminet, magnum est illic, ubi eminet. Nam magnitudo non habet certum modum: comparatio illam aut tollit, aut deprimit. Navis, quae in flumine magna est, in mari parvula est: gubernaculum, quod alteri navi magnum est, alteri exiguum est. Tu nunc in provincia, licet contemnas ipse te, magnus es: quid agas, quemadmodum coenes, quemadmodum dormias, quaeritur, scitur. Eo tibi diligentius vivendum est. Tunc autem felicem esse te judica, quum poteris in publico vivere, quum te parietes tui tegent, non abscondent; quos plerumque circumdatos nobis judicamus, non ut tutius vivamus, sed ut peccemus occultius. Rem dicam, ex qua mores existimes nostros: vix

quemquam invenies, qui possit aperto ostio vivere. Janitores conscientia nostra, non superbia opposuit. Sic vivimus, ut deprehendi sit, subito adspici. Quid autem prodest recondere se, et oculos hominum auresque vitare? Bona conscientia turbam advocat; mala etiam in solitudine anxia atque sollicita est. Si honesta sunt, quae facis, omnes sciant: si turpia, quid refert neminem scire, quum tu scias? O te miserum, si contemnis hunc testem!

EPISTOLA [XLIV.] XXV.

Iterum tu mihi te pusillum facis, et dicis, malignius tecum egisse naturam prius, deinde fortunam; quum possis eximere te vulgo, et ad felicitatem omnium maximam emergere. Si quid est aliud in philosophia boni, hoc est, quod stemma non inspicit. Omnes, si ad originem primam revocantur, a diis sunt. Eques Romanus es, et ad hunc ordinem tua te perduxit industria: at mehercules multis quatuordecim clusi sunt. Non omnes curia admittit: castra quoque, quos ad laborem et periculum recipiant, fastidiose legunt. Bona mens omnibus patet; omnes ad hoc sumus nobiles. Nec rejicit quemquam philosophia, nec eligit; omnibus lucet. Patricius Socrates non fuit; Cleanthes aquam traxit, et rigando hortulo locavit manus; Platonem non accepit nobilem philosophia, sed fecit. Quid est, quare desperes, his te posse fieri parem? Omnes hi majores tui sunt, si te illis geris dignum. Geres autem, si hoc protinus tibi persuaseris, a nullo te nobilitate superari. Omnibus nobis totidem ante nos sunt: nullius non origo ultra memoriam jacet. Plato ait: Neminem regem non ex servis esse oriundum, neminem non servum ex regibus. Omnia ista longa varietas miscuit, et sursum deorsum fortuna versavit. Quis ergo generosus? ad virtutem bene a natura compositus. Hoc unum intuendum est: alioquin, si ad vetera revocas, nemo non inde est, ante quod nihil est. A primo mundi ortu, usque in hoc tempus, perduxit nos ex splendidis sordidisque alternata series. Non facit nobilem atrium plenum fumosis imaginibus. Nemo in nostram gloriam vixit; nec quod ante nos fuit, nostrum est. Animus facit nobilem: cui ex quacumque conditione supra fortunam licet surgere. Puta itaque te non esse equitem Romanum, sed libertinum; potes hoc consequi, ut solus sis liber inter ingenuos. Quomodo? inquis. Si mala bonaque non populo auctore distinxeris.

Intuendum est, non unde veniant, sed quo eant. Si quid est, quod beatam vitam potest facere, id bonum est suo jure; depravari enim in malum non potest. Quid est ergo, in quo erratur, quum omnes beatam vitam optent? quod instrumenta ejus pro ipsa habent, et illam, dum petunt, fugiunt. Nam quum summa beatae vitae sit solida securitas et ejus inconcussa fiducia, sollicitudinis colligunt causas, et per insidiosum iter vitae non tantum ferunt sarcinas, sed trahunt. Ita longius ab effectu ejus quod petunt, semper abscedunt, et, quo plus operae impenderunt, hoc se magis impediunt, et feruntur retro. Quod evenit in labyrintho properantibus: ipsa illos velocitas implicat.

EPISTOLA [L.] XXVI.

Epistolam tuam accepi post multos menses, quam miseras: supervacuum itaque putavi, ab eo, qui adferebat, quid ageres, quaerere. Valde enim bonae memoriae est, si meminit; et tamen spero sic te jam vivere, ut ubicumque eris, sciam quid agas. Quid enim aliud agas, quam ut meliorem te ipse quotidie facias, ut aliquid ex erroribus ponas, ut intelligas tua vitia esse, quae putas rerum? Quaedam enim locis et temporibus adscribimus; at illa, quocumque transierimus, sequutura sunt. Harpasten, uxoris meae fatuam, scis hereditarium onus in domo mea remansisse; ipse enim aversissimus ab istis prodigiis sum: si quando fatuo delectari volo, non est mihi longe quaerendus; me rideo. Haec fatua subito desiit videre. Incredibilem tibi narro rem, sed veram; nescit esse se caecam; subinde paedagogum suum rogat, ut migret; ait domum nigram et tenebrosam esse. Hoc, quod in illa ridemus, omnibus nobis accidere, liqueat tibi. Nemo se avarum esse intelligit, nemo cupidum. Caeci tamen ducem quaerunt; nos sine duce erramus, et dicimus: Non ego ambitiosus sum, sed nemo aliter Romae potest vivere. Non ego sumtuosus sum, sed Urbs ipsa magnas impensas exigit. Non est meum vitium, quod iracundus sum, quod nondum constitui certum genus vitae; adolescentia haec facit. Quid nos decipimus? non est extrinsecus malum nostrum; intra nos est, in visceribus ipsis sedet. Et ideo difficulter ad sanitatem pervenimus, quia nos aegrotare nescimus. Si curari coeperimus, quando tot morbos tantasve aegritudines discutiemus? Nunc vero ne quaerimus quidem me-

dicum; qui minus negotii haberet, si adhiberetur ad recens vitium: sequerentur teneri et rudes animi recta monstrantem. Nemo difficulter ad naturam reducitur, nisi qui ab illa defecit. Erubescimus discere bonam mentem: at, mehercules, si turpe est magistrum hujus rei quaerere; illud desperandum est, posse nobis casu tantum bonum influere: laborandum est. Et, ut verum dicam, ne labor quidem magnus est: si modo, ut dixi, ante animum nostrum formare inceperimus et recorrigere, quam indurescat pravitas ejus. Sed nec induratam despero: nihil est quod non expugnet pertinax opera, et intenta ac diligens cura. Robora in rectum, quamvis flexa, revocabis; curvatas trabes calor explicat, et, aliter natae, in id finguntur, quod usus noster exigit. Quanto facilius animus accipit formam, flexibilis, et omni humore obsequentior? quid enim aliud est animus, quam quodam modo se habens spiritus? vides autem tanto spiritum esse faciliorem omni alia materia, quanto tenuior est. Illud, mi Lucili, non est quod te impediat, quo minus de nobis bene speres, quod malitia jam nos tenet, quod diu in possessione nostri est. Ad neminem ante bona mens venit, quam mala; omnes praeoccupati sumus. Virtutes discere est vitia dediscere. Sed eo majore animo ad emendationem nostri debemus accedere, quod semel traditi nobis boni perpetua possessio est. Non dediscitur virtus. Contraria enim mala in alieno haerent; ideo expelli et exturbari possunt: fideliter sedent, quae in locum suum veniunt. Virtus secundum naturam est: vitia inimica et infesta sunt. Sed quemadmodum virtutes receptae exire non possunt, facilisque earum tutela est; ita initium ad illas eundi arduum: quia hoc primum imbecillae mentis atque aegrae est, formidare inexperta. Itaque cogenda est mens, ut incipiat. Deinde non est acerba medicina: protinus enim delectat, dum sanat. Aliorum remediorum post sanitatem voluptas est: philosophia pariter et salutaris et dulcis est.

EPISTOLA [LI.] XXVII.

Quomodo quisque potest; mi Lucili! Tu istic habes Aetnam, illum nobilissimum Siciliae montem; quem quare dixerit Messala unicum, sive Valgius (apud utrumque enim legi), non reperio, quum plurima loca evomant ignem, non tantum edita (quod crebrius evenit, videlicet quia ignis in altissimum effertur), sed etiam

jacentia. Nos, utcumque possumus, contenti sumus Bajis; quas postero die, quam adtigeram, reliqui: locum ob hoc devitandum, quum habeat quasdam naturales dotes, quia sibi illum celebrandum luxuria desumsit. Quid ergo? ulli loco indicendum est odium? Minime: sed quemadmodum aliqua vestis sapienti ac probo viro magis convenit, quam alia; nec ullum colorem ille odit, sed aliquem putat parum aptum esse frugalitatem professo: sic regio quoque est, quam sapiens vir, aut ad sapientiam tendens, declinet, tamquam alienam bonis moribus. Itaque de secessu cogitans, numquam Canopum eliget, quamvis neminem Canopus esse frugi vetet; ne Baias quidem. Diversorium vitiorum esse coeperunt: illic sibi plurimum luxuria permittit; illic, tamquam aliqua licentia debeatur loco, magis solvitur. Non tantum corpori, sed etiam moribus salubrem locum eligere debemus. Quemadmodum inter tortores habitare nolim, sic ne inter popinas quidem. Videre ebrios per litora errantes, et commessationes navigantium, et symphoniarum cantibus strepentes lacus, et alia, quae, velut soluta legibus, luxuria non tantum peccat, sed publicat, quid necesse est? Id agere debemus, ut irritamenta vitiorum quam longissime profugiamus. Induranus est animus, et a blandimentis voluptatum procul abstrahendus. Una Hannibalem hiberna solverunt; et indomitum illum nivibus atque Alpibus virum enervaverunt fomenta Campaniae. Armis vicit, vitiis victus est. Nobis quoque militandum est: et quidem genere militiae, quo numquam quies, numquam otium datur. Debellandae sunt in primis voluptates: quae, ut vides, saeva quoque ad se ingenia rapuerunt. Si quis sibi proposuerit, quantum operis adgressus sit, sciet nihil delicate, nihil molliter esse faciendum. Quid mihi cum istis calentibus stagnis? quid cum sudatoriis, in quae siccus vapor corpora exhausturus includitur? Omnis sudor per laborem exeat. Si faceremus quod fecit Hannibal, ut interrupto cursu rerum, omissoque bello, fovendis corporibus operam daremus; nemo non intempestivam desidiam, victori quoque, nedum vincenti, periculosam, merito reprehenderet. Minus nobis, quam illis Punica signa sequentibus, licet: plus periculi restat cedentibus, plus operis etiam perseverantibus. Fortuna mecum bella gerit: non sum imperata facturus; jugum non recipio, immo, quod majore virtute faciendum est, excutio. Non est emolliendus animus. Si voluptati cessero, cedendum est dolori, cedendum labori, cedendum est paupertati;

idem sibi in me juris esse velet et ambitio, et ira; inter tot adfectus distrahar, immo discerpar. Libertas proposita est: ad hoc praemium laboratur. Quae sit libertas, quaeris? Nulli rei servire, nulli necessitati, nullis casibus; fortunam in aequum deducere: quo die illa me intellexero plus posse, nil poterit. Ego illam feram, quum in manu mors sit? His cogitationibus intentum loca seria sanctaque eligere oportet. Effeminat animos amoenitas nimia; nec dubie aliquid ad corrumpendum vigorem potest regio. Quamlibet viam jumenta patiuntur, quorum durata in aspero ungula est: in molli palustrique pascuo saginata cito subteruntur: et fortior miles ex confragoso venit; segnis est urbanus et verna. Nullum laborem recusant manus, quae ad arma ab aratro transferuntur: in primo deficit pulvere ille unctus et nitidus. Severior loci disciplina firmat ingenium, aptumque magnis conatibus reddit. Literni honestius Scipio, quam Bajis exsulabat: ruina ejus non est tam molliter collocanda. Illi quoque, ad quos primos fortuna Romani populi publicas opes transtulit, C. Marius et Cn. Pompejus et Caesar, exstruxerunt quidem villas in regione Bajana, sed illas inposuerunt summis jugis montium. Videbatur hoc magis militare, ex edito speculari late longeque subjecta. Adspice quam positionem elegerint, quibus aedificia excitaverint locis, et qualia: scies non villas esse, sed castra. Habitaturum tu putas umquam fuisse in mica Catonem, ut praeternavigantes adulteras dinumeraret, et tot adspiceret genera cymbarum variis coloribus picta, et fluitantem toto lacu rosam, ut audiret canentium nocturna convicia? nonne manere ille intra vallum maluisset, quam unam noctem inter talia duxisse? Quidni malit, quisque vir est, somnum suum classico, quam symphonia rumpi? Sed satis diu cum Baiis litigavimus, numquam satis cum vitiis: quae oro te, mi Lucili, persequere sine modo, sine fine; nam illis quoque nec finis est, nec modus. Projice quaecumque cor tuum laniant; quae si aliter extrahi nequirent, cor ipsum cum illis revellendum erat. Voluptates praecipue exturba, et invisissimas habe: latronum more, quos phiietas Aegyptii vocant, in hoc nos amplectuntur, ut strangulent.

EPISTOLA [LII.] XXVIII.

Quid est hoc, Lucili, quod nos alio tendentes alio trahit, et eo, unde recedere cupimus, inpellit? quid colluctatur

cum animo nostro, nec permittit nobis quidquam semel velle?. Fluctuamus inter varia consilia; nihil libere volumus, nihil absolute, nihil semper. Stultitia, inquis, est, cui nihil constat, nihil diu placet. Sed quomodo nos, aut quando ab illa revellemus? Nemo per se satis valet, ut emergat; oportet manum aliquis porrigat, aliquis educat. Quosdam ait Epicurus ad veritatem sine ullius adjutorio contendere: ex his se; fecisse sibi ipsum viam: hos maxime laudat, quibus ex se impetus fuit, qui se ipsi protulerunt: quosdam indigere ope aliena; non ituros, si nemo praecesserit, sed bene sequuturos: ex his Metrodorum ait esse. Egregium hoc quoque, sed secundae sortis, ingenium. Nos ex illa prima nota non sumus; bene nobiscum agitur, si in secundam recipimur. Ne hunc quidem contemseris hominem, qui alieno beneficio esse salvus potest; et hoc multum est, velle servari. Praeter haec adhuc invenies aliud genus hominum, ne ipsum quidem fastidiendum, eorum, qui cogi ad rectum compellique possunt; quibus non duce tantum opus sit, sed adjutore, et, ut ita dicam, coactore. Hic tertius color est. Si quaeris hujus exemplar, Hermarchum ait Epicurus talem fuisse. Itaque alteri magis gratulatur, alterum magis suspicit. Quamvis enim ad eumdem finem uterque pervenerit; tamen major est laus, idem effecisse in difficiliore materia. Puta enim duo aedificia excitata esse, ambo paria, aeque excelsa, atque magnifica: alterum, puta, area accepit; illic protinus opus crevit: alterum fundamenta laxa habet, in mollem ac fluidam humum missa; multumque laboris exhaustum est, dum pervenitur ad solidum. Adparet in altero, quidquid factum est; alterius magna pars et difficilior latet. Quaedam ingenia facilia et expedita; quaedam manu, quod aiunt, facienda sunt et in fundamentis suis occupanda. Itaque ego illum feliciorem dixerim, qui nihil negotii secum habuerit; hunc quidem de se melius meruisse, qui malignitatem naturae suae vicit, et ad sapientem se non perduxit, sed extraxit. Hoc durum et laboriosum ingenium nobis datum scias licet; imus per obstantia. Itaque pugnemus, aliquorum invocemus auxilium. Quem, inquis, invocabo? hunc aut illum? Tu vero etiam ad priores revertere, qui vacant: adjuvare nos possunt non tantum qui sunt, sed et qui fuerunt. Ex his autem, qui sunt, eligamus non eos, qui verba magna celeritate praecipitant, et communes locos volvunt, et in privato circulantur: sed eos, qui vitam

docent; qui, quum dixerint quid faciendum sit, probant faciendo; qui docent, quid vitandum sit, nec umquam in eo, quod fugiendum dixerint, deprehenduntur. Eum elige adiutorem, quem magis admireris quum videris, quam quum audieris. Nec ideo te prohibuerim hos quoque audire, quibus admittere populum ac disserere, consuetudo est; si modo hoc proposito in turbam prodeunt ut meliores fiant, faciantque meliores: si non ambitionis hoc causa exercent. Quid enim turpius philosophia captante clamores? Numquid aeger laudat medicum secantem? Tacete, favete, et praebete vos curationi; etiam, si exclamaveritis, non aliter audiam, quam si ad tactum vitiorum vestrorum ingemiscatis. Testari vultis adtendere vos, moverique magnitudine rerum? sane liceat. Ut quidem judicetis, et feratis de meliore suffragium, quidni non permittam? Apud Pythagoram discipulis quinque annis tacendum erat; numquid ergo existimas, statim illis et loqui et laudare licuisse? Quanta autem dementia ejus est, quem clamores imperitorum hilarem ex auditorio dimittunt? Quid laetaris, quod hominibus his laudaris, quos non potes ipse laudare? Disserebat populo Fabianus; sed audiebatur modeste: erumpebat interdum magnus clamor laudantium; sed quem rerum magnitudo evocaverat, non sonus inoffensae ac molliter orationis elapsae. Intersit aliquid inter clamorem theatri, et scholae: est aliqua et laudandi licentia. Omnium rerum, si observentur, indicia sunt; et argumentum morum ex minimis quoque licet capere. Impudicum et incessus ostendit, et manus mota, et unum interdum responsum, et relatus ad caput digitus, et flexus oculorum; improbum interdum risus; insanum vultus habitusque demonstrat. Illa enim in apertum per notas exeunt. Qualis quisque sit, scies; si, quemadmodum laudet, adspexeris. Hinc atque illinc philosopho manus auditor intentat, et super ipsum caput mirantium turba consistit. Non laudatur ille nunc, si intelligis, sed conclamatur. Relinquantur istae voces illis artibus, quae propositum habent populo placere: philosophia adoretur. Permittendum erit aliquando juvenibus, sequi impetum animi; tunc autem, quum hoc ex impetu facient, quum silentium sibi imperare non poterunt. Talis laudatio aliquid exhortationis adfert ipsis audientibus, et animos adolescentium exstimulat. Ad rem commoveantur, non ad verba composita: alioqui nocet illis eloquentia, si non rerum cupiditatem facit, sed sui. Differam hoc in praesentia; desiderat enim propriam et longam exsecutionem,

quemadmodum populo disserendum, quid sibi apud populum permittendum sit, quid populo apud se. Damnum quidem fecisse philosophiam, non erit dubium, postquam prostituta est: sed potest in penetralibus suis ostendi, si modo non institorem, sed antistitem nacta est.

EPISTOLA [LIII.] XXIX.

Quid non potest mihi persuaderi, cui persuasum est ut navigarem? Solvi mari languido; erat sine dubio coelum grave sordidis nubibus, quae fere aut in aquam aut in ventum resolvuntur; sed putavi tam pauca millia a Parthenope tua usque Puteolos subripi posse, quamvis dubio et impendente coelo. Itaque, quo celerius evaderem, protinus per altum ad Nesida direxi, praecisurus omnes sinus. Quum jam eo processissem, ut mea nihil interesset, utrum irem, an redirem; primum aequalitas illa, quae me corruperat, periit: nondum erat tempestas, sed jam inclinatio maris, ac subinde crebrior fluctus. Coepi gubernatorem rogare, ut me in aliquo litore exponeret. Ajebat ille, aspera esse et inportuosa, nec quidquam se aeque in tempestate timere, quam terram. Pejus autem vexabar, quam ut periculum mihi succurreret; nausea enim me, segnis haec, et sine exitu, torquebat, quae bilem movet, nec effundit. Institi itaque gubernatori, et illum, vellet nollet, coëgi petere litus. Cujus ut viciniam adtigimus, non exspecto, ut quidquam ex praeceptis Virgilii fiat,

obvertunt pelago proras,

aut

ancora de prora jacitur:

memor artificii mei, vetus frigidae cultor, mitto me in mare, quomodo psychrolutam decet, gausapatus. Quae putas me passum, dum per aspera erepo, dum viam quaero, dum facio? Intellexi, non immerito nautis terram timeri. Incredibilia sunt, quae tulerim: quum me ferre non possem. Illud scito, Ulyssem non fuisse tam irato mari natum, ut ubique naufragia faceret: nauseator erat. Et ego, quocumque navigare debuero, vicesimo anno perveniam. Ut primum stomachum, quem scis cum mari nauseam effugere, collegi, ut corpus unctione recreavi; hoc coepi mecum cogitare, quanta nos vitiorum nostrorum sequeretur oblivio; etiam corporalium, quae subinde admonent sui; nedum illorum, quae eo magis latent, quo majora sunt. Levis aliquem motiuncula decipit: sed

quum crevit, et vera febris exarsit, etiam duro et perpessitio confessionem exprimit. Pedes dolent, articuli punctiunculas sentiunt: adhuc dissimulamus; et aut talum extorsisse dicimus, aut in exercitatione aliqua laborasse. Dubio et incipiente morbo, quaeritur nomen; qui ubi jam talaria coepit intendere, et utrosque pedes fecit dextros, necesse est podagram fateri. Contra evenit in iis morbis, quibus adficiuntur animi; quo quis pejus se habet, minus sentit. Non est quod mireris, Lucili carissime. Nam qui leviter dormit, et species secundum quietem capit, aliquando dormire se dormiens cogitat: gravis sopor etiam somnia exstinguit, animumque altius mergit, quam ut uti ullo intellectu sinat. Quare vitia sua nemo confitetur? Quia etiam nunc in illis est. Somnium narrare, vigilantis est; et vitia sua confiteri, sanitatis indicium est. Expergiscamur ergo, ut errores nostros coarguere possimus: sola autem nos Philosophia excitabit, sola somnum excutiet gravem. Illi te totum dedica: dignus illa es; illa digna te est. Ite in complexum alter alterius; omnibus aliis rebus te nega, fortiter, aperte. Non est quod precario philosopheris. Si aeger esses, curam intermisisses rei familiaris et forensia tibi negotia excidissent, nec quemquam tanti putares, cui advocatus in remissione descenderes; toto animo id ageres, ut quam primum morbo liberareris. Quid ergo? non et nunc idem facies? Omnia impedimenta dimitte, et vaca bonae menti; nemo ad illam pervenit occupatus. Exercet Philosophia regnum suum; dat tempus, non accipit. Non est res subseciva: ordinaria est; domina est; adest et jubet. Alexander cuidam civitati, partem agrorum et dimidium rerum omnium promittenti: eo, inquit, proposito in Asiam veni, non ut id acciperem quod dedissetis, sed ut id haberetis, quod reliquissem. Idem Philosophia rebus omnibus: Non sum hoc tempus acceptura, quod vobis superfuerit; sed id habebitis, quod ipsa erogavero. Totam huc converte mentem, huic adside, hanc cole; ingens intervallum inter te et ceteros fiat. Omnes mortales multo antecedes, non multo te dii antecedent. Quid inter te et illos interfuturum sit, quaeris? Diutius erunt. At, mehercules, magni artificis est, clusisse totum in exiguo. Tantum sapienti sua, quantum Deo omnis aetas, patet. Est aliquid, quo sapiens antecedat Deum: ille naturae beneficio non timet, suo sapiens. Ecce res magna, habere inbecillitatem hominis, securitatem Dei! Incredibilis philosophiae vis est ad omnem fortuitam vim

retundendam. Nullum telum in corpore ejus sedet; munita est et solida: quaedam defatigat, et velut levia tela laxo sinu eludit; quaedam discutit, et in eum usque, qui miserat, respuit.

EPISTOLA [LV.] XXX.

A gestatione quum maxime venio: non minus fatigatus sum, quam si tantum ambulassem, quantum sedi. Labor est enim et diu ferri, ac nescio an eo major, quia contra naturam est; quae pedes dedit, ut per nos ambularemus; et oculos, ut per nos videremus. Debilitatem nobis indixere deliciae; et, quod diu noluimus, posse desivimus. Mihi tamen necessarium erat concutere corpus; ut, sive bilis insederat faucibus, discuteretur; sive ipse ex aliqua causa spiritus densior erat, extenuaret illum jactatio; quam profuisse mihi sensi. Ideo diutius vehi perseveravi, invitante ipso litore, quod inter Cumas et Servilii Vatiae villam curvatur, et hinc mari, illinc lacu, velut angustum iter, cluditur. Erat enim a recenti tempestate spissum. Fluctus autem illud, ut scis, frequens et concitatus exaequat; longior tranquillitas solvit, quum arenis, quae humore adligantur, succus abscessit. Ex consuetudine tamen mea circumspicere coepi, an aliquid illic invenirem, quod mihi posset bono esse, et direxi oculos in villam, quae aliquando Vatiae fuit. In hac ille praetorius dives, nulla alia re quam otio notus, consenuit, et ob hoc unum felix habebatur. Nam quotiens aliquos amicitia Asinii Galli, quotiens Sejani odium, deinde amor merserat (aeque enim offendisse illum, quam amasse, periculosum fuit); exclamabant homines: o Vatia, solus scis vivere! At ille latere sciebat, non vivere. Multum autem interest, utrum vita tua otiosa sit, an ignava. Numquam aliter hanc villam Vatia vivo praeteribam, quam ut dicerem: Vatia hic situs est. Sed adeo, mi Lucili, philosophia sacrum quiddam est, et venerabile, ut etiam si quid illi simile est, mendacio placeat. Otiosum enim hominem, seductum existimat vulgus, et securum, et se contentum, sibique viventem; quorum nihil ulli contingere, nisi sapienti, potest. Ille quidem, nulla re sollicitus, scit sibi vivere: ille enim, quod est primum, scit vivere. Nam qui res et homines fugit; quem cupiditatum suarum infelicitas relegavit; qui alios feliciores videre non potuit; qui, velut timidum atque iners animal, metu obliuit; ille sibi non vivit, sed, quod est turpissimum, ventri, somno, libidini. Non continuo sibi

vivit, qui nemini. Adeo tamen magna res est constantia, et in proposito suo perseverantia, ut habeat auctoritatem inertia quoque pertinax. De ipsa villa nihil possum tibi certi scribere: frontem enim ejus tantum novi, et exposita, quae ostendit etiam transeuntibus. Speluncae sunt duae magni operis, cuvis laxo atrio pares, manu factae; quarum altera solem non recipit, altera usque in occidentem tenet. Platanona medius rivus, et a mari et ab Acherusio lacu receptus, Euripi modo dividit, alendis piscibus, etiam si adsiduo exhauriatur, sufficiens. Sed illi quum mare patet, parcitur: quum tempestas piscatoribus dedit ferias, manus ad parata porrigitur. Hoc tamen est commodissimum in villa, quod Bajas trans parietem habet: incommodis illarum caret, voluptatibus fruitur. Has laudes ejus ipse novi; esse illam totius anni credo. Occurrit enim Favonio, et illum adeo excipit, ut Bajis neget. Non stulte videtur elegisse hunc locum Vatia, in quem otium suum, pigrum jam et senile, conferret. Sed non multum ad tranquillitatem locus confert: animus est, qui sibi omnia commendet. Vidi ego in villa hilari et amoena moestos; vidi in media solitudine occupatis similes. Quare non est quod existimes, ideo parum bene compositum esse te, quod in Campania non es. Quare autem non es? Hucusque cogitationes tuas mitte. Conversari cum amicis absentibus licet; et quidem quotiens velis, quamdiu velis. Magis hac voluptate, quae maxima est, fruimur, dum absumus. Praesentia enim nos delicatos facit: et quia aliquando una loquimur, ambulamus, considemus, quum seducti sumus, nihil de his, quos modo vidimus, cogitamus. Et ideo aequo animo ferre debemus absentiam, quia nemo non multum etiam praesentibus abest. Pone hic primum noctes separatas; deinde occupationes utriusque diversas; deinde studia secreta, suburbanas profectiones: videbis non multum esse, quod nobis peregrinatio eripiat. Amicus animo possidendus est: hic autem numquam abest; quemcumque vult, quotidie videt. Itaque mecum stude, mecum coena, mecum ambula. In angusto viveremus, si quidquam esset cogitationibus clusum. Video te, mi Lucili: quum maxime audio: adeo tecum sum, ut dubitem, an incipiam non epistolas, sed codicillos tibi scribere.

EPISTOLA [LIX.] XXXI.

Magnam ex epistola tua percepi voluptatem: permitte enim mihi uti verbis publicis, nec illa ad significationem stoicam revoca. Vitium esse voluptatem credimus. Sit sane: ponere tamen illam solemus ad demonstrandam animi hilarem adfectionem. Scio, inquam, et voluptatem (si ad nostrum album verba dirigimus) rem infamem esse, et gaudium nisi sapienti non contingere: est enim animi elatio, suis bonis viribusque fidentis. Vulgo tamen sic loquimur, ut dicamus, magnum gaudium nos ex illius consulatu, aut ex nuptiis, aut ex partu uxoris percepisse; quae adeo non sunt gaudia, ut saepe initia futurae tristitiae sint: gaudio autem junctum est, non desinere, nec in contraria verti. Itaque quum dicit Virgilius noster:

— — et mala mentis
Gaudia;

diserte quidem dicit, sed parum proprie; nullum enim malum gaudium est. Voluptatibus hoc nomen inposuit, et quod voluit expressit; significavit enim homines malo suo laetos. Tamen ego non immerito dixeram, cepisse me magnam ex epistola tua voluptatem: quamvis enim ex honesta causa inperitus homo gaudeat; tamen adfectum ejus inpotentem, et in diversa statim inclinaturum, voluptatem voco, opinione falsi boni motam, immoderatam et immodicam. Sed ut ad propositum revertar, audi quid me in epistola tua delectaverit. Habes verba in potestate; non effert te oratio, nec longius, quam destinasti, trahit. Multi sunt, qui ad id, quod non proposuerant scribere, alicujus verbi placentis decore vocentur; quod tibi non evenit: pressa sunt omnia et rei aptata. Loqueris quantum vis, et plus significas quam loqueris. Hoc majoris rei indicium est: adparet, animum quoque nihil habere supervacui, nihil tumidi. Invenio nunc translationes verborum, ut non temerarias, ita non indecoras: itaque periculum sui fecerint. Invenio imagines; quibus si quis nos uti vetat, et poëtis illas solis judicat esse concessas, neminem mihi videtur ex antiquis legisse, apud quos nondum captabatur plausibilis oratio. Illi, qui simpliciter, et demonstrandae rei causa eloquebantur, parabolis referti sunt; quas existimo necessarias, non ex eadem causa qua poëtis, sed ut imbecillitatis nostrae adminicula sint, et ut discentem et audientem in rem praesentem adducant. Sextium ecce quummaxime

lego, virum acrem, Graecis verbis, Romanis moribus philosophantem. Movit me imago ab illo posita: ire quadrato agmine exercitum, ubi hostis ab omni parte suspectus est, pugnae paratum. Idem, inquit, sapiens facere debet: omnes virtutes suas undique expandat, ut, ubicumque infesti aliquid orietur, illic parata praesidia sint, et ad nutum regentis sine tumultu respondeant. Quod in exercitibus his, quos imperatores magni ordinant, fieri videmus, ut imperium ducis simul omnes copiae sentiant, sic dispositae, ut signum ab uno datum, peditem simul equitemque percurrat: hoc aliquanto magis necessarium esse nobis, Sextius ait. Illi enim saepe hostem timuere sine causa; tutissimumque illis iter, quod suspectissimum, fuit. Nihil stultitia pacatum habet: tam superne illi metus est, quam infra; utrumque trepidat latus: sequuntur pericula et occurrunt; ad omnia pavet; imparata est, et ipsis terretur auxiliis. Sapiens autem ad omnem incursum munitus est et intentus, non si paupertas, non si luctus, non si ignominia, non si dolor impetum faciat, pedem referet. Interritus et contra illa ibit, et inter illa. Nos multa adligant, multa debilitant; diu in istis vitiis jacuimus; elui difficile est: non enim inquinati sumus, sed infecti. Ne ab alia imagine ad aliam transeamus, hoc quaeram, quod mecum saepe dispicio, quid ita nos stultitia tam pertinaciter teneat. Primo, quia non fortiter illam repellimus, nec toto ad salutem impetu nitimur; deinde, quia illa, quae a sapientibus viris reperta sunt, non satis credimus, nec apertis pectoribus haurimus, leviterque tam magnae rei insistimus. Quemadmodum autem potest aliquis, quantum satis sit, adversus vitia discere, qui, quantum a vitiis vacat, discit? Nemo nostrum in altum descendit; summa tantum decerpsimus; et exiguum temporis inpendisse philosophiae, satis abundeque occupatis fuit. Illud praecipue inpedit, quod cito nobis placemus. Si invenimus, qui nos bonos viros dicat, qui prudentes, qui sanctos, agnoscimus. Nec sumus modica laudatione contenti; quidquid in nos adulatio sine pudore congessit, tamquam debitum prendimus; optimos nos esse, sapientissimos, adfirmantibus adsentimur, quum sciamus illos multa mentiri; adeoque indulgemus nobis, ut laudari velimus in id, cui contraria quummaxime facimus. Mitissimum ille se in ipsis suppliciis audit, in rapinis liberalissimum, in ebrietatibus ac libidinibus temperantissimum. Sequitur itaque, ut ideo mutari nolimus, quia nos optimos esse credimus. Alexander quum jam in India

vagaretur, et gentes, ne finitimis quidem satis notas, bello vastaret, in obsidione cujusdam urbis, dum circumit muros et imbecillissima moenium quaerit, sagitta ictus, diu persedere et incepta agere perseveravit. Deinde quum, represso sanguine, sicci vulneris dolor cresceret, et crus suspensum equo paullatim obtorpuisset, coactus absistere: *Omnes*, inquit, *jurant esse me Jovis filium, sed vulnus hoc hominem esse me clamat.* Idem nos faciamus; quum pro sua quemque portione adulatio infatuat, dicamus: Vos quidem me dicitis prudentem esse; ego autem video, quam multa inutilia concupiscam, nocitura optem; ne hoc quidem intelligo, quod animalibus satietas monstrat, quis cibo debeat esse, quis potioni modus; quantum capiam, adhuc nescio. — Jam docebo, quemadmodum intelligas te non esse sapientem. Sapiens ille plenus est gaudio, hilaris et placidus, inconcussus; cum diis ex pari vivit. Nunc ipse te consule. Si numquam moestus es, nulla spes animum tuum futuri exspectatione sollicitat, si per dies noctesque par et aequalis animi tenor erecti et placentis sibi est; pervenisti ad humani boni summam. Sed si adpetis voluptates, et undique, et omnes; scito, tantum tibi ex sapientia, quantum ex gaudio, deesse. Ad hoc cupis pervenire; sed erras, qui inter divitias illuc te venturum esse speras, inter honores gaudium, inter sollicitudines quaeris. Ista, quae sic petis, tamquam datura laetitiam ac voluptatem, causae dolorum sunt. Omnes, inquam, illi tendunt ad gaudium: sed, unde stabile magnumque consequantur, ignorant. Ille ex conviviis et luxuria; ille ex ambitione, et circumfusa clientium turba; ille ex amica; alius ex studiorum liberalium vana ostentatione, et nihil sanantibus literis. Omnes istos oblectamenta fallacia et brevia decipiunt; sicut ebrietas, quae unius horae hilarem insaniam longi temporis taedio pensat; sicut plausus et adclamationis secundae favor, qui magna sollicitudine et partus est et expiandus. Hoc ergo cogita, hunc esse sapientiae effectum, gaudii aequalitatem. Talis est Sapientis animus, qualis mundus super lunam; semper illic serenum est. Habes ergo, quare velis sapiens esse; quia numquam sine gaudio est. Gaudium hoc non nascitur, nisi ex virtutum conscientia. Non potest gaudere, nisi fortis, nisi justus, nisi temperans. Quid ergo? inquis; stulti ac mali non gaudent? Non magis, quam praedam nacti leones. Quum fatigaverunt se vino et libidinibus; quum illos nox inter vina defecit; quum vo-

luptates, angusto corpori ultra quam capiebat, ingestae, suppurare coeperunt; tunc exclamant miseri Virgilianum [illum versum]:

Namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti.

Omnem luxuriosi noctem inter falsa gaudia, et quidem tamquam supremam, agunt. Illud gaudium, quod deos deorumque aemulos sequitur, non interrumpitur, non desinit; desineret, si sumtum esset aliunde. Quia non est alieni muneris, ne arbitrii quidem alieni est. Quod non dedit fortuna, non eripit.

EPISTOLA [LXI.] XXXII.

Desinamus, quod voluimus, velle. Ego certe id ago senex, ne eadem velle videar, quae puer volui. In hoc unum eunt dies, in hoc noctes: hoc opus meum est, haec cogitatio, inponere veteribus malis finem. Id ago, ut mihi instar totius vitae sit dies. Nec mehercules tamquam ultimum rapio; sed hic illum adspicio, tamquam esse vel ultimus possit. Hoc animo tibi hanc epistolam scribo, tamquam quummaxime scribentem mors evocatura sit. Paratus exire sum, et ideo fruor vita; quia, quam diu futurum hoc sit, minimi pendo. Ante senectutem curavi, ut bene viverem; in senectute, ut bene moriar: bene autem mori est, libenter mori. Da operam, ne quid umquam invitus facias. Quidquid futurum est necesse futurum est repugnanti; in volentem necessitas non est. Ita dico: qui imperia libens excipit, partem acerbissimam servitutis effugit, facere quod nolit. Non, qui jussus aliquid facit, miser est; sed qui invitus facit. Itaque sic animum componamus, ut, quidquid res exiget, id velimus: et in primis finem nostri sine tristitia cogitemus. Ante ad mortem, quam ad vitam, praeparandi sumus. Satis instructa vita est; sed nos instrumentorum ejus avidi sumus: deesse nobis aliquid videtur, et semper videbitur. Ut satis vixerimus, nec anni nec dies facient, sed animus. Vixi, Lucili carissime, quantum satis erat: mortem plenus exspecto.

EPISTOLA [LXII]. XXXIII.

Mentiuntur, qui sibi obstare ad studia liberalia turbam negotiorum videri volunt; simulant occupationes, et augent, et ipsi se occupant. Vaco, mi Lucili, vaco; et, ubicumque sum, ibi meus sum. Rebus enim non me trado, sed commodo; nec consector perdendi temporis causas. Et, quocumque constiti loco, ibi cogitationes meas tracto, et aliquid in animo salutare verso. Quum me amicis dedi, non tamen mihi abduco; nec cum illis moror, quibus me tempus aliquod congregavit aut causa ex officio nata civili, sed cum optimo quoque sum; ad illos, in quocumque loco, in quocumque seculo fuerint, animum meum mitto. Demetrium, virorum optimum, mecum circumfero; et, relictis conchyliatis, cum illo seminudo loquor, illum admiror. Quidni admirer? vidi nihil ei deesse. Contemnere omnia aliquis potest; omnia habere nemo potest. Brevissima ad divitias per contemtum divitiarum via est. Demetrius autem noster sic vivit, non tamquam contemserit omnia, sed tamquam aliis habenda permiserit.

EPISTOLA [LXIII.] XXXIV.

Moleste fers decessisse Flaccum, amicum tuum; plus tamen aequo dolere te nolo. Illud, ut non doleas, vix audebo exigere; et esse melius scio. Sed cui ista firmitas animi continget, nisi jam multum supra fortunam elato? Illum quoque ista res vellicabit: sed tantum vellicabit. Nobis autem ignosci potest prolapsis ad lacrimas, si non nimiae decurrerunt, si ipsi illas repressimus. Nec sicci sint oculi amisso amico, nec fluant; lacrimandum est, non plorandum. Duram tibi legem videor ponere? quum Poetarum Graecorum maximus jus flendi dederit in unum dumtaxat diem; quum dixerit, *etiam Nioben de cibo cogitasse.* Quaeris, unde sint lamentationes, unde immodici fletus? Per lacrimas argumenta desiderii quaerimus; et dolorem non sequimur, sed ostendimus. Nemo tristis sibi est. O infelicem stultitiam! est aliqua et doloris ambitio. Quid ergo? inquis, obliviscar amici? Brevem illi apud te memoriam promittis, si cum dolore mansura est. Jam istam frontem ad risum quaelibet fortuita res transferet. Non differo in longius tempus, quo desiderium omne mulcetur, quo etiam acerrimi luctus residunt. Quum primum te

observare desieris, imago ista tristitiae discedet: nunc ipse custodis dolorem tuum; sed custodienti quoque elabitur, eoque citius, quo est acrior, desinit. Id agamus, ut jucunda fiat nobis amissorum recordatio: nemo libenter ad id redit, quod non sine tormento cogitaturus est. Si tamen istud fieri necesse est, ut cum aliquo nobis morsu amissorum, quos amavimus, nomen occurrat; hic quoque morsus habet suam voluptatem. Nam, ut dicere solebat Attalus noster: „Sic amicorum defunctorum memoria jucunda est, quomodo poma quaedam sunt suaviter aspera, quomodo in vino nimis veteri ipsa nos amaritudo delectat; quum vero intervenit spatium, omne, quod angebat, exstinguitur, et pura ad nos voluptas venit." Si illi credimus, amicos incolumes cogitare, melle ac placenta frui est; eorum, qui fuerunt, retractatio, non sine acerbitate quadam juvat. Quis autem negaverit, haec acria quoque, et habentia austeritatis aliquid, stomachum excitare?" Ego non idem sentio; mihi amicorum defunctorum, cogitatio dulcis ac blanda est. Habui enim illos, tamquam amissurus; amisi, tamquam habeam. Fac ergo, mi Lucili, quod aequitatem tuam decet; desine beneficium fortunae male interpretari. Abstulit, sed dedit. Ideo amicis avide fruamur, quia, quamdiu contingere hoc possit, incertum est. Cogitemus, quam saepe illos reliquerimus in aliquam peregrinationem longinquam exituri; quam saepe, eodem morantes loco, non viderimus: intelligemus, plus nos temporis in vivis perdidisse. Feras autem hos, qui, quum negligentissime amicos habeant, miserrime lugent, nec amant quemquam, nisi quum perdiderunt? Ideoque tunc effusius moerent, quia verentur, ne dubium sit, an amaverint; sera indicia adfectus sui quaerunt. Si habemus alios amicos, male de his et meremur, et existimamus, quia parum valent in unius elati solatium; si non habemus, majorem ipsi nobis injuriam fecimus, quam a fortuna accepimus. Illa unum abstulit; nos, quemcumque non fecimus. Deinde ne unum quidem nimis amavit, qui plus quam unum amare non potuit. Si quis despoliatus, amissa unica tunica, complorare se malit, quam circumspicere, quomodo frigus effugiat et aliquid inveniat, quo tegat scapulas; nonne tibi videatur stultissimus? Quem amabas, extulisti; quaere, quem ames. Satius est amicum reparare, quam flere. Scio, pertritum jam hoc esse, quod adjecturus sum; non ideo tamen praetermittam, quia ab omnibus dictum est. Finem do-

lendi etiam qui consilio non fecerat, tempore invenit; turpissimum autem est in homine prudenti remedium moeroris, lassitudo moerendi. Malo relinquas dolorem, quam ab illo relinquaris; et quam primum id facere desiste, quod, etiamsi voles, diu facere non poteris. Annum feminis ad lugendum constituere majores, non ut tam diu lugerent, sed ne diutius: viris nullum legitimum tempus est, quia nullum honestum. Quam tamen mihi ex illis mulierculis dabis, vix retractis a rogo, vix a cadavere revulsis, cui lacrimae in totum mensem duraverint? Nulla res citius venit in odium, quam dolor: qui recens, consolatorem invenit, et aliquos ad se adducit; inveteratus vero deridetur. Nec immerito; aut enim simulatus, aut stultus est. Haec tibi scribo, is, qui Annaeum Serenum, carissimum mihi, tam immodice flevi, ut, quod minime velim, inter exempla sim eorum, quos dolor vicit. Hodie tamen factum meum damno, et intelligo maximam mihi causam sic lugendi fuisse, quod numquam cogitaveram, mori eum ante me posse. Hoc unum mihi occurrebat, minorem esse, et multo minorem: tamquam ordinem fata servarent. Itaque adsidue cogitemus, tam de nostra, quam omnium, quos diligimus, mortalitate. Tunc ego dicere debui: Minor est Serenus meus: quid ad rem pertinet? post me mori debet, sed ante me potest. Quia non feci, imparatum subito fortuna percussit. Nunc cogito, omnia et mortalia esse, et incerta lege mortalia. Hodie fieri potest, quidquid umquam potest. Cogitemus ergo, Lucili carissime, cito nos eo perventuros, quo illum pervenisse moeremus. Et fortasse (si modo sapientium vera fama est, recipitque nos locus aliquis) quem putamus perisse, praemissus est.

EPISTOLA [LXIV.] XXXV.

Fuisti heri nobiscum. Potes queri, si heri tantum; ideo adjeci, nobiscum: mecum enim semper es. Intervenerant quidam amici, propter quos major fumus fieret: non hic, qui erumpere ex lautorum culinis et terrere vigiles solet; sed hic modicus, qui hospites venisse significet. Varius nobis sermo fuit, ut in convivio, nullam rem usque ad exitum adducens, sed aliunde alio transsiliens. Lectus est deinde liber Q. Sextii patris, magni, si quid mihi credis, viri, et, licet neget, Stoici. Quantus in illo, dii boni, vigor est, quantum animi! Hoc non in omnibus philosophis invenies. Quorumdam

scripta clarum habent tantum nomen; cetera exsanguia sunt. Instituunt, disputant, cavillantur: non faciunt animum, quia non habent. Quum legeris Sextium, dices: Vivit, viget, liber est, supra hominem est, dimittit me plenum ingentis fiduciae. In quacumque positione mentis sim, quum hunc lego, fatebor tibi, libet omnes casus provocare, libet exclamare: Quid cessas, Fortuna? congredere! paratum vides. Illius animum induo, qui quaerit ubi se experiatur, ubi virtutem suam ostendat,

> Spumantemque dari pecora inter inertia votis
> Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem,

Libet aliquid habere quod vincam, cujus patientia exercear. Nam hoc quoque egregium Sextius habet, quod et ostendet tibi beatae vitae magnitudinem, et desperationem ejus non faciet. Scies esse illam in excelso, sed volenti penetrabilem. Hoc idem virtus tibi ipsa praestabit, ut illam admireris, et tamen speres. Mihi certe multum auferre temporis solet contemplatio ipsa Sapientiae; non aliter illam intueor obstupefactus, quam ipsum interim mundum, quem saepe tamquam spectator novus video. Veneror itaque inventa sapientiae, inventoresque: adire, tamquam multorum hereditatem, juvat. Mihi ista adquisita, mihi ista laborata sunt. Sed agamus bonum patremfamilias; facimus ampliora quae accepimus: major ista hereditas a me ad posteros transeat. Multum adhuc restat operis, multumque restabit; nec ulli nato post mille secula praecludetur occasio aliquid adhuc adjiciendi. Sed, etiamsi omnia a veteribus inventa sunt, hoc semper novum erit, usus, et inventorum ab aliis scientia et dispositio. Puta relicta nobis medicamenta, quibus sanarentur oculi: non opus est mihi alia quaerere; sed haec tamen morbis et temporibus aptanda sunt. Hoc asperitas oculorum conlevatur; hoc palpebrarum crassitudo tenuatur; hoc vis subita et humor avertitur; hoc acuetur visus. Teras ista oportet et eligas tempus; adhibeas singulis modum. Animi remedia inventa sunt ab antiquis: quomodo autem admoveantur, aut quando, nostri operis est quaerere. Multum egerunt qui ante nos fuerunt; sed non peregerunt; suspiciendi tamen sunt et ritu deorum colendi. Quidni ego magnorum virorum et imagines habeam incitamenta animi, et natales celebrem? Quidni ego illos honoris causa semper adpellem? Quam venerationem

praeceptoribus meis debeo, eamdem illis praeceptoribus generis humani, a quibus tanti boni initia fluxerunt. Si consulem videro aut praetorem, omnia, quibus honor haberi honori solet, faciam? equo desiliam, caput adaperiam, semita cedam? Quid ergo? Marcum Catonem utrumque, et Laelium Sapientem, et Socratem cum Platone, et Zenonem Cleanthemque, in animum meum sine dignatione summa recipiam? Ego vero illos veneror, et tantis nominibus semper adsurgo.

EPISTOLA [LXVI.] XXXVI.

Claranum condiscipulum meum vidi post multos annos; non, puto, exspectas ut adjiciam, senem; sed mehercules viridem animo ac vigentem, et cum corpusculo suo colluctantem. Inique enim se natura gessit, et talem animum male collocavit: aut fortasse voluit hoc ipsum nobis ostendere, posse ingenium fortissimum ac beatissimum sub qualibet cute latere. Vicit tamen omnia impedimenta; et ad cetera contemnenda a contemtu sui corporis venit. Errare mihi visus est qui dixit:

Gratior est pulchro veniens a corpore virtus.

Nec enim ullo honestamento eget; ipsa magnum sui decus est, et corpus suum consecrat. Certe Claranum nostrum coepi intueri: formosus mihi videtur, et tam rectus corpore, quam est animo. Potest ex casa vir magnus exire; potest et ex deformi humilique corpusculo formosus animus ac magnus. Quosdam itaque mihi videtur in hoc tales natura generare, ut adprobet, virtutem omni loco nasci. Si potest per se nudos edere animos, fecisset: nunc, quod amplius est, facit; quosdam enim edit corporibus inpeditos, sed nihilominus perrumpentes obstantia. Claranus mihi videtur in exemplar editus; ut scire possemus, non deformitate corporis foedari animum, sed pulchritudine animi corpus ornari. Quamvis autem paucissimos una fecerimus dies, tamen multi nobis sermones fuerunt, quos subinde egeram et ad te permittam. Hoc primo die quaesitum est: quomodo possint paria bona esse, si triplex eorum conditio est. Quaedam, ut nostris videtur, prima bona sunt; tamquam gaudium, pax, salus patriae. Quaedam secunda, in materia infelici expressa; tamquam tormentorum patientia, et in morbo gravi temperantia. Illa bona directo optamus nobis; haec, si necesse erit. Sunt adhuc tertia; tamquam modestus incessus, et compositus ac probus vultus, et

conveniens prudenti viro gestus. Quomodo ista inter se paria esse possunt, quum alia optanda sint, alia aversanda? Si volumus ista distinguere, ad primum bonum revertamur, et consideremus, id quale sit. Animus intuens vera, peritus fugiendorum ac petendorum; non ex opinione, sed ex natura, pretia rebus inponens, toti se inserens mundo, et in omnes ejus actus contemplationem suam mittens, cogitationibus actionibusque intentus, ex aequo magnus ac vehemens, asperis blandisque pariter invictus, neutri se fortunae submittens, supra omnia quae contingunt accidunt-que eminens, pulcherrimus cum decore, cum viribus sanus ac siccus, inperturbatus, intrepidus, quem nulla vis frangat, quem nec adtollant fortuita, nec deprimant: talis animus virtus est; haec ejus est facies, si sub unum veniat adspectum, et semel tota se ostendat. Ceterum multae ejus species sunt, quae pro vitae varietate et pro actionibus explicantur; nec minor fit aut major ipsa. Decrescere enim summum bonum non potest, nec virtuti ire retro licet; sed in alias atque alias qualitates convertitur; ad rerum, quas actura est, habitum figurata. Quidquid adtigit, in similitudinem sui adducit et tingit: actiones, amicitias, interdum domos totas, quas intravit disposuitque, condecorat: quidquid tractavit, id amabile, conspicuum, mirabile facit. Itaque vis ejus et magnitudo ultra non potest surgere, quando incrementum maximo non est. Nihil invenies rectius recto, non magis quam verius vero, quam temperato temperatius. Omnis in modo est virtus; modus certa mensura est. Constantia non habet quo procedat, non magis quam fiducia, aut veritas, aut fides. Quid accedere perfecto potest? Nihil; aut perfectum non erat, cui accessit; ergo ne virtuti quidem; cui, si quid adjici potest, defuit. Honestum quoque nullam accessionem recipit; honestum est enim propter ista quae retuli. Quid porro decorum, et justum, et legitimum? non ejusdem esse formae putas, certis terminis comprehensum? Crescere posse, inperfectae rei signum est; bonum omne in easdem cadit leges; juncta est privata et publica utilitas, tam mehercules, quam inseparabile est laudandum petendumque. Ergo virtutes inter se pares sunt, et opera virtutis, et omnes homines, quibus illae contigere. Satorum vero animaliumque virtutes, quum mortales sint, fragiles quoque caducaeque sunt et incertae; exsiliunt residuntque; et ideo non eodem pretio aestimantur. Una inducitur humanis virtutibus regula; una enim est ratio

recta, simplexque. Nihil est divino divinius, coelesti coelestius. Mortalia minuuntur, cadunt, deteruntur, crescunt, exhauriuntur, implentur. Itaque illis in tam incerta sorte inaequalitas est: divinorum una natura est. Ratio autem nihil aliud est, quam in corpus humanum pars divini spiritus mersa. Si ratio divina est, nullum autem bonum sine ratione est; bonum omne divinum est: nullum porro inter divina discrimen est; ergo nec inter bona. Paria itaque sunt et gaudium, et fortis atque obstinata tormentorum perpessio: in utroque enim eadem est animi magnitudo, in altero remissa et laxa, in altero pugnax et intenta. Quid? tu non putas, parem esse virtutem ejus, qui fortiter hostium moenia expugnat, et ejus, qui obsidionem patientissime sustinet? Et magnus Scipio, qui Numantiam cludit et conprimit, cogitque invictas manus in exitium ipsas suum verti; et magnus ille obsessorum animus, qui scit non esse clusum, cui mors aperta est, et in complexu libertatis exspirat. Aeque reliqua quoque inter se paria sunt, tranquillitas, simplicitas, liberalitas, constantia, aequanimitas, tolerantia; omnibus enim istis una virtus subest, quae animum rectum et indeclinabilem praestat. Quid ergo? nihil interest inter gaudium, et dolorum inflexibilem patientiam? Nihil, quantum ad ipsas virtutes; plurimum inter illa, in quibus virtus utraque ostenditur: in altero enim naturalis est animi remissio ac laxitas; in altero contra naturam dolor. Itaque media sunt haec, quae plurimum intervalli recipiunt: virtus in utroque par est. Virtutem materia non mutat; nec pejorem facit dura et difficilis, nec meliorem hilaris et laeta. Necesse est ergo aequalia sint bona utraque. Nec hic potest se melius in hoc gaudio gerere, nec ille melius in illis cruciatibus: duo autem, quibus nihil fieri melius potest, paria sunt. Nam, si quae extra virtutem posita sunt, aut minuere illam, aut augere possunt, desinit unum bonum esse, quod honestum est. Si hoc concesseris, omne honestum periit. Quare? Dicam: quia nihil honestum est, quod ab invito, quod a coacto fit. Omne honestum voluntarium est: admisce illi pigritiam, querelam, tergiversationem, metum; quod habet in se optimum, perdidit, sibi placere. Non potest honestum esse, quod non est liberum: nam quod timet, servit. Honestum omne securum est, tranquillum est: si recusat aliquid, si complorat, si malum judicat, perturbationem recepit, et in magna discordia volutatur. Hinc enim spe-

cies recti vocat; illinc suspicio mali retrahit. Itaque qui honeste aliquid facturus est, quidquid opponitur, id, etiam si incommodum putat, malum non putet, velit, libens faciat. Omne honestum injussum incoactumque est, sincerum, et nulli malo mixtum. Scio quid mihi responderi hoc loco possit: Hoc nobis persuadere conaris, nihil interesse, utrum aliquis in gaudio sit, an in equuleo jaceat, ac tortorem suum lasset. Poteram respondere: Epicurus quoque ait, „Sapientem, si in Phalaridis tauro peruratur, exclamaturum: Dulce est, et ad me nil pertinet." Quid miraris, si ego paria bona dico, unius in convivio jacentis, alterius inter tormenta fortissime stantis? quum, quod incredibilius est, dicat Epicurus, dulces esse tortores. Hoc respondeo, plurimum interesse inter gaudium et dolorem. Si quaeratur electio, alterum petam, alterum vitabo: illud secundum naturam est, hoc contra. Quamdiu sic aestimantur, magno inter se dissident spatio; quum ad virtutem ventum est, utraque par est, et quae per laeta procedit, et quae per tristia. Nullum habet momentum vexatio, et dolor, et quidquid aliud incommodi est; virtute enim obruitur. Quemadmodum minuta lumina claritas solis obscurat; sic dolores, molestias, injurias, virtus magnitudine sua elidit atque opprimit; et quocumque adfulsit, ibi, quidquid sine illa adparet, exstinguitur; nec magis ullam portionem habent incommoda, quum in virtutem inciderint, quam in mari nimbus. Hoc ut scias ita esse, ad omne pulchrum vir bonus sine ulla cunctatione procurret: stet illic licet carnifex, stet tortor atque ignis, perseverabit; nec quid passurus, sed quid facturus sit, adspiciet; et se honestae rei tamquam bono viro credet: utilem illam sibi judicabit, tutam, prosperam. Eumdem locum habebit apud illum honesta res, sed tristis atque aspera, quem vir bonus, pauper, aut exsul, ac pallidus. Agedum pone ex alia parte virum bonum, divitiis abundantem; ex altera nihil habentem, sed in se omnia; uterque aeque vir erit bonus, etiam si fortuna dispari utetur. Idem, ut dixi, in rebus judicium est, quod in hominibus: aeque laudabilis est virtus in corpore valido ac libero posita, quam in morbido ac vincto. Ergo tuam quoque virtutem non magis laudabis, si corpus inlibatum fortuna praestiterit, quam si ex aliqua parte mutilatum: alioqui hoc erit, ex servorum habitu dominum aestimare. Omnia enim ista, in quae dominium casus exercet, serva sunt, pecunia, et corpus, et honores; inbecilla, fluida,

mortalia, possessionis incertae. Illa rursus libera et invicta, opera virtutis: quae non ideo magis adpetenda sunt, si benignius a fortuna tractantur; nec minus, si aliqua iniquitate rerum premuntur. Quod amicitia in hominibus est, hoc in rebus adpetitio. Non, puto, magis amares virum bonum locupletem, quam pauperem; nec robustum et lacertosum, quam gracilem, et languidi corporis; ergo ne rem quidem magis adpetes hilarem et pacatam, quam distractam et operosam. At si hodie magis diliges, ex duobus aeque bonis viris, nitidum et unctum, quam pulverulentum et horrentem; deinde hucusque pervenies, ut magis diligas integrum omnibus membris et illaesum, quam debilem aut luscum: paulatim fastidium tuum illo usque procedet, ut ex duobus aeque justis ac prudentibus, comatum et crispulum malis, quam recalvum. Ubi par est in utroque virtus, non comparet aliarum rerum inaequalitas; omnia enim alia non partes, sed accessiones sunt. Nam quis tam iniquam censuram inter suos agit, ut filium sanum quam aegrum magis diligat? procerumve et excelsum, quam brevem aut modicum? Fetus suos non distinguunt ferae, et se in alimentum pariter omnium sternunt; aves ex aequo partiuntur cibos. Ulysses ad Ithacae suae saxa sic properat, quemadmodum Agamemnon ad Mycenarum nobiles muros. Nemo enim patriam, quia magna est, amat, sed quia sua. Quorsus haec pertinent? Ut scias, virtutem omnia opera, velut fetus suos, iisdem oculis intueri, aeque indulgere omnibus; et quidem inpensius, laborantibus. Quoniam quidem etiam parentum amor magis in ea, quorum miseretur, inclinatur. Virtus quoque opera sua, quae videt adfici et premi, non magis amat, sed, parentum bonorum more, magis complectitur ac fovet. Quare non est ullum Bonum altero majus? Quia non est quidquam apto aptius, quia plano nihil est planius. Non potes dicere: Hoc magis par esse alicui, quam illud: ergo nec honesto honestius quidquam est. Quod si par omnium virtutum natura est, tria genera bonorum in aequo sunt. Ita dico: in aequo est moderate gaudere, et moderate dolere; laetitia illa non vincit hanc animi firmitatem sub tortore gemitus devorantem. Illa bona optabilia sunt, haec mirabilia: utraque nihilominus paria; quia, quidquid incommodi est, velamento majoris boni tegitur. Quisquis haec imparia judicat, ab ipsis virtutibus avertit oculos, et exteriora circumspicit. Bona vera idem pendunt, idem patent; illa

falsa multum habent vani. Itaque speciosa et magna contra visentibus, quum ad pondus revocata sunt, fallunt. Ita est, mi Lucili, quidquid vera ratio commendat, solidum et aeternum est, firmat animum, attollitque, semper futurum in excelso: illa, quae temere laudantur, et vulgi sententia bona sunt, inflant inanibus laetos. Rursus ea, quae timentur tamquam mala, injiciunt formidinem mentibus et illas non aliter, quam animalia species periculi, agitant. Utraque ergo res sine causa animum et diffundit, et mordet: nec illa gaudio, nec haec metu digna est. Sola ratio immutabilis et judicii tenax est; non enim servit, sed imperat sensibus. Ratio rationi par est, sicut rectum recto; ergo et virtus virtuti: virtus non aliud quam recta ratio est. Omnes virtutes rationes sunt; si rationes sunt, rectae sunt: si rectae sunt, et pares sunt. Qualis ratio est, tales et actiones sunt; ergo omnes pares sunt: nam quum similes rationi sint, similes et inter se sunt. Pares autem actiones inter se esse dico, quia rectae sunt et honestae: ceterum magna habebunt discrimina, variante materia; quae modo latior est, modo angustior, modo illustris, modo ignobilis; modo ad multos pertinens, modo ad paucos. In omnibus tamen istis id, quod optimum est, par est; honestae sunt. Tamquam viri boni omnes pares sunt, quia boni sunt; sed habent differentias aetatis; alius senior est, alius junior: habent corporis; alius formosus, alius deformis est: habent fortunae; ille dives, hic pauper est; ille gratiosus, potens, urbibus notus et populis; ignotus hic plerisque, et obscurus. Sed per illud, quod boni sunt, pares sunt. De bonis ac malis sensus non judicat: quid utile sit, quid inutile, ignorat. Non potest ferre sententiam, nisi in rem praesentem perductus est; nec futuri providus est, nec praeteriti memor; quid sit consequens, nescit. Ex hoc autem rerum ordo seriesque contexitur, et unitas vitae per rectum itura. Ratio ergo arbitra est bonorum ac malorum; aliena et externa pro vilibus habet, et ea, quae neque bona sunt, neque mala, accessiones minimas ac levissimas judicat: omne illi bonum in animo est. Ceterum bona quaedam prima existimat, ad quae ex proposito venit, tamquam victoriam, bonos liberos, salutem patriae: quaedam secunda, quae non adparent nisi in rebus adversis; tamquam aequo animo pati morbum magnum, exsilium: quaedam media, quae nihilo magis secundum naturam sunt, quam contra naturam; tamquam prudenter ambulare, composite sedere.

Non enim minus secundum naturam est, sedere, quam aut stare, aut ambulare. Duo illa bona superiora diversa sunt: prima enim secundum naturam sunt, gaudere liberorum pietate, patriae incolumitate; secunda contra naturam sunt, fortiter obstare tormentis, et sitim perpeti morbo urente praecordia. Quid ergo? aliquid contra naturam bonum est? Minime; sed id aliquando contra naturam est, in quo bonum illud exsistit: vulnerari enim, et subjecto igne tabescere, et adversa valitudine adfligi, contra naturam est; sed inter ista servare animum infatigabilem, secundum naturam est. Et ut, quod volo, exprimam breviter, materia boni aliquando contra naturam est, bonum numquam; quoniam bonum sine ratione nullum est, sequitur autem ratio naturam. Quid est ergo ratio? Naturae imitatio. Quod est summum hominis Bonum? Ex naturae voluntate se gerere. Non est, inquit, dubium, quin felicior pax sit numquam lacessita, quam multo reparata sanguine. Non est dubium, inquit, quin felicior res sit inconcussa valitudo, quam ex gravibus morbis et extrema minitantibus in tutum vi quadam et patientia educta. Eodem modo non erit dubium, quin majus bonum sit gaudium, quam obnixus animus ad perpetiendos cruciatus vulnerum aut ignium. Minime: illa enim, quae fortuita sunt, plurimum discriminis recipiunt; aestimantur enim utilitate sumentium. Bonorum unum propositum est, consentire naturae: hoc contingere in omnibus par est. Quum alicujus Senatus sententiam sequitur, non potest dici: Ille magis adsentitur, quam ille; ab omnibus in eamdem sententiam itur. Idem de virtutibus dico; omnes naturae adsentiuntur: idem de bonis dico; omnia naturae adsentiuntur. Alter adolescens decessit, alter senex, aliquis praeter hos infans, cui nihil amplius contigit, quam prospicere vitam: omnes hi aeque fuere mortales, etiam si mors aliorum longius vitam passa est procedere, aliorum in medio flore praecidit, aliorum interrupit ipsa principia. Alius inter coenandum solutus est; alterius continuata mors somno est; aliquem concubitus exstinxit. His oppone ferro transfossos, aut exanimatos serpentum morsu, aut fractos ruina, aut per longam nervorum contractionem extortos minutatim: aliquorum melior dici, aliquorum pejor potest exitus; mors quidem omnium par est. Per quae venit, diversa sunt; id, in quod desinunt, unum est. Mors nulla major aut minor est; habet enim eumdem in omnibus modum, finisse vitam. Idem tibi de bonis dico: hoc bonum inter meras voluptates est; hoc inter tristia

et acerba; illud fortunae indulgentiam rexit; hoc violentiam domuit: utrumque aeque bonum est, quamvis illud plana emolliverit, hoc aspera. Idem finis omnium est: bona sunt, laudanda sunt, virtutem rationemque comitantur; virtus aequat inter se, quidquid agnoscit. Nec est quare hoc inter nostra placita mireris. Apud Epicurum duo bona sunt, ex quibus summum illud beatumque conponitur: ut corpus sine dolore sit, animus sine perturbatione. Haec bona non crescunt, si plena sunt: quo enim crescet, quod plenum est? Dolore corpus caret; quid ad hanc accedere indolentiam potest? Animus constat sibi, et placidus est; quid accedere ad hanc tranquillitatem potest? Quemadmodum serenitas coeli non recipit majorem adhuc claritatem, in sincerissimum nitorem repurgata; sic hominis, corpus animumque curantis, et bonum suum ex utroque nectentis, perfectus est status, et summam voti sui invenit, si nec aestus animo est, nec dolor corpori. Si qua extra blandimenta contingunt, non augent summum bonum; sed, ut ita dicam, condiunt et oblectant: absolutum enim illud humanae naturae bonum, corporis et animi pace contentum est. Dabo apud Epicurum tibi etiamnunc simillimam huic nostrae divisionem bonorum. Alia enim sunt apud illum, quae malit contingere sibi; ut corporis quietem, ab omni incommodo liberam; et animi remissionem bonorum suorum contemplatione gaudentis: alia sunt, quae quamvis nolit accidere, nihilominus et laudat et conprobat; tamquam illam, quam paulo ante dicebam, malae valitudinis, et dolorum gravissimorum perpessionem, in qua Epicurus fuit illo summo ac fortunatissimo die suo. Ait enim: se vesicae et exulcerati ventris tormenta tolerare, ulteriorem doloris accessionem non recipientia; esse nihilominus sibi illum beatum diem. Beatum autem agere, nisi qui est in summo bono, non potest. Ergo et apud Epicurum sunt haec bona, quae malles non experiri; sed, quia ita res tulit, et amplexanda, et laudanda, et exaequanda summis sunt. Non potest dici, hoc non esse par maximis bonum, quod beatae vitae clausulam inposuit, cui Epicurus extrema voce gratias egit. Permitte mihi, Lucili, virorum optime, aliquid audacius dicere: si ulla bona majora esse aliis possent, haec ego, quae tristia videntur, mollibus illis et delicatis praetulissem. Majus est enim perfringere difficilia, quam laeta moderari. Eadem ratione fit, scio, ut aliquis facilitatem bene, et ut calamitatem fortiter ferat. Aeque esse fortis potest, qui pro vallo securus ex-

cubuit, nullis hostibus castra tentantibus; et qui, succisis poplitibus, in genua se excepit, nec arma dimisit. Macte virtute esto! sanguinolentis et ex acie redeuntibus dicitur. Itaque haec magis laudaverim bona exercitata et fortia, et cum fortuna rixata. Ego cur dubitem, quin magis laudem truncam illam et retorridam manum Mucii, quam cujuslibet fortissimi salvam? Stetit hostium flammarumque contemtor, et manum suam in hostili foculo distillantem perspectavit, donec Porsenna, cujus poenae favebat, gloriae invidit, et ignem invito eripi jussit. Hoc bonum quidni inter prima numerem, tantoque majus putem, quam illa secura et intentata fortunae, quanto rarius est, hostem amissa manu vicisse, quam armata? Quid ergo? inquis: hoc bonum tibi optabis? Quidni? hoc enim, nisi qui potest et optare, non potest facere. An potius optem, ut malaxandos articulos exoletis meis porrigam? ut muliercula, aut aliquis in mulierculam ex viro versus, digitulos meos ducat? Quidni ego feliciorem putem Mucium, qui sic tractavit ignem, quasi illam manum tractatori praestitisset? In integrum restituit quidquid erraverat: confecit bellum inermis ac mancus, et illa manu trunca reges duos vicit.

EPISTOLA [LXX.] XXXVII.

Post longum intervallum Pompejos tuos vidi: in conspectum adolescentiae meae reductus sum. Quidquid illic juvenis feceram, videbar mihi facere adhuc posse, et paulo ante fecisse. Praenavigavimus, Lucili, vitam; et quemadmodum in mari, ut ait Virgilius noster,

terraeque urbesque recedunt;

sic, in hoc cursu rapidissimi temporis, primum pueritiam abscondimus, deinde adolescentiam, deinde quidquid est illud inter juvenem et senem medium, in utriusque confinio positum, deinde ipsius senectutis optimos annos: novissime incipit ostendi publicus finis generis humani. Scopulum esse illum putamus dementissimi? Portus est, aliquando petendus, numquam recusandus; in quem si quis intra primos annos delatus est, non magis queri debet, quam qui cito navigavit. Alium enim, ut scis, venti segnes ludunt ac detinent, et tranquillitatis lentissimae taedio lassant; alium pertinax flatus celerrime perfert. Idem evenire nobis puta: alios vita velocissime adduxit, quo veniendum erat etiam cunctantibus, alios maceravit et coxit: quae, ut scis, non semper retinenda est: non enim vivere bonum est, sed bene

vivere. Itaque sapiens vivit quantum debet, non quantum potest. Videbit ubi victurus sit, cum quibus, quomodo, quid acturus: cogitat semper, qualis vita, non quanta sit. Si multa occurrunt molesta et tranquillitatem turbantia, emittit se; nec hoc tantum in necessitate ultima facit; sed, quum primum illi coeperit suspecta esse fortuna, diligenter circumspicit, numquid illo die desinendum sit. Nihil existimat sua referre, faciat finem, an accipiat; tardius fiat, an citius: non tamquam de magno detrimento timet. Nemo multum exstillicidio potest perdere. Citius mori, an tardius, adrem non pertinet; bene mori, an male, ad rem pertinet. Bene autem mori, est effugere male vivendi periculum. Itaque effeminatissimam vocem illius Rhodii existimo, qui, quum in caveam conjectus esset a tyranno, et tamquam ferum aliquod animal aleretur, suadenti cuidam ut abstineret cibo: omnia, inquit, homini, dum vivit, speranda sunt. Ut sit hoc verum, non omni pretio vita emenda est. Quaedam licet magna, licet certa sint, tamen ad illa turpi infirmitatis confessione non veniam. Ego cogitem, in eo, qui vivit, omnia posse fortunam, potius quam cogitem, in eo, qui scit mori, nihil posse fortunam? Aliquando tamen, etiam si certa mors instabit, et destinatum sibi supplicium sciet, non commodabit poenae suae manum. Stultitia est, timore mortis mori. Venit qui occidat: exspecta. Quid occupas? quare suscipis alienae crudelitatis procurationem? utrum invides carnifici tuo, an parcis? Socrates potuit abstinentia finire vitam et inedia potius, quam veneno, mori; triginta tamen dies in carcere et in exspectatione mortis exegit: non hoc animo, tamquam omnia fieri possent, tamquam multas spes tam longum tempus reciperet, sed ut praeberet se legibus, ut fruendum amicis extremum Socratem daret. Quid erat stultius, quam mortem contemnere, venenum timere? Scribonia, gravis femina, amita Drusi Libonis fuit, adolescentis tam stolidi, quam nobilis, majora sperantis, quam aut illo seculo quisquam sperare poterat, aut ipse ullo. Quum aeger a senatu in lectica relatus esset, non sane frequentibus exsequiis: (omnes enim necessarii deseruerant impie, jam non reum, sed funus) habere coepit consilium, utrum consciscceret sibi mortem, an exspectaret. Cui Scribonia: Quid te, inquit, delectat alienum negotium agere? Non persuasit illi; manus sibi adtulit, nec sine causa: nam, post diem tertium aut quartum inimici mo-

riturus arbitrio, si vivit, alienum negotium agit. Non possis itaque de re in universum pronuntiare, quum mortem vis externa denuntiat, occupanda sit, an exspectanda: multa enim sunt, quae in utramque partem trahere possunt. Si altera mors cum tormento, altera simplex et facilis est, quidni huic injicienda sit manus? Quemadmodum navim eligam, navigaturus, et domum, habitaturus; ita mortis genus, qua sim exiturus e vita. Praeterea quemadmodum non utique melior est longior vita, sic pejor utique mors longior. In nulla re magis, quam in morte, morem animo gerere debemus: exeat, qua inpetum cepit; sive ferrum adpetit, sive laqueum, sive aliquam potionem venas occupantem, pergat, et vincula servitutis abrumpat. Vitam et aliis adprobare quisque debet, mortem sibi. Optima est, quae placet. Stulte haec cogitantur: aliquis dicet, me parum fortiter fecisse; aliquis, nimis temere; aliquis, fuisse aliquod genus mortis animosius. Vis tu cogitare, id in manibus esse consilium, ad quod fama non pertinet? hoc unum intuere, ut te fortunae quam celerrime eripias. Alioqui aderunt, qui de facto tuo male existiment. Invenies etiam professos sapientiam, qui vim adferendam vitae suae negent, et nefas judicent, ipsum interemtorem sui fieri: exspectandum esse exitum, quem natura decrevit. Hoc qui dicit, non videt se libertatis viam cludere. Nil melius aeterna lex fecit, quam quod unum introitum nobis ad vitam dedit, exitus multos. Ego exspectem vel morbi crudelitatem vel hominis, quum possim per media exire tormenta, et adversa discutere? Hoc est unum, cur de vita non possimus queri: neminem tenet. Bono loco res humanae sunt, quod nemo nisi vitio suo miser est. Placet? vive. Non placet? licet eo reverti unde venisti. Ut dolorem capitis levares, sanguinem saepe misisti; ad extenuandum corpus vena percutitur: non opus est vasto vulnere dividere praecordia; scalpello aperitur ad illam magnam libertatem via, et puncto securitas constat. Quid ergo est, quod nos facit pigros inertesque? Nemo nostrum cogitat, quandoque sibi ex hoc domicilio exeundum. Sic veteres inquilinos indulgentia loci et consuetudo etiam inter injurias detinet. Vis adversus hoc corpus liber esse? Tamquam migraturus habita. Propone tibi, quandoque hoc contubernio carendum: fortior eris ad necessitatem exeundi. Sed quemadmodum suus finis veniet in mentem omnia sine fine concupiscentibus? Nullius rei meditatio tam necessaria est; alia enim exercentur

fortasse in supervacuum. Adversus paupertatem praepatus est animus? permansere divitiae. Ad contemtum nos doloris armavimus? numquam a nobis exiget hujus virtutis experimentum integri ac sani felicitas corporis. Ut fortiter amissorum pateremur desideria, praecepimus nobis? omnes quos amabamus, superstites fortuna servavit. Hujus unius rei usum qui exigat dies, veniet. Non est quod existimes, magnis tantum viris hoc robur fuisse, quo servitutis humanae claustra perrumperent. Non est quod judices, hoc fieri, nisi a Catone, non posse, qui, quam ferro non emiserat animam, manu extraxit; quum vilissimae sortis homines ingenti impetu in tutum evaserint, quumque commodo mori non licuisset, nec ad arbitrium suum instrumenta mortis eligere, obvia quaeque rapuerunt, et, quae natura non erant noxia, vi sua tela fecerunt. Nuper, in ludo bestiariorum, unus e Germanis, quum ad matutina spectacula pararetur, secessit ad exonerandum corpus; nullum aliud illi dabatur sine custode secretum: ibi lignum id, quod ad emundanda obscoena adhaerente spongia positum est, totum in gulam farsit, et vi praeclusis faucibus spiritum elisit. Hoc fuit morti contumeliam facere. Ita prorsus; parum munde, et parum decenter. Quid est stultius, quam fastidiose mori? O virum fortem! o dignum, cui fati daretur electio! quam fortiter ille gladio usus esset! quam animose in profundam se altitudinem maris aut abscissae rupis inmisisset! Undique destitutus invenit, quemadmodum et mortem sibi deberet, et telum; ut scias, ad moriendum nihil aliud in mora esse, quam velle. Existimetur de facto hominis acerrimi, ut cuique visum erit; dum hoc constet, praeferendam esse spurcissimam mortem servituti mundissimae. Quoniam coepi sordidis uti exemplis, perseverabo: plus enim a se quisque exiget, si viderit, hanc rem etiam a contemtissimis posse contemni. Catones, Scipionesque, et alios, quos audire cum admiratione consuevimus, supra imitationem positos putamus; jam ego istam virtutem habere tam multa exempla in ludo bestiario, quam in ducibus belli civilis, ostendam. Quum adveheretur nuper inter custodias quidam ad matutinum spectaculum missus, tamquam somno premente nutaret, caput usque eo demisit, donec radiis insereret, et tamdiu se in sedili suo tenuit, donec cervicem circumactu rotae frangeret: eodem vehiculo, quo ad poenam ferebatur, poenam effugit. Nihil obstat erumpere et exire cupienti. In aperto nos natura custodit: cui permittit necessitas sua, circumspiciat exitum mol-

lem; cui ad manum plura sunt, per quae sese adserat, is delectum agat, et, qua potissimum liberetur, consideret; cui difficilis occasio est, is proximam quamque pro optima adripiat, sit licet inaudita, sit nova. Non deerit ad mortem ingenium, cui non defuerit animus. Vides, quemadmodum extrema quoque mancipia, ubi illis stimulos adegit dolor, excitentur et intentissimas custodias fallant? Ille vir magnus est, qui mortem sibi non tantum imperavit, sed invenit. Ex eodem tibi munere plura exempla promisi. Secundo naumachiae spectaculo unus e barbaris lanceam, quam in adversarios acceperat, totam jugulo suo immersit. Quare, inquit, non omne tormentum, omne ludibrium jamdudum effugio? quare ego mortem armatus exspecto? Tanto hoc speciosius spectaculum fuit, quanto honestius mori discunt homines, quam occidere. Quid ergo? quod animi perditi noxiosique habent, non habebunt illi, quos adversus hos casus intruxit longa meditatio, et magistra rerum omnium ratio? Illa nos docet, fati varios esse accessus, finem eumdem: nihil autem interesse, unde incipiat, quod venit eodem. Illa monet, ut, si licet, moriaris sine dolore; sin autem non, quemadmodum potes, et, quidquid obvenerit ad vim adferendam tibi, invadas. Injuriosum est rapto vivere; at contra pulcherrimum, mori rapto.

EPISTOLA [LXXI.] XXXVIII.

Subinde me de rebus singulis consulis, oblitus vasto nos mari dividi. Quum magna pars consilii sit in tempore, necesse est evenire, ut de quibusdam rebus tunc ad te perferatur sententia mea, quum jam contraria potior est. Consilia enim rebus aptantur; res nostrae feruntur, immo volvuntur. Ergo consilium sub die nasci debet: et hoc quoque tardum est nimis; sub manu, quod ajunt, nascatur. Quemadmodum autem inveniatur, ostendam. Quotiens, quid fugiendum sit, aut quid petendum, voles scire; ad summum bonum et propositum totius vitae tuae respice: illi enim consentire debet quidquid agimus. Non disponet singula, nisi cui jam vitae suae summa proposita est. Nemo, quamvis paratos habeat colores, similitudinem reddet, nisi jam constet quid velit pingere. Ideo peccamus, quia de partibus vitae omnes deliberamus, de tota nemo deliberat. Scire debet quid petat ille, qui sagittam vult mittere; et tunc dirigere ac moderari manu telum. Errant consilia nostra, quia non habent quo dirigantur. Ignoranti quem por-

tum petat nullus suus ventus est. Necesse est multum in vita nostra casus possit, quia vivimus casu. Quibusdam autem evenit, ut quaedam scire se nesciant. Quemadmodum quaerimus saepe eos, cum quibus stamus; ita plerumque finem summi boni ignoramus adpositum. Nec multis verbis, nec circuitu longo, quod sit summum bonum, colligas; digito, ut ita dicam, demonstrandum est, nec in multa spargendum. Quid enim ad rem pertinet, in particulas illud diducere? Quum possis dicere: Summum bonum est, quod honestum est; et, quod magis admireris: Unum bonum est. quod honestum est; cetera falsa et adultera bona sunt. Hoc si persuaseris tibi et virtutem adamaveris (amare enim parum est), quidquid illa contigerit, id tibi, qualecumque aliis videbitur, faustum felixque erit; et torqueri, si modo jacueris ipso torquente securior; et aegrotare, si non maledixeris fortunae, si non cesseris morbo. Omnia denique, quae ceteris videntur mala, et mansuescent, et in bonum abibunt, si super illa eminueris. Hoc liqueat, nihil esse bonum, nisi honestum; et omnia incommoda suo jure bona vocabuntur, quae modo virtus honestaverit. Multis videmur majora promittere, quam recipit humana conditio. Non inmerito: ad corpus enim respiciunt. Revertantur ad animum: jam hominem Deo metientur. Erige te, Lucili virorum optime, et relinque istum ludum literarium philosophorum, qui rem magnificentissimam ad syllabas vocant; qui animum minuta docendo demittunt et conterunt: fies similis illis, qui invenerunt ista, non qui docent, et id agunt, ut philosophia potius difficilis, quam magna, videatur. Socrates, qui totam philosophiam revocavit ad mores, et hanc summam dixit esse sapientiam, bona malaque distinguere: „Sequere, inquit, illos, si quid apud te habeo auctoritatis, ut sis beatus; et te alicui stultum videri sine." Quisquis volet, tibi contumeliam faciat et injuriam: tu tamen nihil patieris, si modo tecum erit Virtus. Si vis, inquit, beatus esse, si fide bona vir bonus, sine contemnat te aliquis. Hoc nemo praestabit, nisi qui omnia bona exaequaverit; quia nec bonum sine honesto est, et honestum in omnibus par est. Quid ergo? nihil interest inter praeturam Catonis, et repulsam? nihil interest, utrum Pharsalica acie Cato vincatur, an vincat? hoc ejus bonum, quo victis partibus non potest vinci, par erat illi bono, quo victor rediret in patriam, et componeret pacem? Quidni par sit? eadem enim virtute et mala fortuna vincitur, et ordinatur bona: virtus autem non pot-

est major aut minor fieri; unius staturae est. Sed Cn. Pompejus amittet exercitum; sed illud pulcherrimum reipublicae praetextum, optimates, et, prima acies Pompejanarum partium, senatus ferens arma, uno proelio profligabuntur; et tam magni ruina imperii in totum dissiliet orbem: aliqua pars ejus in Aegypto, aliqua in Africa, aliqua in Hispania cadet: ne hoc quidem miserae reipublicae continget, semel ruere. Omnia licet fiant, Jubam in regno suo non locorum notitia adjuvet, non popularium pro rege suo virtus obstinatissima; Uticensium quoque fides malis fracta deficiat, et Scipionem in Africa nominis sui fortuna destituat; olim provisum est, ne quid Cato detrimenti caperet. Victus est tamen. Et hoc numera inter repulsas Catonis: tam magno animo feret, aliquid sibi ad victoriam, quam ad praeturam obstitisse. Quo die repulsus est, lusit; qua nocte periturus fuit, legit: eodem loco habuit, praetura et vita excidere; omnia, quae acciderent, ferenda esse persuaserat sibi. Quidni ille mutationem reipublicae forti et aequo pateretur animo? Quid enim mutationis periculo exceptum? non terra, non coelum, non totus hic rerum omnium contextus, quamvis Deo agente ducatur. Non semper tenebit hunc ordinem; sed illum ex hoc cursu aliquis dies dejiciet. Certis eunt cuncta temporibus; nasci debent, crescere, exstingui. Quaecumque supra nos vides currere, et haec, quibus inmixti atque inpositi sumus, veluti solidissimis, carpentur ac desinent. Nulli non senectus sua est: inaequalibus ista spatiis eodem natura dimittit. Quidquid est, non erit; nec peribit, sed resolvetur. Nobis solvi, perire est. Proxima enim intuemur: ad ulteriora non prospicit mens hebes, et quae se corpori addixit; alioqui fortius finem sui suorumque pateretur, si speraret omnia illa sic in vitam mortemque per vices ire, et composita dissolvi, dissoluta componi; in hoc opere aeternam artem cuncta temperantis Dei verti. Itaque, ut Cato, quum aevum animo percurrerit, dicet: Omne humanum genus, quodque est, quodque erit, morte damnatum est: omnes, quae usquam rerum potiuntur, urbes, quaeque alienorum imperiorum magna sunt decora, ubi fuerint, aliquando quaeretur, et vario exitii genere tollentur: alias destruent bella; alias desidia paxque ad inertiam versa consumet, et magnis opibus exitiosa res, luxus. Omnes hos fertiles campos repentina maris inundatio abscondet, aut in subitam cavernam considentis soli lapsus abducet. Quid est ergo, quare indigner aut doleam, si exiguo momento publica

fata praecedo? Magnus animus Deo pareat, et, quidquid lex universi jubet, sine cunctatione patiatur. Aut in meliorem emittitur vitam, lucidius tranquilliusque inter divina mansurus; aut certe, sine ullo futurus incommodo, sua naturae remiscebitur et revertetur in totum. Non est ergo M. Catonis majus bonum honesta vita, quam mors honesta; quoniam non intenditur virtus. Idem esse dicebat Socrates veritatem et virtutem: quomodo illa non crescit, sic ne virtus quidem: habet numeros suos, plena est.

Non est itaque, quod mireris paria esse bona, et quae ex proposito sumenda sunt, et quae si ita res tulit. Nam si hanc inaequalitatem receperis, et fortiter torqueri in minoribus bonis numeres, numerabis etiam in malis; et infelicem Socratem dices in carcere, infelicem Catonem, vulnera sua animosius, quam fecerat, retractantem: calamitosissimum omnium Regulum, fidei poenas etiam hostibus servatae pendentem. Atqui nemo hoc dicere, ne ex mollissimis quidem, ausus est: negant enim illum esse beatum, sed tamen negant miserum. Academici veteres beatum quidem esse etiam inter hos cruciatus fatentur, sed non ad perfectum, nec ad plenum: quod nullo modo potest recipi. Nisi beatus est, in summo bono non est, Quod summum bonum est, supra se gradum non habet; si modo illi virtus inest, si illam adversa non minuunt, si manet etiam comminuto corpore incolumis. Manet autem: virtutem enim intelligo animosam et excelsam, quam incitat quidquid infestat. Hunc animum, quem saepe induunt generosae indolis juvenes, quos alicujus honestae rei pulchritudo percussit, ut omnia fortuita contemnant, profecto sapientia infundet et tradet; persuadebit unum bonum esse, quod honestum; hoc nec remitti, nec intendi posse; non magis quam regulam, qua rectum probari solet, flectes. Quidquid ex illa mutaveris, injuria est recti. Idem ergo de virtute dicemus: et haec recta est; flexuram non recipit; rigidari quidem potest, amplius intendi non potest. Haec de omnibus rebus judicat, de hac nullla. Si rectior ipsa non potest fieri; nec, quae ab illa quidem fiunt, alia aliis rectiora sunt; huic enim necesse est respondeant: ita paria sunt. Quid ergo? inquis: jacere in convivio, et torqueri, paria sunt? Hoc mirum videtur tibi? Illud licet magis admireris: jacere in convivio, malum est; torqueri in equuleo, bonum est; si illud turpiter, hoc honeste fit. Bona ista aut mala non efficit materia, sed virtus: haec ubicumque adparuit, omnia ejusdem mensurae ac

pretii sunt. In oculos nunc mihi manus intentat ille, qui omnium animum aestimat ex suo, quod dicam paria bona esse, adversa fortiter portantis, et prospera honeste judicantis; quod dicam paria bona esse, ejus qui triumphat, et ejus, qui ante currum vehitur invictus animo. Non putant enim fieri, quidquid facere non possunt; ex infirmitate sua de virtute ferunt sententiam. Quid miraris, si uri, vulnerari, occidi, adligari juvat, aliquando etiam libet? Luxurioso frugalitas poena est; pigro supplicii loco labor est; delicatis miseria est industria; desidioso studere torqueri est: eodem modo haec, ad quae omnes imbecilli sumus, dura atque intoleranda credimus, obliti, quam multis tormentum sit vino carere, aut prima luce excitari. Non ista difficilia sunt natura, sed nos fluidi et enerves. Magno animo de rebus magnis judicandum est; alioqui videbitur illarum vitium esse quod nostrum est. Sic quaedam rectissima, quum in aquam demissa sunt, speciem curvi praefractique visentibus reddunt. Non tantum quid videas, sed quemadmodum, refert: animus noster ad vera perspicienda caligat. Da mihi adolescentem incorruptum, et ingenio vegetum: dicet fortunatiorem sibi videri, qui omnia rerum adversarum onera rigida cervice sustollit, qui supra fortunam exstat. Non mirum est, in tranquillitate non concuti; illud mirare, ibi extolli aliquem, ubi omnes deprimuntur; ibi stare, ubi omnes jacent. Quid est in tormentis, quid est in aliis, quae adversa adpellamus, mali? hoc, ut opinor, succidere mentem, et incurvari, et succumbere; quorum nihil sapienti viro potest evenire. Stat rectus sub quolibet pondere; nulla illum res minorem facit; nihil illi eorum, quae ferenda sunt, displicet. Nam, quidquid cadere in hominem potest, in se cecidisse non queritur. Vires suas novit; scit se esse oneri ferendo. Non educo sapientem ex hominum numero, nec dolores ab illo, sicut ab aliqua rupe nullum sensum admittente, submoveo. Memini ex duabus illum partibus esse compositum: altera est irrationalis; haec mordetur, uritur, dolet: altera rationalis; haec inconcussas opiniones habet, intrepida est et indomita. In hac positum est summum illud hominis bonum: antequam impleatur, incerta mentis volutatio est; quum vero perfectum est, immota illa stabilitas est. Itaque inchoatus, et ad summa procedens, cultorque virtutis, etiam si adpropinquat perfecto bono, sed ei nondum summam manum imposuit; ibi interim cessabit, et remittet aliquid ex intentione mentis: nondum enim incerta transgressus est;

etiam nunc versatur in lubrico. Beatus vero, et virtutis exactae, tunc se maxime amat, quum fortissime expertus est: et metuenda ceteris, si alicujus honesti officii pretia sunt, non tantum fert, sed amplexatur, multoque audire mavult: *Tanto melior*, quam *tanto felicior*. Venio nunc illo, quo me vocat exspectatio tua. Ne extra rerum naturam vagari virtus nostra videatur, et tremet sapiens, et dolebit, et expallescet; hi enim omnes corporis sensus sunt. Ubi ergo calamitas? ubi illud malum verum est? Illic scilicet, si ista animum detrahunt, si ad confessionem servitutis adducunt, si illi poenitentiam sui faciunt. Sapiens quidem vincit virtute fortunam. At multi professi sapientiam levissimis nonnumquam minis exterriti sunt. Hoc loco vitium nostrum est, qui, quod dicitur de sapiente, exigimus et a proficiente. Suadeo adhuc mihi ista quae laudo, nondum persuadeo; etiam si persuasissem, nondum tam parata haberem aut tam exercitata, ut ad omnes casus procurrerent. Quemadmodum lana quosdam colores semel ducit, quosdam, nisi saepius macerata et recocta, non perbibit; sic alias disciplinas ingenia, quum accepere, protinus praestant; haec, nisi alte descendit et diu sedit, et animum non coloravit, sed infecit, nihil ex his, quae promiserat, praestat. Cito hoc potest tradi, et paucissimis verbis, unum bonum esse virtutem, nullum certe sine virtute; et ipsam virtutem in parte nostri meliore, id est, rationali, positam. Quid erit haec virtus? judicium verum et immotum; ab hoc enim impetus venient mentis; ab hoc omnes species, quae impetum movent, redigentur ad liquidum. Huic judicio consentaneum erit, omnia, quae virtute contacta sunt, et bona judicare, et inter se paria. Corporum autem bona corporibus quidem bona sunt; sed in totum non sunt bona. His pretium quidem erit aliquod, ceterum dignitas non erit; magnis inter se intervallis distabunt; alia majora, alia minora erunt. Et in ipsis sapientiam sectantibus magna discrimina esse, fateamur necesse est. Alius jam in tantum profecit, ut contra fortunam audeat attollere oculos, sed non pertinaciter; cedunt enim nimio splendore praestricti: alius in tantum, ut possit cum illa conferre vultum, si jam pervenit ad summum, et fiduciae plenus est. Inperfecta necesse est labent, et modo prodeant, modo sublabantur, aut succidant. Sublabentur autem, nisi ire et niti perseveraverint: si quidquam ex studio et fideli intentione laxaverint, retro eundum est. Nemo profectum ibi invenit, ubi reliquerat. Instemus itaque, et perse-

veremus. Plus quam profligavimus, restat; sed magna pars est profectus, velle proficere. Hujus rei conscius mihi sum; volo, et tota mente volo. Te quoque instinctum esse, et magno ad pulcherrima properare impetu, video. Properemus! ita demum vita beneficium erit; alioqui mora est, et quidem turpis inter foeda versantibus. Id agamus, ut nostrum omne tempus sit; non erit autem, nisi prius nos nostri esse coeperimus. Quando continget contemnere utramque fortunam? quando continget omnibus oppressis adfectibus, et sub arbitrium adductis, hanc vocem emittere: Vici! Quem vicerim, quaeris? Non Persas, nec extrema Medorum, nec si quid ultra Dahas bellicosum jacet; sed avaritiam, sed ambitionem, sed metum mortis, qui victores gentium vicit.

EPISTOLA [LXXIV.] XXXIX.

Epistola tua delectavit me et marcentem excitavit; memoriam quoque meam, quae jam mihi segnis ac lenta est, evocavit. Quidni tu, mi Lucili, maximum putes instrumentum beatae vitae hanc persuasionem, unum bonum esse, quod honestum est? Nam, qui alia bona judicat, in fortuna evenit potestatem, alieni arbitrii fit: qui omne bonum honesto circumscripsit, intra se felix est. Hic amissis liberis moestus, hic sollicitus aegris, hic turpibus et aliquam passis infamiam tristis; illum videbis alienae uxoris amore cruciari, illum suae. Non deerit, quem repulsa distorqueat; erunt, quos ipse honor vexet. Illa vero maxima ex omni mortalium populo turba miserorum, quam exspectatio mortis exagitat undique impendens: nihil enim est, unde non subeat. Itaque, ut in hostili regione versantibus, huc et illuc circumspiciendum est, et ad omnem strepitum circumagenda cervix. Nisi hic timor e pectore ejectus est, palpitantibus praecordiis vivitur. Occurrent acti in exsilium, et evoluti bonis; occurrent, quod genus egestatis gravissimum est, in divitiis inopes; occurrent naufragi, similiave naufragis passi, quos aut popularis ira, aut invidia, perniciosum optimis telum, inopinantes securosque disjecit, procellae more, quae in ipsa sereni fiducia solet emergere, aut fulminis subiti, ad cujus ictum etiam vicina tremuerunt. Nam ut illic, quisquis ab igne propior stetit, percusso similis obstupuit; sic in his per aliquam vim accidentibus, unum calamitas opprimit, ceteros metus; paremque passis tristitiam

facit, pati posse. Omnium animos mala aliena ac repentina sollicitant. Quemadmodum aves etiam inanis fundae sonus territat; ita nos non ad ictum tantum exagitamur, sed ad crepitum. Non potest ergo quisquam beatus esse, qui huic se opinioni credidit; non enim beatum est, nisi quod intrepidum: inter suspecta male vivitur. Quisquis se multum fortuitis dedit, ingentem sibi materiam perturbationis et inexplicabilem fecit: una haec via est ad tuta vadenti, et externa despicere, et honesto contentum esse. Nam qui aliquid virtute melius putat, aut ullum praeter illam bonum; ad haec quae a fortuna sparguntur, sinum expandit, et sollicitus missilia ejus exspectat. Hanc imaginem animo tuo propone, ludos facere fortunam, et in hunc mortalium coetum honores, divitias, gratiam excutere: quorum alia inter diripientium manus scissa sunt; alia infida societate divisa; alia magno detrimento eorum, in quos devenerant, prensa: ex quibus quaedam aliud agentibus inciderunt; quaedam, quia nimia captabantur, amissa, et, dum avide rapiuntur, expulsa sunt. Nulli vero, etiam cui rapina feliciter cessit, gaudium rapti duravit in posterum. Itaque prudentissimus quisque, quum primum induci videt munuscula, a theatro fugit, et scit magno parva constare. Nemo manum conserit cum recedente, nemo exeuntem ferit; circa praemium rixa est. Idem in his evenit, quae fortuna desuper jactat. Aestuamus miseri, distringimur, multas habere cupimus manus; modo in illam respicimus, nimis tarde nobis mitti videntur, quae cupiditates nostras irritant, ad paucos perventura, exspectata omnibus. Ire obviam cadentibus cupimus; gaudemus, si quid invasimus, invadendique alios spes vana delusit: vilem praedam magno aliquo incommodo luimus, aut inde fallimur. Secedamus itaque ab istis ludis, et demus raptoribus locum: illi spectent bona ista pendentia, et ipsi magis pendeant. Quicumque beatus esse constituit, unum esse bonum putet, quod honestum est. Nam si ullum aliud existimat, primum male de providentia judicat; quia multa incommoda justis viris accidunt, et quia, quidquid nobis dedit, breve est et exiguum, si compares mundi totius aevo. Ex hac deploratione nascitur, ut ingrati divinorum interpretes simus. Querimur, quod non semper, quod et pauca nobis, et incerta, et abitura contingant. Inde est quod nec vivere, nec mori volumus: vitae nos odium tenet, timor mortis. Nutat omne consilium; nec implere nos ulla felicitas potest. Causa autem est, quod non pervenimus

ad illud bonum immensum et insuperabile, ubi necesse est resistat voluntas nostra, quia ultra summum non est locus. Quaeris, quare virtus nullo egeat? Praesentibus gaudet; non concupicit absentia; nihil non illi magnum est, quia satis. Ab hoc discede judicio; non pietas constabit, non fides. Multa utramque praestare cupienti patienda sunt ex his, quae mala vocantur; multa impendenda ex his, quibus indulgemus tamquam bonis. Perit fortitudo, quae periculum facere debet sui; perit magnanimitas, quae non potest eminere, nisi omnia velut minuta contemsit, quae pro maximis vulgus optat; perit gratia, et relatio gratiae aestimatur labor, si quidquam pretiosius fide novimus, si non optima spectamus. Sed, ut illa praeteream, aut ista bona non sunt, quae vocantur; aut homo felicior Deo est, quoniam quidem, quae parata nobis sunt, non habet in usu Deus; nec enim libido ad illum, nec epularum lautitia, nec opes, nec quidquam ex his hominem inescantibus et vili voluptate ducentibus, pertinet. Ergo aut credibile est, bona Deo deesse; aut hoc ipsum argumentum est, bona non esse, quae Deo desunt. Adjice, quod multa, quae bona videri volunt, animalibus, quam homini, pleniora contingunt. Illa cibo avidius utuntur; venere non aeque fatigantur; virium illis major est et aequabilior firmitas: sequitur, ut multo feliciora sint homine. Nam sine nequitia, sine fraudibus degunt; fruuntur voluptatibus, quas et magis capiunt, et ex facili, sine ullo pudoris aut poenitentiae metu. Considera tu itaque, an id bonum vocandum sit, quo Deus ab homine vincitur. Summum bonum in animo contineamus. Obsolescit, si ab optima nostri parte ad pessimam transit et transfertur ad sensus, qui agiliores sunt animalibus mutis. Non est summa felicitatis nostrae in carne ponenda. Bona illa sunt vera, quae ratio dat, solida ac sempiterna; quae cadere non possunt, nec decrescere quidem aut minui: cetera opinione bona sunt; et nomen quidem habent commune cum veris, proprietas in illis boni non est. Itaque commoda vocentur, et, ut nostra lingua loquar, producta: ceterum sciamus, mancipia nostra esse, non partes; et sint apud nos, sed ita, ut meminerimus extra nos esse. Etiam si apud nos sint, inter subjecta numerentur et humilia, propter quae nemo se adtollere debeat. Quid enim stultius, quam aliquem eo sibi placere, quod ipse non fecit? Omnia ista nobis accedant, non haereant; ut, si abducentur, sine ulla nostri laceratione discedant. Utamur illis, non gloriemur; et utamur parce, tamquam

depositis apud nos et abituris. Quisquis illa sine ratic
ne possedit, non diu tenuit: ipsa enim se felicitas, ni
temperatur, premit. Si fugacissimis bonis credidit, cit
deseritur; et, ut non deseratur, adfligitur. Pauci
deponere felicitatem molliter licuit: ceteri cum his, ir
ter quae eminuere, labuntur; et illos degravant ips
quae extulerant. Ideo adhibeatur prudentia, quae mc
dum illis ac parsimoniam imponat; quoniam quidem l
centia opes suas praecipitat atque urget, nec umqua
immodica durarunt, nisi illa moderatrix ratio compe
cuit. Hoc multarum tibi urbium ostendet eventus, qu
rum in ipso flore luxuriosa imperia ceciderunt, et, quic
quid virtute partum erat, intemperantia corruit. Adve
sus hos casus muniendi sumus. Nullus autem contra fo
tunam inexpugnabilis murus est; intus instruamur. S
illa pars tuta est, pulsari homo potest, capi non potes
Quod sit hoc instrumentum, scire desideras? Nihil ir
dignetur sibi accidere; sciatque, illa ipsa, quibus lae
videtur, ad conservationem universi pertinere, et ex h
esse, quae cursum mundi officiumque consummant. Pl
ceat homini, quidquid Deo placuit: ob hoc seipsum su
que miretur, quod non potest vinci, quod mala ipsa su
se tenet; quod ratione, qua valentius nihil est, casu
doloremque et injuriam subigit. Ama rationem: huju
te amor contra durissima armabit. Feras catulorum amc
in venabula inpingit, feritasque et inconsultus impet
praestat indomitas; juvenilia nonnumquam ingenia cup
do gloriae in contemtum tam ferri, quam ignium, misi
species quosdam atque umbra virtutis in mortem volu
tariam trudit. Quanto his omnibus fortior ratio es
quanto constantior; tanto vehementior per metus ips
et pericula exibit. Nihil agitis, inquit, quod negatis u
lum esse aliud honesto Bonum: non faciet vos haec mu
nitio tutos a fortuna et immunes. Dicitis enim, inte
bona esse liberos pios, et bene moratam patriam, et p
rentes bonos. Horum pericula non potestis spectare s
curi; perturbabit vos obsidio patriae, liberorum mors, p
rentum servitus. Quid adversus hos pro nobis respo
deri soleat, ponam; deinde tunc adjiciam, quid praet
rea respondendum putem. Alia conditio est in his, qu
ablata in locum suum aliquid incommodi substituun
tamquam bona valitudo vitiata in malam transfertur; aci
oculorum exstincta caecitate nos adfecit; non tantum v
locitas periit poplitibus incisis, sed debilitas pro illa s
biit. Hoc non est periculum in his, quae paulo ante r
tulimus. Quare? Si amicum bonum amisi, non est m

hi pro illo perfidia patienda; nec, si bonos liberos extuli, in illorum locum impietas succedit. Deinde non amicorum ille aut liberorum interitus, sed corporum est. Bonum autem uno modo perit, si in malum transit; quod natura non patitur, quia omnis virtus et opus omne virtutis incorruptum manet. Deinde, etiam si amici perierunt, etiam si probati respondentesque voto patris liberi; est quod illorum expleat locum. Quid sit, quaeris? Quod illos bonos fecerat, Virtus. Haec nihil vacare patitur loci; totum animum tenet, desiderium omnium tollit; sola satis est, omnium enim bonorum vis et origo in ipsa est. Quid refert, an aqua decurrens intercipiatur atque abeat, si fons, ex quo fluxerat, salvus est? Non dices vitam justiorem salvis liberis, quam amissis, nec ordinatiorem, nec prudentiorem, nec honestiorem; ergo ne meliorem quidem. Non facit collectio amicorum sapientiorem, non facit stultiorem detractio; ergo nec beatiorem, aut miseriorem: quamdiu virtus salva fuerit, non senties quid abscesserit. Quid ergo? non est beatior et amicorum et liberorum turba succinctus? Quidni non sit? Summum enim bonum nec infringitur, nec augetur; in suo modo permanet; utcumque fortuna se gessit: sive illi senectus longa contigit, sive citra senectutem finitus est, eadem mensura summi boni est, quamvis aetatis diversa sit. Utrum majorem an minorem circulum scribas, ad spatium ejus pertinet, non ad formam: licet alter diu manserit, alterum statim obduxeris, et in eum, in quo scriptus est, pulverem solveris, in eadem uterque forma fuit. Quod rectum est, nec magnitudine aestimatur, nec numero, nec tempore; non magis produci, quam contrahi potest. Honestam vitam ex centum annorum numero in quantum voles corripe, et in unum diem coge; aeque honesta est. Modo latius virtus funditur; regna, urbes, provincias temperat, fert leges, colit amicitias, inter propinquos liberosque dispensat officia; modo arto fine circumdatur paupertatis, exsilii, orbitatis; non tamen minor est, si ex altiore fastigio in privatum, ex regio in humilem subducitur, ex publico et spatioso jure in angustias domus vel anguli coit. Aeque magna est, etiam si in se recessit undique exclusa: nihilominus enim magni spiritus est et erecti, exactae prudentiae, indeclinabilis justitiae. Ergo aeque beata est; beatum enim illud uno loco positum est, in ipsa mente, stabile, grande, tranquillum, quod sine scientia divinorum humanorumque non potest effici. Sequitur illud, quod me responsurum esse dicebam. Non ad-

fligitur sapiens liberorum amissione, non amicorum; eodem enim animo fert illorum mortem, quo suam exspectat: non magis hanc timet, quam illam dolet. Virtus enim convenientia constat; omnia opera ejus cum ipsa concordant et congruunt: haec concordia perit, si animus, quem excelsum esse oportuit, luctu aut desiderio submittitur. Inhonesta est omnis trepidatio et sollicitudo, et in tillo actu pigritia. Honestum enim securum et expeditum est, interritum est, in procinctu stat. Quid ergo? non aliquid perturbationi simile patietur? non et color ejus mutabitur, et vultus agitabitur, et artus refrigescent? et quidquid aliud, non ex imperio animi, sed inconsulto quodam naturae impetu geritur? Fateor: sed permanebit illi persuasio eadem, nihil illorum malum esse, nec dignum, ad quod mens sana deficiat. Omnia, quae facienda erunt, audacter facit et prompte. Hoc enim stultitiae proprium quis non dixerit, ignave et contumaciter facere quae faciat; et alio corpus impellere, alio animum, distrahique inter diversissimos motus? Jam propter illa ipsa, quibus extollit se miraturque, contemta est; et ne illa quidem, quibus gloriatur, libenter facit. Si vero aliquod timetur malum, eo perinde, dum exspectat, quasi venisset urgetur; et, quidquid ne patiatur timet, jam metu patitur. Quemadmodum in corporibus infirmis languorem signa praecurrunt; quaedam enim segnitia nervis est, et sine labore ullo lassitudo et oscitatio et horror membra percurrens: sic infirmus animus, multo ante, quam opprimatur malis, quatitur; praesumit illa, et ante tempus cadit. Quid autem dementius, quam angi futuris, nec se tormento reservare, sed arcessere sibi miserias et admovere? quas differre optimum est, si discutere non possis. Vis scire, futuro neminem torqueri? quicumque audierit, post quinquagesimum annum sibi patienda supplicia, non perturbatur, nisi si medium spatium transsilierit, et se in illam seculo post futuram sollicitudinem immiserit. Eodem modo fit, ut animos libenter aegros, et captantes causas doloris, vetera atque obliterata contristent. Et quae praeterierunt, et quae futura sunt, absunt: neutra sentimus. Non est autem, nisi ex eo, quod sentias, dolor.

EPISTOLA [LXXVIII.] XL.

Vexari te distillationibus crebris ac febriculis, quae longas distillationes et in consuetudinem adductas sequuntur, eo molestius mihi est, quia expertus sum hoc

genus valitudinis; quod inter initia contemsi. Poterat adhuc adolescentia injurias ferre, et se adversus morbos contumaciter gerere; deinde succubui et eo perductus sum, ut ipse distillarem, ad summam maciem deductus. Saepe impetum cepi abrumpendae vitae; patris me indulgentissimi senectus retinuit. Cogitavi enim, non quam fortiter ego mori possem, sed quam ille fortiter desiderare non posset. Itaque imperavi mihi ut viverem: aliquando enim et vivere, fortiter facere est. Quae mihi tunc fuerint solatio, dicam, si prius hoc dixero, haec ipsa, quibus adquiescebam, medicinae vim habuisse. In remedium cedunt honesta solatia: et, quidquid animum erexit, etiam corpori prodest. Studia mihi nostra saluti fuerunt: philosophiae acceptum fero, quod surrexi, quod convalui; illi vitam debeo, et nihil illi minus debeo. Multum mihi contulerunt ad bonam valitudinem amici, quorum adhortationibus, vigiliis, sermonibus adlevabar. Nihil aeque, Lucili virorum optime, aegrum reficit atque adjuvat, quam amicorum adfectus; nihil aeque exspectationem mortis ac metum subripit. Non judicabam me, quum illos superstites relinquerem, mori; putabam, inquam, me victurum, non cum illis, sed per illos; non effundere spiritum mihi videbar, sed tradere. Haec mihi dederunt voluntatem adjuvandi me, et patiendi omne tormentum: alioqui miserrimum est, quum animum moriendi projeceris, non habere vivendi. Ad haec ergo remedia te confer. Medicus tibi, quantum ambules, quantum exercearis, monstrabit; ne indulgeas otio, ad quod vergit iners valitudo; ut legas clarius, et spiritum, cujus iter ac receptaculum laborat, exerceas; ut naviges, et viscera molli jactatione concutias; quibus cibis utaris; vinum quando virium causa advoces, quando intermittas, ne irritet et exasperet tussim: ego tibi illud praecipio, quod non tantum hujus morbi, sed totius vitae remedium est: contemne mortem! Nihil triste est, quum hujus metum effugimus. Tria haec in omni morbo gravia sunt: metus mortis, dolor corporis, intermissio voluptatum. De morte satis dictum est: hoc unum dicam, non morbi hunc esse, sed naturae metum. Multorum mortem distulit morbus; et saluti illis fuit, videri perire. Morieris, non quia aegrotas, sed quia vivis. Ista te res et sanatum manet: quum convalueris, non mortem, sed valitudinem effugies. Ad illud nunc proprium incommodum revertamur. Magnos cruciatus habet morbus. Sed hos tolerabiles intervalla faciunt; nam summi doloris intentio invenit

finem. Nemo potest valde dolere et diu: sic nos amantissima nostri natura disposuit, ut dolorem aut tolerabilem, aut brevem faceret. Maximi dolores in macerrimis consistunt corporis partibus; nervi, articulique, et quidquid aliud exile est, acerrime saevit, quum in arto vitia concepit. Sed cito hae partes obstupescunt, et ipso dolore sensum doloris amittunt; sive quia spiritus, naturali prohibitus cursu et mutatus in pejus, vim suam, qua viget admonetque nos, perdit; sive quia corruptus humor, quum desiit habere quo confluat, ipse se elidit, et his, quae nimis inplevit, excutit sensum. Sic podagra et chiragra, et omnis vertebrarum dolor nervorumque, interquiescit, quum illa, quae torquebat, hebetavit: omnium istorum prima verminatio vexat, impetus mora exstinguitur; et finis dolendi est, obtorpuisse. Dentium, oculorum, aurium dolor ob hoc ipsum acutissimus est, quod inter angusta corporis nascitur; non minus, mehercules, quam capitis ipsius. Sed si incitatior est, in alienationem soporemque convertitur. Hoc itaque solatium vasti doloris est, quod necesse est desinas illum sentire, si nimis senseris. Illud autem est, quod imperitos in vexatione corporis male habet: non adsueverunt animo esse intenti; multum illis cum corpore fuit. Ideo vir magnus ac prudens animum deducit a corpore, et multum cum meliore et divina parte versatur; cum hac querula ac fragili, quantum necesse est. Sed molestum est, inquit, carere adsuetis voluptatibus, abstinere cibo, sitire, esurire. Haec prima abstinentia gravia sunt; deinde cupiditas relanguescit, ipsis, per quae cupimus, fatigatis ac deficientibus. Inde morosus est stomachus; inde, quorum fuit aviditas, odium est; desideria ipsa moriuntur. Non est autem acerbum, carere eo, quod cupere desieris. Adjice, quod nullus non intermittitur dolor, aut certe remittitur. Adjice, quod licet et cavere venturum, et obsistere imminenti remediis; nullus enim non signa praemittit, utique qui ex solito revertitur. Tolerabilis est morbi patientia, si contemseris id, quod extremum minatur. Noli mala tua facere tibi ipsi gravora, et te querelis onerare. Levis est dolor, si nihil illi opinio adjecerit: contra, si exhortari te coeperis, ac dicere: Nihil est; aut certe, Exiguum est; Duremus; Jam desinet; levem illum, dum putas, facies. Omnia ex opinione suspensa sunt: non ambitio tantum ad illam respicit, et luxuria, et avaritia; ad opinionem dolemus. Tam miser est quisque, quam credidit. Detrahendas

praeteritorum dolorum conquestiones puto, et illa verba: Nulli umquam fuit pejus! Quos cruciatus, quanta mala pertuli! nemo me surrecturum putavit. Quotiens deploratus sum a meis, quotiens a medicis relictus! In equuleum inpositi non sic distrahuntur! Etiamsi sunt vera ista, transierunt. Quid juvat praeteritos dolores retractare, et miserum esse, quia fueris? Quid, quod nemo non multum malis suis adjicit, et sibi ipse mentitur? Deinde, quod acerbum fuit, retulisse jucundum est: naturale est, mali sui fine gaudere. Circumcidenda ergo duo sunt, et futuri timor, et veteris incommodi memoria: hoc ad me jam non pertinet, illud nondum. In ipsis positus difficultatibus dicat:

— forsan et haec olim meminisse juvabit.

Toto contra illum pugnet animo: vincetur, si cesserit; vincet, si se contra dolorem suum intenderit. Nunc hoc plerique faciunt, adtrahunt in se ruinam, cui obstandum est. Istud, quod premit, quod impendet, quod urget, si subducere te coeperis, sequetur et gravius incumbet; si contra steteris, et obnixi volueris, repelletur. Athletae quantum plagarum ore, quantum toto corpore excipiunt? ferunt tamen omne tormentum gloriae cupiditate; nec tantum, quia pugnant, ista patiuntur, sed ut pugnent: exercitatio ipsa tormentum est. Nos quoque evincamus omnia, quorum praemium non corona, nec palma est, nec tubicen praedicationi nominis nostri silentium faciens; sed virtus, et firmitas animi, et pax in ceterum parta, si semel in aliquo certamine debellata fortuna est. Dolorem gravem sentio. Quid ergo? non sentis, si illum muliebriter tuleris? Quemadmodum perniciosior est hostis fugientibus; sic omne fortuitum incommodum magis instat cedenti et averso. Sed grave est. Quid? nos ad hoc fortes sumus, ut levia portemus? Utrum vis longum esse morbum, an coartatum et brevem? Si longus est, habet intercapedinem, dat refectioni locum; multum temporis donat: necesse est, ut exsurgat et desinat. Brevis morbus ac praeceps alterutrum faciet; aut exstinguetur, aut exstinguet. Quid autem interest, non sit, an non sim? in utroque finis dolendi est. Illud quoque proderit, ad alias cogitationes avertere animum, et a dolore discedere. Cogita, quid honeste, quid fortiter feceris; bonas partes tecum ipse tracta; memoriam in ea, quae maxime miratus es, sparge. Tunc tibi fortissimus quisque, et victor doloris, occurrat: ille, qui, dum varices exsecandas praeberet, legere librum

perseveravit; ille, qui non desiit ridere, quum, hoc ipsum irati, tortores omnia instrumenta crudelitatis experirentur. Non vincetur dolor ratione, qui victus est risu? Quidquid vis nunc licet dicas, distillationes, et vim continuae tussis egerentem viscerum partes, et febrem praecordia ipsa torrentem, et sitim, et artus in diversum articulis exeuntibus tortos; plus est flamma, et equuleus, et lamina, et vulneribus ipsis intumescentibus, quod illa renovaret et altius urgeret, ferrum impressum. Inter haec tamen aliquis non gemuit: parum est; non rogavit; parum est; respondit: parum est; risit, et quidem ex animo. Vis tu post haec dolorem deridere? Sed nihil, inquit, agere sinit morbus, qui me omnibus abduxit officiis. Corpus tuum valitudo tenet, non et animum. Itaque cursoris moratur pedes, sutoris ac fabri manus impediet. Si animus tibi esse in usu solet, suadebis, docebis, audies, disces, quaeres, recordaberis. Quid porro? nihil agere te credis, si temperans aeger sis? ostendes morbum posse superari, vel certe sustineri. Et, mihi crede, virtuti etiam in lectulo locus. Non tantum arma et acies dant argumenta alacris animi indomitique terroribus: et in vestimentis vir fortis adparet. Habes quod agas: bene luctare cum morbo; si nihil te coëgerit, si nihil exoraverit, insigne prodis exemplum. O quam magna erat gloriae materia, si spectaremur aegri! Ipse te specta; ipse te lauda. Praeterea duo sunt genera voluptatum: corporales morbus inhibet, non tamen tollit; immo, si verum aestimes, incitat. Magis juvat bibere sitientem; gratior est esurienti cibus; quidquid ex abstinentia contigit, avidius excipitur. Illas vero animi voluptates, quae majores certioresque sunt, nemo medicus aegro negat; has quisquis sequitur et bene intelligit, omnia sensuum blandimenta contemnit. O infelicem aegrum! Quare? quia non vino nivem diluit; quia non rigorem potionis suae, quam capaci scypho miscuit, renovat fracta insuper glacie; quia non ostrea illi Lucrina in ipsa mensa aperiuntur; quia non cirça coenationem ejus tumultus coquorum est, ipsos cum obsoniis focos transferentium. Hoc enim jam luxuria commenta est. Ne quis intepescat cibus, ne quid palato jam calloso parum ferveat, coenam culina prosequitur. O infelicem aegrum! Edet quantum concoquat; non jacebit in conspectu aper, ut vilis caro a mensa relegatus; nec in repositorio ejus pectora avium (totas enim videre fastidium est) congesta ponentur! Quid tibi mali fac-

tum est? coenabis tamquam aeger, immo aliquando tamquam sanus. Sed omnia ista facile perferemus, sorbitionem, aquam calidam, et quidquid aliud intolerabile videtur delicatis et luxu fluentibus, magisque animo quam corpore morbidis: tantum mortem desinamus horrere. Desinemus autem, si fines bonorum ac malorum cognoverimus; ita demum nec vita taedio erit, nec mors timori. Vitam enim occupare satietas sui non potest, tot res varias, magnas, divinas percensentem; in odium illam sui adducere solet iners otium. Rerum naturam peragranti numquam in fastidium veritas veniet; falsa satiabunt. Rursus, si mors accedit et vocat, licet immatura sit, licet mediam praecidat aetatem, perceptus longissime fructus est: cognita est illi ex magna parte natura, scit tempore honesta non crescere. His necesse est videri omnem vitam brevem, qui illam voluptatibus vanis, et ideo infinitis, metiuntur. His te cogitationibus recrea, et interim epistolis nostris vacando. Veniet aliquod tempus, quod nos iterum jungat ac misceat: quantumlibet sit illud, longum faciet scientia utendi. Nam, ut Posidonius ait, unus dies hominum eruditorum plus patet, quam imperiti longissima aetas. Interim hoc tene, hoc morde: adversis non succumbere, laetis non credere, omnem fortunae licentiam in oculis habere, tamquam, quidquid potest facere, factura sit. Quidquid exspectatum est diu, levius accedit.

EPISTOLA [LXXIX.] XLI.

Exspecto epistolas tuas, quibus indices mihi, circumitus Siciliae totius quid tibi novi ostenderit, et omnia de ipsa Charybdi certiora. Nam Scyllam saxum esse, et quidem non terribile navigantibus, optime scio; Charybdis an respondeat fabulis, perscribi mihi desidero. Et si forte observaveris (dignum est autem, ut observes), fac nos certiores, utrum uno tantum vento agatur in vortices, an omnis tempestas aeque mare illud contorqueat; et an verum sit, quidquid illo freti turbine arreptum est, per multa millia trahi conditum, et circa Tauromenitanum litus emergere. Si haec mihi perscripseris, tunc tibi audebo mandare, ut in honorem meum Aetnam quoque adscendas; quam consumi, et sensim subsidere, ex hoc colligunt quidam, quod aliquando longius navigantibus solebat ostendi. Potest hoc accidere, non quia montis altitudo descendit, sed quia ignis evanuit et

minus vehemens ac largus effertur; ob eamdem causam fumo quoque per diem segnior. Neutrum autem incredibile est, nec montem, qui devoretur quotidie, minui, nec ignem non manere eumdem: qui non ipse ex se est, sed in aliqua infernæ valle conceptus exaestuat et aliis pascitur; in ipso monte non alimentum habet, sed viam. In Lycia regio notissima est, Hephaestion incolae vocant, foratum pluribus locis solum, quod sine ullo nascentium damno ignis innoxius circumit. Laeta itaque regio est, et herbida, nil flammis adurentibus, sed tantum vi remissa ac languida refulgentibus. Sed reservemus ista, tunc quaesituri, quum tu mihi scripseris, quantum ab ipso ore montis nives absint, quas ne aestas quidem solvit; adeo tutae sunt ab igne vicino. Non est autem, quod istam curam imputes mihi: morbo enim tuo daturus eras, etiam si nemo quidem, mandaret tibi, donec Aetnam describas in tuo carmine, nec pudor obstet, ne hunc solennem omnibus poëtis locum attingas; quem quo minus Ovidius tractaret, nihil obstitit quod jam Virgilius impleverat: ne Severum quidem Cornelium uterque deterruit. Omnibus praeterea feliciter hic locus se dedit; et, qui praecesserant, non praeripuisse mihi videntur, quae dici poterant, sed aperuisse. Sed multum interest, utrum ad consumtam materiam, an ad subactam accedas: crescit in dies, et inventuris inventa non obstant. Praeterea, conditio optima est ultimi: parata verba invenit, quae, aliter instructa, novam faciem habent; nec illis manus injicit, tamquam alienis, sunt enim publica, jurisconsulti negant, quidquam publicum usucapi. Aut ego te non novi, aut Aetna tibi salivam movet. Jam cupis grande aliquid, et par prioribus, scribere. Plus enim sperare modestia tibi tua non permittit; quae tanta in te est, ut videaris mihi retracturus ingenii tui vires, si vincendi periculum sit: tanta tibi priorum reverentia est. Inter cetera, hoc habet boni sapientia: nemo ab altero potest vinci, nisi dum adscenditur; quum ad summum perveneris, paria sunt; non est incremento locus; statur. Numquid sol magnitudini suae adjicit? numquid ultra, quam solet, luna procedit? maria non crescunt; mundus eumdem habitum ac modum servat. Extollere se, quae justam magnitudinem implevere, non possunt. Quicumque fuerint sapientes, pares erunt et aequales; habebit unusquisque ex his proprias dotes; alius erit affabilior, alius expeditior, alius promtior in eloquendo, alius facundior: illud, de quo agitur, quod beatum facit, aequale erit in omnibus.

An Aetna tua possit sublabi et in se ruere; an hoc excelsum cacumen et conspicuum per vasti maris spatia, detrahat adsidua vis ignium, nescio; virtutem non flamma, non ruina, inferius adducet. Haec una majestas deprimi nescit; nec proferri ultra, nec referri potest. Sic hujus, ut coelestium, statuta magnitudo est. Ad hanc nos conemur educere. Jam multum operis effecti est; immo, si verum fateri volo, non multum. Nec enim bonitas est, pessimis esse meliorem. Quis oculis glorietur, qui suspicetur diem, cui sol per caliginem splendet? Licet contentus interim sit effugisse tenebras, adhuc non fruitur bono lucis. Tunc animus noster habebit quod gratuletur sibi, quum, emissus his tenebris, in quibus volutatur, non tenui visu clara prospexerit, sed totum diem admiserit, et coelo redditus suo fuerit; quum receperit locum, quem occupavit sorte nascendi. Sursum illum vocant initia sua. Erit autem illic, etiam antequam hac custodia exsolvatur, quum vitia disjecerit, purusque ac levis in cogitationes divinas emicuerit. Hoc nos agere, Lucili carissime, in hoc ire impetu toto, licet pauci sciant, licet nemo, juvat. Gloria umbra virtutis est; etiam invita comitabitur. Sed quemadmodum aliquando umbra antecedit, aliquando sequitur, vel a tergo est; ita gloria aliquando ante nos est, visendamque se praebet, aliquando in averso est, majorque, quo serior, ubi invidia secessit. Quamdiu videbatur furere Democritus? vix recepit Socratem fama. Quamdiu Catonem civitas ignoravit? respuit; nec intellexit, nisi quum perdidit. Rutilii innocentia ac virtus lateret, nisi accepisset injuriam; dum violatur, effulsit. Numquid non sorti suae gratias egit, et exsilium suum complexus est? De his loquor, quos illustravit fortuna, dum vexat. Quam multorum profectus in notitiam evasere post ipsos? quam multos fama non excepit, sed eruit? Vides, Epicurum quantopere non tantum eruditiores, sed haec quoque imperitorum turba miretur. Hic ignotus ipsis Athenis fuit, circa quas delituerat. Multis itaque jam annis Metrodoro suo superstes in quadam epistola, quum amicitiam suam et Metrodori grata commemoratione recinisset, hoc novissime adjecit: nihil sibi et Metrodoro inter bona tanta nocuisse, quod ipsos illa nobilis Graecia non ignotos solum habuisset, sed paene inauditos. Numquid ergo non postea, quam esse desierat, inventus est? numquid non opinio ejus emicuit? Hoc Metrodorus quoque in quadam epistola confitetur: se et Epicurum non satis eminuisse; sed post, se et Epicurum magnum para-

tumque nomen habituros, et qui voluissent per eadem ire vestigia. Nulla virtus latet; et latuisse non ipsius est damnum. Veniet qui conditam, et seculi sui malignitate compressam, dies publicet. Paucis natus est, qui populum aetatis suae cogitat. Multa annorum millia, multa populorum supervenient; ad illa respice. Etiam si omnibus tecum viventibus silentium livor indixerit, venient, qui sine offensa, sine gratia judicent. Si quod est pretium virtutis ex fama, nec hoc interit. Ad nos quidem nihil pertinebit posterorum sermo; tamen etiam non sentientes colet ac frequentabit. Nulli non virtus, et vivo et mortuo, retulit gratiam; si modo illam bona sequutus est fide, si se non exornavit et pinxit, sed idem fuit, sive ex denuntiato videbatur, sive imparatus ac subito. Nihil simulatio proficit: paucis imponit leviter extrinsecus inducta facies; veritas in omnem sui partem [semper] eadem est. Quae decipiunt, nihil habent solidi. Tenue est mendacium; perlucet, si diligenter inspexeris.

EPISTOLA [LXXXIII.] XLII.

Singulos dies tibi meos, et quidem totos, indicari jubes. Bene de me judicas, si nihil esse in illis putas, quod abscondam. Sic certe vivendum est, tamquam in conspectu vivamus; sic cogitandum, tamquam aliquis in pectus intimum inspicere possit. Et potest. Quid enim prodest ab homine aliquid esse secretum? nihil Deo clusum est: interest animis nostris, et cogitationibus meditiis intervenit. Sic, intervenit, dico? tamquam aliquando discedat! Faciam ergo quod jubes, et, quid agam et quo ordine, libenter tibi scribam. Observabo me protinus; et, quod est utilissimum, diem meum recognoscam. Hoc nos pessimos facit, quod nemo vitam suam respicit. Quid facturi simus, cogitamus, et id raro; quid fecerimus, non cogitamus: atqui consilium futuri ex praeterito venit. Hodiernus dies solidus est; nemo ex illo quidquam mihi eripuit; totus inter stratum lectionemque divisus est; minimum exercitationi corporis datum. Et hoc nomine ago gratias senectuti: non magno mihi constat; quum me movi, lassus sum: hic autem exercitationis, etiam fortissimis, finis est. Progymnastas meos quaeris? unus mihi sufficit Earinus, puer, ut scis, amabilis: sed mutabitur. Jam aliquem teneriorem quaero. Hic quidem ait, nos eamdem crisim habere, quia utrique dentes cadant; sed jam vix illum adsequor currentem,

et intra paucissimos dies non potero: vide quid exercitatio quotidiana proficiat. Cito magnum intervallum fit inter duos itinere diverso euntes, eodem tempore ille adscendit, ego descendo; nec ignoras, quanto ex his velocius alterum fiat. Mentitus sum: jam enim aetas nostra non descendit, sed cadit. Quomodo tamen hodiernum certamen nobis cesserit, quaeris? quod raro cursoribus evenit, hieran fecimus. Ab hac fatigatione magis, quam exercitatione, in frigidam descendi: hoc apud me vocatur parum calda. Ille tantus Psychrolutes, qui Kalendis Januariis Euripum salutabam, qui anno novo, quemadmodum legere, scribere, dicere aliquid, sic auspicabar in Virginem desilire, primum ad Tiberim transtuli castra, deinde ad hoc solium, quod, quum fortissimus sum, et omnia bona fide fiunt, sol temperat. Non multum mihi ad balneum superest. Panis deinde siccus, et sine mensa prandium, post quod non sunt lavandae manus. Dormio minimum. Consuetudinem meam nosti: brevissimo somno utor, et quasi interiungo. Satis est mihi, vigilare desiisse; aliquando dormisse me nescio, aliquando suspicor. Ecce Circensium obstrepit clamor; subita aliqua et universa voce feriuntur aures meae, nec cogitationem meam excutiunt, nec interrumpunt quidem. Fremitum patientissime fero; multae voces, et in unum confusae, pro fluctu mihi sunt aut vento, silvam verberante, et ceteris sine intellectu sonantibus. Quid ergo est, nunc cui animum adjecerim? dicam. Superest ex hesterno mihi cogitatio, quid sibi voluerint prudentissimi viri, qui rerum maximarum probationes levissimas et perplexas fecerunt; quae, ut sint verae, mendacio tamen similes sunt. Vult nos ab ebrietate deterrere Zenon, vir maximus hujus sectae fortissimae ac sanctissimae conditor. Audi ergo quemadmodum colligat, virum bonum non futurum ebrium: Ebrio secretum sermonem nemo committit; viro autem bono committit; ergo vir bonus ebrius non erit. Quemadmodum opposita interrogatione simili derideatur, attende; satis enim est, unam ponere ex multis: Dormienti nemo secretum sermonem committit; viro bono autem committit; ergo vir bonus non dormit. Quo uno modo potest, Posidonius Zenonis nostri causam agit; sed ne sic quidem, ut existimo, agi potest. Ait enim, ebrium duobus modis dici: altero, quum aliquis vino gravis est et impos sui; altero, si solet ebrius fieri, et huic obnoxius vitio est. Hunc a Zenone dici, qui soleat fieri ebrius, non qui sit; huic autem neminem commissurum arcana, quae per vinum

eloqui possit. Quod est falsum. Prima enim illa interrogatio complectitur eum, qui est ebrius, non eum, qui futurus est. Plurimum enim interesse concedes inter ebrium et ebriosum: potest et, qui ebrius est, tunc primum esse, nec habere hoc vitium; et qui ebriosus est, saepe extra ebrietatem esse. Itaque id intelligo, quod significari verbo isto solet; praesertim quum ab homine diligentiam professo ponatur et verba examinante. Adjice nunc, quod, si hoc intellexit Zeno, et nos intelligere voluit, ambiguitate verbi quaesivit locum fraudi: quod faciendum non est, ubi veritas quaeritur. Sed sane hoc senserit; quod sequitur, falsum est, ei, qui soleat ebrius fieri, non committi sermonem secretum. Cogita enim, quam multis militibus, non semper sobriis, et imperator, et tribunus, et centurio, tacenda mandaverit. De illa C. Caesaris caede (illius dico, qui superato Pompejo rempublicam tenuit) tam creditum est Tillio Cimbro, quam C. Cassio: Cassius tota vita aquam bibit; Tillius Cimber et nimius erat in vino, et scordalus. In hanc rem jocatus est ipse: Ego, inquit, quemquam feram, qui vinum ferre non possum? Sibi quisque nunc nominet eos, quibus scit et vinum male credi, et sermonem bene; unum tamen exemplum, quod occurrit mihi, referam, ne intercidat; instruenda est enim vita exemplis illustribus; non semper confugiamus ad vetera. L. Piso, Urbis custos, ebrius, ex quo semel factus est, fuit; majorem partem noctis in convivio exigebat; usque in horam sextam fere dormiebat: hoc erat ejus matutinum. Officium tamen suum, quo tutela urbis continebatur, diligentissime administravit. Huic et divus Augustus dedit secreta mandata, quum illum praeponeret Thraciae, quam perdomuit; et Tiberius, proficiscens in Campaniam, quum multa in Urbe et suspecta relinqueret et invisa. Puto, quia illi bene cesserat Pisonis ebrietas, postea Cossum fecit Urbis praefectum, virum gravem, moderatum, sed mersum vino et madentem; adeo, ut ex senatu aliquando, in quem e convivio venerat, oppressus inexcitabili somno, tolleretur. Huic tamen Tiberius multa sua manu scripsit, quae committenda ne ministris quidem suis judicabat. Nullum Cosso aut privatum secretum, aut publicum elapsum est. Itaque declamationes istas de medio removeamus. Non est animus in sua potestate, ebrietate devinctus. Quemadmodum musto dolia ipsa rumpuntur, et omne quod in imo jacet, in summam partem vis caloris ejectat; sic,

vino exaestuante, quidquid in imo jacet abditum, effertur, et prodit in medium: onerati mero quemadmodum non continent cibum, vino redundante, ita ne secretum quidem; quod suum alienumque est, pariter effundunt. Sed quamvis hoc soleat accidere, ita et illud solet, ut cum his, quos sciamus libentius bibere, de rebus necessariis deliberemus. Falsum est, ergo hoc, quod patrocinii loco ponitur, ei qui soleat ebrius fieri, non dari tacitum. Quanto satius est, aperte accusare ebrietatem, et vitia ejus exponere, quae etiam tolerabilis homo vitaverit, nedum perfectus ac sapiens, cui satis est sitim exstinguere; qui, etiam si quando hortata est hilaritas, aliena causa producta longius, tamen citra ebrietatem resistit. Nam de illo videbimus, an sapientis animus nimio vino turbetur, et faciat ebriis solita. Interim, si hoc colligere vis, virum bonum non debere ebrium fieri, cur syllogismis agis? Dic, quam turpe sit, plus sibi ingerere, quam capiat, et stomachi sui non nosse mensuram; quam multa ebrii faciant, quibus sobrii erubescant; nihil aliud esse ebrietatem, quam voluntariam insaniam. Extende in plures dies illum ebrii habitum, numquid de furore dubitabis? nunc quoque non est minor, sed brevior. Refer Alexandri Macedonis exemplum, qui Clitum carissimum sibi ac fidelissimum inter epulas transfodit; et, intellecto facinore, mori voluit, certe meruit. Omne vitium ebrietas et incendit, et detegit; obstantem malis conatibus verecundiam removet. Plures enim pudore peccandi, quam bona voluntate, prohibitis abstinent. Ubi possedit animum nimia vis vini, quidquid mali latebat, emergit. Non facit ebrietas vitia, sed protrahit: tunc libidinosus ne cubiculum quidem exspectat, sed cupiditatibus suis, quantum petierint, sine dilatione permittit; tunc impudicus morbum confitetur ac publicat; tunc petulans non linguam, non manum continet. Crescit insolenti superbia, crudelitas saevo, malignitas livido; omne vitium laxatur et prodit. Adjice illam ignorationem sui; dubia et parum explanata verba; incertos oculos; gradum errantem; vertiginem capitis; tecta ipsa mobilia, velut aliquo turbine circumagente totum domum; stomachi tormenta, quum effervescit merum, ac viscera ipsa distendit. Tunc tamen utcumque tolerabile est, dum illi vis sua est: quid, quum somno vitiatur, et, quae ebrietas fuit, cruditas facta est? Cogita, quas clades ediderit publica ebrietas. Haec acerrimas gentes bellicosasque hostibus tradidit: haec multorum annorum pertinaci bello

defensa moenia patefecit; haec contumacissimos, et jugum recusantes, in alienum egit arbitrium; haec invictos acie mero domuit. Alexandrum, cujus modo feci mentionem, tot itinera, tot proelia, tot hiemes, per quas, victa temporum locorumque difficultate, transierat, tot flumina ex ignoto cadentia, tot maria tutum dimiserunt; intemperantia bibendi, et ille Herculaneus ac fatalis scyphus condidit. Quae gloria est, capere multum? Quum penes te palma fuerit, et propinationes tuas strati somno ac vomitantes recusaverint; quum superstes toti convivio fueris; quum omnes viceris virtute magnifica, et nemo tam vini capax fuerit: vinceris a dolio. M. Antonium, magnum virum et ingenii nobilis, quae alia res perdidit et in externos mores ac vitia non Romana transjecit, quam ebrietas, nec minor vino Cleopatrae amor? Haec illum res hostem reipublicae, haec hostibus suis imparem reddidit; haec crudelem fecit, quum capita principum civitatis coenanti referrentur; quum inter apparatissimas epulas luxusque regales ora ac manus proscriptorum recognosceret; quum vino gravis, sitiret tamen sanguinem. Intolerabile erat, quod ebrius fiebat; quanto intolerabilius, quod haec in ipsa ebrietate faciebat? Fere vinolentiam crudelitas sequitur: violatur enim exasperaturque sanitas mentis. Quemadmodum difficiles faciunt oculos diutini morbi, etiam ad minimam radii solis offensionem; ita ebrietates continuae efferant animos. Nam quum saepe apud se non sint, consuetudine insaniae durata vitia, vino concepta, etiam sine illo valent. Dic ergo, quare sapiens non debeat ebrius fieri; deformitatem rei et importunitatem ostende rebus, non verbis; quod facillimum est. Proba istas, quae voluptates vocantur, ubi transscenderint modum, poenas esse. Nam si illud argumentaberis, sapientem multo vino inebriari, et retinere rectum tenorem, etiamsi temulentus sit; licet colligas, nec veneno poto moriturum, nec sopore sumto dormiturum, nec elleboro accepto, quidquid in visceribus haerebit, ejecturum dejecturumque. Sed, si tentantur pedes, lingua non constat; quid est, quare illum existimes in parte sobrium esse, in parte ebrium?

EPISTOLA [LXXXIV.] XLIII.

Itinera ista, quae segnitiem mihi excutiunt, et valitudini meae prodesse judico et studiis. Quare valitudinem adjuvent, vides: quum pigrum me et negligentem

corporis, literarum amor faciat, aliena opera exerceo. Studio quare prosint, indicabo. A lectionibus non recessi. Sunt autem, ut existimo, necessariae; primum, ne sim me uno contentus; deinde, ut, quum ab aliis quaesita cognovero, tum et de inventis judicem, et cogitem de inveniendis. Alit lectio ingenium, et studio fatigatum, non sine studio tamen, reficit. Nec scribere tantum, nec tantum legere debemus: altera res contristabit, et vires exhauriet (de stilo dico); altera solvet ac diluet. Invicem hoc et illo commeandum est, et alterum altero temperandum; ut, quidquid lectione collectum est, stilus redigat in corpus. Apes, ut ajunt, debemus imitari, quae vagantur, et flores ad mel faciendum idoneos carpunt; deinde, quidquid adtulere, disponunt ac per favos digerunt, et, ut Virgilius noster ait,

— liquentia mella
Stipant, et dulci distendunt nectare cellas.

De illis non satis constat, utrum succum ex floribus ducant, qui protinus mel sit, an, quae collegerunt, in hunc saporem mixtura quadam et proprietate spiritus sui mutent. Quibusdam enim placet, non faciendi mellis scientiam esse illis, sed colligendi. Ajunt inveniri apud Indos mel in arundinum foliis, quod aut ros illius coeli, aut ipsius arundinis humor dulcis et pinguior gignat; in nostris quoque herbis vim eamdem, sed minus manifestam et notabilem poni, quam prosequatur et contrahat animal huic rei genitum. Quidam existimant, conditura et dispositione in hanc qualitatem verti, quae ex tenerrimis virentium florentiumque decerpserint: non sine quodam, ut ita dicam, fermento, quo in unum diversa coalescunt. Sed, ne ad aliud, quam de quo agitur, abducar, nos quoque apes debemus imitari; et, quaecumque ex diversa lectione congessimus, separare, melius enim distincta servantur: deinde, adhibita ingenii nostri cura et faculate, in unum saporem varia illa libamenta confundere, ut, etiam si adparuerit, unde sumtum sit, aliud tamen esse, quam unde sumtum est, adpareat: quod in corpore nostro videmus, sine ulla opera nostra, facere naturam. Alimenta, quae accepimus, quamdiu in sua qualitate perdurant et solida innatant stomacho, onera sunt; at quum ex eo, quod erant, mutata sunt, tunc demum in vires et in sanguinem transeunt. Idem in his, quibus aluntur ingenia, praestemus; ut, quaecumque hausimus, non patiamur integra esse, nec aliena. Concoquamus illa: alioqui in memoriam ibunt, non in ingenium. Adsentiamus illis fideliter, et nostra faciamus, ut

unum quiddam fiat ex multis; sicut unus numerus fit ex singulis, quum minores summas et dissidentes computatio una comprehendit. Hoc faciat animus noster: omnia, quibus est adjutus, abscondat; ipsum tantum ostendat, quod effecit. Etiam si cujus in te comparebit similitudo, quem admiratio tibi altius fixerit; similem esse te volo quomodo filium, non quomodo imaginem: imago res mortua est. Quid ergo? non intelligetur, cujus imiteris orationem? cujus argumentationem? cujus sententias? Puto aliquando ne intelligi quidem posse; si magni viri ingenium omnibus, quae ex quo voluit exemplari adstruxit, formam suam impressit, ut in unitatem illa competant. Non vides, quam multorum vocibus chorus constet? unus tamen ex omnibus sonus redditur; aliqua illic acuta est, aliqua gravis, aliqua media; accedunt viris feminae, interponuntur tibiae; singulorum illic latent voces, omnium adparent. De choro dico, quem veteres philosophi noverant. In commissionibus nostris plus cantorum est, quam in theatris olim spectatorum fuit; quum omnes vias ordo canentium implevit, et cavea aeneatoribus cincta est, et ex pulpito omne tibiarum genus organorumque consonuit, fit concentus ex dissonis. Talem animum esse nostrum volo, ut multae in illo artes, multa praecepta sint, multarum aetatum exempla, sed in unum conspirata. Quomodo, inquis, hoc effici poterit? Adsidua intentione; si nihil egerimus, nisi ratione suadente. Hanc si audire volueris, dicet tibi: Relinque ista jamdudum, ad quae discurritur; relinque divitias, aut periculum possidentium, aut onus; relinque corporis atque animi voluptates: molliunt et enervant; relinque ambitum: tumida res est, vana, ventosa; nullum habet terminum; tam sollicita est ne quem ante se videat, quam ne post se alium; laborat invidia, et quidem duplici: vides autem, quam miser sit, si is, cui invidetur, invidet. Intueris illas potentium domos, illa tumultuosa rixa salutantium limina? multum habent contumeliarum, ut intres; plus, quum intraveris. Praeteri istos gradus divitum et magno aggestu suspensa vestibula: non in praerupto tantum istic stabis, sed in lubrico. Huc potius te, ad sapientiam, dirige, tranquillissimasque res ejus, et simul amplissimas, pete. Quaecumque videntur eminere in rebus humanis, quamvis pusilla sint, et comparatione humillimorum exstent, per difficiles tamen et arduos tramites adeuntur. Confragosa in fastigium dignitatis via est. At si conscendere hunc verticem libet,

cui se fortuna submisit; omnia quidem sub te, quae pro excelsissimis habentur, adspicies, sed tamen venies ad summa per planum.

EPISTOLA [LXXXVI.] XLIV.

In ipsa Scipionis Africani villa jacens haec tibi scribo, adoratis Manibus ejus et ara, quam sepulcrum esse tanti viri suspicor. Animum quidem ejus in coelum, ex quo erat, redisse persuadeo mihi; non quia magnos exercitus duxit (hos enim et Cambyses furiosus, ac furore feliciter usus, habuit), sed ob egregiam moderationem pietatemque, magis in illo admirabilem, quum reliquit patriam, quam quum defendit. Aut Scipio Romae deesse debebat, aut Roma libertati. „Nihil, inquit, volo derogare legibus, nihil institutis; aequum inter omnes cives jus sit; utere sine me beneficio meo, patria! causa tibi libertatis fui, ero et argumentum. Exeo, si plus, quam tibi expedit, crevi." Quidni ego admirer hanc magnitudinem animi, qua in exsilium voluntarium secessit, et civitatem exoneravit? Eo perducta res erat, ut aut libertas Scipioni, aut Scipio libertati faceret injuriam. Neutrum fas erat; itaque dedit locum legibus, et se Liternum recepit, tam suum exsilium reipublicae imputaturus, quam Hannibal. Vidi villam structam lapide quadrato; murum circumdatum silvae; turres quoque in propugnaculum villae utrimque subrectas; cisternam aedificiis ac viridibus subditam, quae sufficere in usum vel exercitus posset; balneolum angustum, tenebricosum, ex consuetudine antiqua: non videbatur majoribus nostris caldum, nisi obscurum. Magna ergo me voluptas subiit contemplantem mores Scipionis ac nostros. In hoc angulo ille Carthaginis horror, cui Roma debet, quod tantum semel capta est, abluebat corpus laboribus rusticis fessum; exercebat enim opere se, terramque, (ut mos fuit priscis,) ipse subigebat. Sub hoc ille tecto tam sordido stetit; hoc illum pavimentum tam vile sustinuit. At nunc quis est, qui sic lavari sustineat? pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis et pretiosis orbibus refulserunt; nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta sunt; nisi illis undique operosa et in picturae modum variata circumlitio praetexitur; nisi vitro absconditur camera; nisi Thasius lapis, quondam rarum in aliquo spectaculum templo, piscinas nostras circumdedit, in quas multa sudatione corpora exinanita demittimus; nisi aquam argentea epistomia fuderunt. Et adhuc plebejas

fistulas loquor: quid quum ad balnea libertinorum pervenero? quantum statuarum, quantum columnarum est nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum, impensae causa! quantum aquarum per gradus cum fragore labentium! Eo deliciarum pervenimus, ut nisi gemmas calcare nolimus. In hoc balneo Scipionis minimae sunt, rimae magis, quam fenestrae, muro lapideo exsectae, ut sine injuria munimenti lumen admitterent: at nunc blattaria vocant balnea, si qua non ita aptata sunt, ut totius diei solem fenestris amplissimis recipiant; nisi et lavantur simul et colorantur; nisi ex solio agros et maria prospiciunt. Itaque, quae concursum et admirationem habuerant, quum dedicarentur, in antiquorum numerum rejiciuntur, quum aliquid novi luxuria commenta est, quo ipsa se obrueret. At olim et pauca erant balnea, nec ullo cultu exornata: cur enim ornaretur res quadrantaria, et in usum, non oblectamentum, reperta? Non subfundebatur aqua, nec recens semper velut ex calido fonte currebat; nec referre credebant, in quam perlucida sordes deponerent. Sed, dii boni, quam juvat illa balnea intrare obscura, et gregali tectorio inducta, quae scires Catonem tibi aedilem, aut Fabium Maximum, aut ex Corneliis aliquem, manu sua temperasse? Nam hoc quoque nobilissimi aediles fungebantur officio, intrandi ea loca, quae populum receptabant, exigendique munditias, et utilem ac salubrem temperaturam; non hanc, quae nuper inventa est similis incendio; adeo quidem, ut convictum in aliquo scelere servum vivum lavari oporteat. Nihil mihi videtur jam interesse, ardeat balneum, an caleat. Quantae nunc aliqui rusticitatis damnant Scipionem, quod non in caldarium suum latis specularibus diem admiserat! quod non in multa luce decoquebatur, et spectabat, ut in balneo concoqueretur! O hominem calamitosum! nesciit vivere. Non saccata aqua lavabatur, sed saepe turbida, et, quum plueret vehementius, paene lutulenta. Nec multum ejus intererat, an sic lavaretur; veniebat enim, ut sudorem illic ablueret, non ut unguentum. Quas nunc quorumdam futuras voces credis? Non invideo Scipioni: vere in exsilio vixit, qui sic lavabatur. Immo, si scias, non quotidie lavabatur. Nam, ut ajunt qui priscos mores Urbis tradiderunt, brachia et crura quotidie abluebant, quae scilicet sordes opere collegerant; ceterum toti nundinis lavabantur. Hoc loco dicet aliquis: „Liquet immundissimos fuisse. Quid putas illos oluisse?" Militiam, laborem, virum! Postquam munda balnea inventa sunt, spurciores sunt.

Descripturus infamem et nimis notabilem deliciis Horatius Flaccus, quid ait?

Pastillos Rufillus olet —

Dares nunc Rufillum; perinde esset, ac si hircum oleret, et Gorgonii loco esset, quem idem Horatius Rufillo obposuit. Parum est, sumere unguentum; ni bis die terque renovetur, ne evanescat in corpore. Quid, quod iidem hoc odore, tamquam suo, gloriantur? Haec si tibi nimium tristia videbuntur, villae imputabis; in qua didici ab Aegialo, diligentissimo patrefamiliae (is enim hujus agri nunc possessor est), quamvis vetus arbustum posse transferri. Hoc nobis senibus discere necessarium est, quorum nemo non olivetum alteri ponit. Quod vidi illum arborum trimûm aut quadrimûm fastidiendi fructus autumno deponere. Te quoque proteget illa, quae

Tarda venit, seris factura nepotibus umbram,

ut ait Virgilius noster; qui non, quid verissime, sed quid decentissime diceretur, adspexit; nec agricolas docere voluit, sed legentes delectare. Nam (ut omnia alia transeam) hoc, quod mihi hodie necesse fuit deprehendere, adscribam:

Vere fabis satio est: tunc te quoque, medica, putres
Accipiunt sulci, et milio venit annua cura.

An uno tempore ista ponenda sint, et an utriusque verna sit satio, hinc aestimes licet. Junius mensis est, quo tibi scribo, jam proclivus in Julium: eodem die vidi fabam metentes, milium serentes. Ad olivetum revertor, quod vidi duobus modis dispositum. Magnarum arborum truncos, circumcisis ramis et ad unum redactis pedem, cum rapo suo transtulit, amputatis radicibus, relicto tantum capite ipso, ex quo illae pependerant. Hoc fimo tinctum in scrobem demisit; deinde terram non adgessit tantum, sed calcavit et pressit. Negat quidquam esse hac, ut ait, spissatione efficacius; videlicet frigus excludit et ventum: minus praeterea movetur; et ab hoc nascentes radices prodire patitur, ac solum adprehendere, quas necesse est cereas adhuc, et precario haerentes, levis quoque revellat agitatio. Parum autem arboris, antequam obruat, radit. Ex omni enim materia quae nudata est, ut ait, exeunt radices novae. Non plures autem super terram eminere debet truncus, quam

tres aut quatuor, pedes; statim enim ab imo vestietur, nec magna pars, quemadmodum in olivetis veteribus, arida et retorrida erit. Alter ponendi modus hic fuit: ramos fortes, nec corticis duri, quales esse novellarum arborum solent, eodem genere deposuit. Hi paulo tardius surgunt; sed, quum tamquam a planta processerint, nihil habent in se aut horridum aut triste. Illud etiamnunc vidi, vitem ex arbusto suo annosam transferri: hujus capillamenta quoque, si fieri potest, colligenda sunt; deinde liberalius sternenda vitis, ut etiam ex corpore radicescat. Et vidi non tantum mense Februario positas, sed jam Martio exacto tenent et complexae sunt non suas ulmos. Omnes autem istas arbores, quae, ut ita dicam, grandiscopiae sunt, ait aqua adjuvandas cisternina: quae si prodest, habemus pluviam in nostra potestate. Plura te docere non cogito; ne, quemadmodum Aegialus me sibi adversarium paravit, sic ego parem te mihi.

EPISTOLA [LXXXVIII.] XLV.

De liberalibus studiis quid sentiam, scire desideras. Nullum suspicio, nullum in bonis numero, quod ad aes exit. Meritoria artificia sunt; hactenus utilia, si praeparent ingenium, non detineant. Tamdiu enim istis immorandum est, quamdiu nihil animus agere majus potest; rudimenta sunt nostra, non opera. Quare liberalia studia dicta sint, vides: quia homine libero digna sunt. Ceterum unum studium vere liberale est, quod liberum facit; hoc sapientiae, sublime, forte, magnanimum: cetera pusilla et puerilia sunt. An tu quidquam in istis esse credis boni, quorum professores turpissimos omnium ac flagitiosissimos cernis? Non discere debemus ista, sed didicisse. Quidam illud de liberalibus studiis quaerendum judicaverunt, an virum bonum facerent. Ne promittunt quidem, nec hujus rei scientiam adfectant. Grammaticus circa curam sermonis versatur, et, si latius evagari vult, circa historias; jam, ut longissime fines suos proferat, circa carmina. Quid horum ad virtutem viam sternit? syllabarum enaratio, et verborum diligentia, et fabularum memoria, et versuum lex ac modificatio? Quid ex his metum demit, cupiditatem eximit, libidinem frenat? Ad geometriam transeamus et ad musicam; nihil apud illas invenies, quod vetet timere, vetet cupere. Quisquis haec ignorat, alia frustra scit. Videndum utrum doceant isti virtutem, an non: si non docent, ne tradunt

quidem; si docent, philosophi sunt. Vis scire, quam non ad docendam virtutem consederint? adspice quam dissimilia inter se omnium studia sint: atqui similitudo esset idem docentium. Nisi forte tibi Homerum philosophum fuisse persuadent; quum his ipsis, quibus colligunt, negent. Nam modo Stoicum illum faciunt, virtutem solam probantem, et voluptates refugientem, et ab honesto ne immortalitatis quidem pretio recedentem; modo Epicureum, laudantem statum quietae civitatis et inter convivia cantusque vitam exigentis; modo Peripateticum, bonorum tria genera inducentem; modo Academicum, incerta omnia dicentem. Adparet nihil horum esse in illo, quia omnia sunt: ista enim inter se dissident. Demus illis, Homerum philosophum fuisse. Nempe sapiens factus est, antequam carmina ulla cognosceret; ergo illa discamus, quae Homerum fecere sapientem. Hoc quidem me quaerere, utrum major aetate fuerit Homerus an Hesiodus, non magis ad rem pertinet, quam scire, an minor Hecuba fuerit, quam Helena; quare tam male contulerit aetatem. Quid, inquam, annos Patrocli et Achillis inquirere ad rem existimas pertinere? Quaeris, Ulysses ubi erraverit, potius, quam efficias, ne nos semper erremus? Non vacat audire, utrum inter Italiam et Siciliam jactatus sit, an extra notum nobis orbem: neque enim potuit in tam angusto error esse tam longus. Tempestates nos animi quotidie jactant, et nequitia in omnia Ulyssis mala impellit. Non deest forma, quae sollicitet oculos, non hostis; hinc monstra effera et humano cruore gaudentia; hinc insidiosa blandimenta aurium; hinc naufragia, et tot varietates malorum. Hoc me doce, quomodo patriam amem, quomodo uxorem, quomodo patrem, quomodo ad haec tam honesta vel naufragus navigem. Quid inquiris, an Penelope impudica fuerit, an verba seculo suo dederit? an Ulyssem illum esse, quem videbat, antequam sciret, suspicata sit? Doce me, quid sit pudicitia, et quantum in ea bonum; in corpore, an in animo posita sit. Ad Musicam transeo. Doces me, quomodo inter se acutae ac graves voces consonent, quomodo nervorum disparem reddentium sonum fiat concordia: fac potius, quomodo animus secum meus consonet, nec consilia mea discrepent. Monstras mihi, qui sint modi flebiles: monstra potius, quomodo inter adversa non emittam flebilem vocem. Metiri me Geometria docet latifundia: potius doceat, quomodo metiar quantum homini sit satis. Numerare docet me Arithmetica, et avaritiae commodare digitos: potius doceat,

nihil ad rem pertinere istas computationes: non esse feliciorem, cujus patrimonium tabularios lassat; immo, quam supervacua possideat qui infelicissimus futurus est, si quantum habeat, per se computare cogatur. Quid mihi prodest, scire agellum in partes dividere, si nescio cum fratre dividere? Quid prodest, colligere subtiliter pedes jugeri, et comprehendere etiam si quid decempedam effugit, si tristem me facit vicinus potens et aliquid ex meo abradens? Docet me, quomodo nihil perdam ex finibus meis: at ego doceri volo, quomodo totos hilaris amittam. Paterno agro, inquit, et avito expellor. Quid? ante avum tuum quis istum agrum tenuit? Cujus, non dico hominis, sed populi fuerit, expedire potes? Non dominus isto, sed colonus intrasti. Cujus colonus es? si bene tecum agitur, heredis. Negant jurisconsulti quidquam publicum usucapi: publicum est hoc quod tenes; quod tuum dicis, publicum est, et quidem generis humani. O egregiam artem! scis rotunda metiri; in quadratum redigis quamcumque acceperis formam; intervalla siderum dicis; nihil est quod in mensuram tuam non cadat. Si artifex es, metire hominis animum: dic quam magnus sit, dic quam pusillus sit. Scis, quae recta sit linea: quid tibi prodest, si, quid in vita rectum sit, ignoras? Venio nunc ad illum, qui coelestium notitia gloriatur;

> Frigida Saturni sese quo stella receptet,
> Quos ignis coeli Cyllenius erret in orbes.

Hoc scire quid proderit? ut sollicitus sim, quum Saturnus et Mars ex contrario stabunt, aut quum Mercurius vespertinum faciet occasum vidente Saturno? Potius hoc discam, ubicumque sunt ista, propitia esse, non posse mutari. Agit illa continuus ordo fatorum et inevitabilis cursus; per statutas vices remeant. Effectus rerum omnium aut movent, aut notant! Sed sive, quidquid evenit, faciunt; quid immutabilis rei notitia proficiet? sive significant; quid refert providere, quod effugere non possis? Scias ista, nescias, fient.

> Si vero solem rapidum stellasque sequentes
> Ordine respicias, numquam re crastina fallet
> Hora, nec insidiis noctis capiere serenae.

Satis abundeque provisum est, ut ab insidiis tutus essem. Numquid me crastina non fallit hora? fallit enim, quod nescienti evenit. Ego, quid futurum sit, nescio;

quid fieri possit, scio. Ex hoc nihil desperabo; totum exspecto: si quid remittitur, boni consulo. Fallit me hora, si parcit; sed ne sic quidem fallit. Nam quemadmodum scio omnia accidere posse, sic scio et, non utique casura. Itaque secunda exspecto; malis paratus sum. In illo feras me necesse est non per praescriptum euntem. Non enim abducor, ut in numerum liberalium artium pictores recipiam, non magis, quam statuarios, aut marmorarios, aut ceteros luxuriae ministros. Aeque luctatores et totam oleo ac luto constantem scientiam expello ex his studiis liberalibus; aut et unguentarios recipiam, et coquos, et ceterós voluptatibus nostris ingenia accommodantes sua. Quid enim, oro te, liberale habent isti jejuni vomitores, quorum corpora in sagina, animi in macie et veterno sunt? An liberale studium istud esse juventuti nostrae credimus, quam majores nostri rectam exercuerunt hastilia jacere, sudem torquere, equum agitare, arma tractare? Nihil liberos suos docebant, quod discendum esset jacentibus, Sed nec hae [artes] nec illae docent aluntve virtutem. Quid enim prodest equum regere et cursum ejus freno temperare, adfectibus effrenatissimis abstrahi? Quid prodest multos vincere luctatione vel caestu, ab iracundia vinci? Quid ergo? nihil liberalia nobis conferunt studia? Ad alia multum, ad virtutem nihil. Nam et hae viles ex professo artes, quae manu constant, ad instrumenta vitae plurimum conferunt, tamen ad virtutem non pertinent. Quare ergo liberalibus studiis filios erudimus? Non quia virtutem dare possunt, sed quia animum ad accipiendam virtutem praeparant. Quemadmodum prima illa, ut antiqui vocabant, literatura, per quam pueris elementa traduntur, non docet liberales artes, sed mox praecipiendis locum parat; sic liberales artes non perducunt animum ad virtutem, sed expediunt. Quatuor ait esse Posidonius artium genera: sunt vulgares et sordidae, sunt ludicrae, sunt pueriles, sunt liberales. Vulgares opificum, quae manu constant, et ad instruendam vitam occupatae sunt: in quibus nulla decoris, nulla honesti simulatio est. Ludicrae sunt, quae ad voluptatem oculorum atque aurium tendunt. His adnumeres licet machinatores, qui pegmata per se surgentia excogitant, et tabulata tacite in sublime crescentia, et alias ex inopinato varietates, aut dehiscentibus, quae cohaerebant; aut his, quae distabant, sua sponte coëuntibus; aut his, quae eminebant, paullatim in se residenti-

bus: his imperitorum feriuntur oculi, omnia subita, quia causas non novere, mirantium. Pueriles sunt, et aliquid habentes liberalibus simile, hae artes, quas ἐγκυκλίους Graeci, nostri liberales vocant. Solae autem liberales sunt, immo, ut dicam verius, liberae, quibus curae virtus est. Quemadmodum, inquit, est aliqua pars philophiae naturalis, est aliqua moralis, est aliqua rationalis; sic et haec quoque liberalium artium turba locum sibi in philosophia vindicat. Quum ventum est ad naturales quaestiones, geometriae testimonio statur. Ergo, quam adjuvat, pars ejus est. Multa adjuvant nos, nec ideo partes nostrae sunt; immo, si partes essent, non adjuvarent. Cibus adjutorium corporis est, non tamen pars est. Aliquid nobis praestat geometriae ministerium. Sic philosophiae necessaria est, quomodo ipsi faber: sed nec hic geometriae pars est, nec illa philosophiae. Praeterea utraque fines suos habet. Sapiens enim causas naturalium et quaerit et novit, quorum numeros mensurasque geometer persequitur et subputat. Qua ratione constent coelestia, quae illis sit vis, quaeve natura, sapiens scit: cursus et recursus, et quasdam observationes, per quas descendunt et adlevantur, ac speciem interdum stantium praebent, quum coelestibus stare non liceat, colligit mathematicus. Quae causa in speculo imagines exprimat, sciet sapiens; illud tibi geometer potest dicere, quantum abesse debeat corpus ab imagine, et qualis forma speculi quales imagines reddat. Magnum esse solem philosophus probabit; quantus sit, mathematicus; qui usu quodam et exercitatione procedit: sed, ut procedat, impetranda illi quaedam principia sunt. Non est autem ars sui juris, cui precarium fundamentum est. Philosophia nil ab alio petit, totum opus a solo excitat. Mathematica, ut ita dicam, superficiaria est, in alieno aedificat; accepit prima, quorum beneficio ad ulteriora perveniat; si per se iret ad verum, si totius mundi naturam posset comprehendere, dicerem multum collaturam mentibus nostris, quae tractatu coelestium crescunt trahuntque aliquid ex alto. Una re consummatur animus, scientia bonorum ac malorum immutabili, quae soli philosophiae competit: nihil autem ulla ars alia de bonis ac malis quaerit. Singulas lubet circumire virtutes. Fortitudo contemtrix timendorum est; terribilia, et sub jugum libertatem nostram mittentia, despicit, provocat, frangit: numquid ergo hanc liberalia studia corroborant? Fides sanctissimum humani pectoris bonum est, nulla

necessitate ad fallendum cogitur, nullo corrumpitur praemio. Ure, inquit, caede, occide; non prodam: sed, quo magis secreta quaeret dolor, hoc illa altius condam. Numquid liberalia studia hos animos facere possunt? Temperantia voluptatibus imperat; alias odit atque abigit, alias dispensat, et ad sanum modum redigit, nec umquam ad illas propter ipsas venit. Scit optimum esse modum, cupitorum non quantum velis, sed quantum debeas, sumere. Humanitas vetat superbum esse adversus socios, vetat avarum; verbis, rebus, adfectibus comem se, facilemque omnibus praestat; nullum alienum malum putat; bonum autem suum ideo maxime, quod alicui bono futurum est, amat. Numquid liberalia studia hos mores praecipiunt? Non magis quam simplicitatem, quam modestiam ac moderationem; non magis quam frugalitatem ac parsimoniam; non magis quam clementiam, quae alieno sanguini tamquam suo parcit, et scit homini non esse homine prodige utendum. Quum dicatis, inquit, sine liberalibus studiis ad virtutem non perveniri, quemadmodum negatis illa nil conferre virtuti? Quia nec sine cibo ad virtutem pervenitur, cibus tamen ad virtutem non pertinet. Ligna nihil navi conferunt, quamvis non fiat navis nisi ex lignis. Non est, inquam, cur aliquid putes ejus adjutorio fieri, sine quo non potest fieri. Potest quidem etiam illud dici, sine liberalibus studiis veniri ad sapientiam posse; quamvis enim virtus discenda sit, tamen non per haec discitur. Quid est autem, quare existimem, non futurum sapientem eum, qui literas nescit, quum sapientia non sit in literis? Res tradit, non verba; et nescio, an certior memoria sit, quae nullum extra se subsidium habet. Magna et spatiosa res est, sapientia: vacuo illi loco opus est: de divinis humanisque discendum est: de praeteritis, de futuris, de caducis, de aeternis, de tempore; de quo uno vide quam multa quaerantur. Primum, an ipsum sit aliquid: deinde, an aliquid ante tempus sit sine tempore? cum mundo coeperit, an etiam ante mundum, quia fuerit aliquid, fuerit et tempus? Innumerabiles quaestiones sunt de animo tantum: unde sit, qualis sit, quando esse incipiat, quamdiu sit, aliunde alio transeat et domicilia mutet, ad alias animalium formas aliasque conjectus; an non amplius quam semel serviat, et emissus vagetur in toto; utrum corpus sit, an non sit; quid sit facturus, quum per nos aliquid facere desierit; quomodo libertate sua usurus, quum ex hac effugerit cavea; an oblivisca-

tur priorum, et illic nosse se incipiat, postquam de corpore abductus in sublime secessit? Quamcumque partem rerum humanarum divinarumque comprehenderis, ingenti copia quaerendorum ac discendorum fatigaberis. Haec, tam multa, tam magna, ut habere possint liberum hospitium, supervacua ex animo tollenda sunt. Non dabit se in has angustias virtus; laxum spatium res magna desiderat. Expellantur omnia: totum pectus illi vacet. At enim delectat artium notitia multarum. Tantum itaque ex illis retineamus, quantum est necessarium. An tu existimas reprehendendum, qui supervacua usu sibi comparat, et pretiosarum rerum pompam in domo explicat; non putas eum, qui occupatus est in supervacua literarum supellectile? Plus scire velle, quam sit satis, intemperantiae genus est. Quid? quod ista liberalium artium consectatio molestos, verbosos, intempestivos, sibi placentes facit, et ideo non discentes necessaria, quia supervacua didicerunt. Quatuor millia librorum Didymus grammaticus scripsit; miser, si tam multa supervacua legisset. In his libris de patria Homeri quaeritur, in his de Aeneae matre vera; in his, libidinosior Anacreon, an ebriosior vixerit; in his, an Sappho publica fuerit; et alia, quae erant dediscenda, si scires. I nunc, et longam esse vitam nega! Sed ad nostros quoque quum perveneris, ostendam multa securibus recidenda. Magno impendio temporum, magna alienarum aurium molestia, laudatio haec constat: O hominem literatum! Simus hoc titulo rusticiore contenti: O virum bonum! Itane est? annales evolvam omnium gentium, et, quis primus carmina scripserit, quaeram; quantum temporis inter Orphea intersit et Homerum, quum fastos non habeam, computabo; et Aristarchi ineptias, quibus aliena carmina compinxit, recognoscam; et aetatem in syllabis conteram? Itane in geometriae pulvere haerebo? Adeo mihi praeceptum illud salutare excidit, Tempori parce! Haec sciam? et quid ignorem! Appion grammaticus, qui sub C. Caesare tota circulatus est Graecia, et in nomen Homeri ab omnibus civitatibus adoptatus, ajebat, Homerum utraque materia consummata, et Odyssea, et Iliade, principium adjecisse operi suo, quo bellum Trojanum complexus est: hujus rei argumentum adferebat, quod duas literas in primo versu posuisset ex industria librorum suorum numerum continentes. Talia sciat oportet, qui multa vult scire. Non vis cogitare, quantum temporis tibi auferat mala valitudo, quantum occupatio

publica, quantum occupatio privata, quantum occupatio quotidiana, quantum somnus? Metire aetatem tuam, tam multa non capit. De liberalibus studiis loquor: philosophi quantum habent supervacui? quantum ab usu recedentis? Ipsi quoque ad syllabarum distinctiones, et conjunctionum ac praepositionum proprietates descenderunt, et invidere grammaticis, invidere geometris. Quidquid in illorum artibus supervacuum erat, transtulere in suam. Sic effectum est, ut diligentius scirent loqui, quam vivere. Audi, quantum mali faciat nimia subtilitas, et quam infesta veritati sit! Protagoras ait, de omni re in utramque partem disputari posse ex aequo, et de hac ipsa, an omnis res in utramque partem disputabilis sit. Nausiphanes ait, ex his, quae videntur esse, nihil magis esse, quam non esse. Parmenides ait, ex his, quae videntur, nihil esse ab uno diversum. Zenon Eleates omnia negotia de negotio dejecit: ait, nihil esse. Circa eadem fere Pyrrhonii versantur, et Megarici, et Eretrici, et Academici, qui novam induxerunt scientiam, nihil sciri. Haec omnia in illum supervacuum studiorum liberalium gregem conjice. Illi mihi non profuturam scientiam tradunt; hi spem omnis scientiae eripiunt: satius est supervacua scire, quam nihil. Illi non praeferunt lumen, per quod acies dirigatur ad verum; hi oculos mihi effodiunt. Si Protagorae credo, nihil in rerum natura est, nisi dubium; si Nausiphani, hoc unum certum est, nihil esse certi; si Parmenidi, nihil est praeter unum; si Zenoni, ne unum quidem. Quid ergo nos sumus? quid ista, quae nos circumstant, alunt, sustinent? Tota rerum natura umbra est, aut inanis, aut fallax. Non facile dixerim, utrum magis irascar illis, qui nos nihil scire voluerunt, an illis, qui ne hoc quidem nobis reliquerunt, nihil scire.

EPISTOLA [XC.] XLVI.

Quis dubitare, mi Lucili, potest, quin Deorum immortalium munus sit, quod vivimus, philosophiae, quod bene vivimus; itaque tanto plus huic nos debere, quam diis, quanto majus beneficium est bona vita, quam vita? Pro certo deberetur, nisi ipsam Dii philosophiam tribuissent; cujus scientiam nulli dederunt, facultatem omnibus. Nam si hanc quoque bonum vulgare fecissent, et prudentes nasceremur; sapientia, quod in se optimum habet, perdidisset, inter fortuita esset. Nunc enim hoc in illa pretiosum atque magnificum est, quod non obve-

nit, quod illam sibi quisque debet, quod non ab alio petitur. Quid haberes, quod in philosophia suspiceres, si beneficiaria res esset? Hujus opus unum est, de divinis humanisque verum invenire; ab hac numquam recedit justitia, pietas, religio, et omnis alius comitatus virtutum consertarum, et inter se cohaerentium. Haec docuit colere divina, humana diligere, et penes Deos imperium esse, inter homines consortium; quod aliquamdiu inviolatum mansit, antequam societatem avaritia distraxit, et paupertatis causa etiam his, quos fecit locupletissimos, fuit. Desierunt enim omnia possidere, dum volunt propria. Sed primi mortalium, quique ex his geniti naturam incorrupti sequebantur, eamdem habebant et ducem, et legem, commissi melioris arbitrio. Naturae est enim, potioribus deteriora submittere. Mutis quidem gregibus aut maxima corpora praesunt, aut vehementissima. Non praecedit armenta degener taurus, sed qui magnitudine ac toris ceteros mares vicit; elephantorum gregem excellentissimus ducit; inter homines pro maximo est optimum. Animo itaque rector eligebatur: ideoque summa felicitas erat gentium, in quibus non poterat potentior esse, nisi melior. Tantum enim, quantum vult, potest, qui se, nisi quod debet, non putat posse. Illo ergo seculo, quod aureum perhibent, penes sapientes fuisse regnum Posidonius judicat. Hi continebant manus, et infirmiores a validioribus tuebantur; suadebant, dissuadebantque, et utilia atque inutilia monstrabant. Horum prudentia, ne quid deesset suis, providebat; fortitudo arcebat pericula; beneficentia augebat ornabatque subjectos. Officium erat imperare, non regnum. Nemo, quantum posset, adversus eos experiebatur, per quos coeperat posse; nec erat cuiquam aut animus in injuriam, aut causa; quum bene imperanti bene pareretur, nihilque rex majus minari male parentibus posset, quam ut abiret e regno. Sed postquam, subrepentibus vitiis, in tyrannidem regna conversa sunt, opus esse coepit legibus, quas et ipsas inter initia tulere sapientes. Solon, qui Athenas aequo jure fundavit, inter septem aevi sapientia notus: Lycurgum si eadem aetas tulisset, sacro illi numero arcessisset octavum: Zaleuci leges Charondaeque laudantur. Hi non in foro, nec in consultorum atrio, sed in Pythagorae tacito illo sanctoque secessu didicerunt jura, quae florenti tunc Siciliae et per Italiam Graeciae ponerent. Hactenus Posidonio adsentio: artes quidem a philosophia inventas, quibus in quotidiano usu vita utitur, non concesserim; nec illi fabricae adse-

ram gloriam. Illa, inquit, sparsos et causiis tectos, aut aliqua rupe subfossa, aut exesae arboris trunco, docuit tecta moliri. Ego vero philosophiam judico non magis excogitasse has machinationes tectorum supra tecta surgentium et urbium urbes prementium, quam vivaria piscium in hoc clusa, ut tempestatum pericula non adiret gula, et quamvis acerrime pelago saeviente, haberet luxuria portus suos, in quibus distinctos piscium greges saginaret. Quid ais? Philosophia docuit homines habere clavem et seram? et quid aliud erat, avaritiae signum dare? Philosophia haec, cum tanto habitantium periculo, imminentia tecta suspendit? Parum enim erat fortuitis tegi, et sine arte et difficultate naturale sibi invenire aliquod receptaculum. Mihi crede, felix illud seculum ante architectonas fuit. Ista nata sunt jam nascente luxuria, in quadratum tigna decidere, et, serra per designata currente, certa manu trabem scindere.

Nam primi cuneis scindebant fissile lignum.

Non enim tecta coenationi, epulum recepturae, parabantur; nec in hunc usum pinus aut abies deferebatur longo vehiculorum ordine, vicis intrementibus, ut ex illa lacunaria auro gravia penderent. Furcae utrimque suspensae fulciebant casam; spissatis ramalibus, ac fronde congesta et in proclive disposita, decursus imbribus, quamvis magnis, erat. Sub his tectis habitavere securi. Culmus liberos texit; sub marmore atque auro servitus habitat. In illo quoque dissentio a Posidonio, quod ferramenta fabrilia excogitata a sapientibus viris judicat. Isto enim modo dicat, licet, sapientes, per quos

Tunc laqueis captare feras, et fallere visco
Inventum, et magnos canibus circumdare saltus.

Omnia enim ista sagacitas hominum, non sapientia invenit. In hoc quoque dissentio, sapientes fuisse, qui ferri metalla et aeris invenerint; quum incendio silvarum adusta tellus in summo venas jacentes liquefactas fudisset. Ista tales inveniunt, quales colunt. Ne illa quidem tam subtilis quaestio mihi videtur, quam Posidonio: Utrum malleus in usu esse prius, an forcipes coeperint. Utraque invenit aliquis exercitati ingenii, acuti, non magni, nec elati, et quidquid aliud corpore incurvato, et animo humum spectante, quaerendum est. Sapiens facilis victu fuit. Quidni? quum hoc quoque seculo esse quam expeditissimus cupiat. Quomodo, oro te, convenit, ut et Diogenem mireris, et Daedalum? Uter ex his

sapiens tibi videtur? qui serram commentus est? an ille, qui, quum vidisset puerum cava manu bibentem aquam, fregit protinus exemtum e perula calicem, hac objurgatione sui: Quamdiu homo stultus supervacuas sarcinulas habui? qui se complicuit in dolio, et in eo cubitavit? Hodie, utrum tandem sapientiorem putas, qui invenit, quemadmodum in immensam altitudinem crocum latentibus fistulis exprimat; qui Euripos subito aquarum impetu implet aut siccat, et versatilia coenationum laquearia ita coagmentat, ut subinde alia facies atque alia succedat, et totiens tecta, quotiens fercula, mutentur? an eum, qui et aliis et sibi hoc monstrat, quam nihil nobis natura durum ac difficile imperaverit? posse nos habitare sine marmorario et fabro; posse nos vestitos esse sine commercio Serum; posse nos habere usibus nostris necessaria, si contenti fuerimus his, quae terra posuit in summo? Quem si audire humanum genus voluerit, tam supervacuum sciet sibi coquum esse, quam militem. Illi sapientes fuerunt, aut certe sapientibus similes, quibus expedita erat tutela corporis. Simplici cura constant necessaria; in delicias laboratur. Non desiderabis artifices, si sequeris naturam: illa noluit esse districtos; ad quaecumque nos cogebat, instruxit. Frigus intolerabile est corpori nudo. Quid ergo? non pelles ferarum et aliorum animalium a frigore satis abundeque defendere queunt? non corticibus arborum pleraeque gentes tegunt corpora? non avium plumae in usum vestis conseruntur? non hodieque magna Scytharum pars tergis vulpium induitur ac murium, quae tactu mollia et impenetrabilia ventis sunt? Opus est tamen calorem solis aestivi umbra crassiore propellere. Quid ergo? non vetustas multa abdidit loca, quae vel injuria temporis, vel alio quolibet casu excavata in specum recesserunt? Quid ergo? non quamlibet virgeam cratem texuerunt manu, et vili oblinierunt luto, deinde stipula aliisque silvestribus operuere fastigium, et, pluviis per devexa labentibus, hiemem transiere securi? Quid ergo? non in defosso latent Syrticae gentes? quibus propter nimios solis ardores nullum tegumentum satis repellendis caloribus solidum est, nisi ipsa arens humus. Non fuit tam inimica natura, ut, quum omnibus aliis animalibus facilem actum vitae daret, homo solus non posset sine tot artibus vivere. Nihil horum ab illa nobis imperatum est, nihil aegre quaerendum, ut possit vita produci. Ad parata nati sumus; nos omnia nobis difficilia facilium fastidio fecimus. Tecta tegumentaque, et fomenta cor-

porum, et cibi, et quae nunc ingens negotium facta sunt, obvia erant, et gratuita, et opera levi parabilia; modus enim omnium, prout postulabat necessitas, erat; nos ista pretiosa, nos mira, nos magnis multisque conquirenda artibus fecimus. Sufficit ad id natura, quod poscit. Anatura luxuria escivit; quae quotidie se ipsa incitat, et tot seculis crescit, et ingenio adjuvat vitia. Primo supervacua coepit concupiscere, inde contraria, novissime animum corpori addixit, et illius deservire libidini jussit. Omnes istae artes, quibus aut circitatur civitas aut strepit, corporis negotium gerunt; cui omnia olim tamquam servo praestabantur, nunc tamquam domino parantur. Itaque hinc textorum, hinc fabrorum officinae sunt, hinc odores coquentium, hinc molles corporis motus docentium, mollesque cantus et infractos. Recessit enim ille naturalis modus, desideria ope necessaria finiens: jam rusticitatis et miseriae est, velle quantum sat est. Incredibile est, mi Lucili, quam facile etiam magnos viros dulcedo orationis abducat a vero. Ecce Posidonius (ut mea fert opinio, ex his qui plurimum philosophiae contulerunt), dum vult describere primum, quemadmodum alia torqueantur fila, alia ex molli solutoque ducantur; deinde, quemadmodum tela suspensis ponderibus rectum stamen extendat: quemadmodum subtemen insertum, quod duritiam utrimque comprimentis tramae remolliat, spatha coire cogatur et jungi; textrini quoque artem a sapientibus dixit inventam, oblitus, postea repertum hoc subtilius genus, in quo

> Tela jugo juncta est, stamen secernit arundo;
> Inseritur medium radiis subtemen acutis,
> Quod lato paviunt insecti pectine dentis.

Quid si contigisset illi addere has nostri temporis telas, quibus vestis nihil celatura conficitur, in qua non dico nullum corpori auxilium, sed nullum pudori est? Transit deinde ad agricolas, nec minus facunde describit proscissum aratro solum, et iteratum, quo solutior terra facilius pateat radicibus; tum sparsa semina, et collectas manu herbas, ne quid fortuitum et agreste succrescat, quod necet segetem. Hoc quoque opus ait esse sapientium; tamquam non nunc quoque plurima cultores agrorum nova inveniant, per quae fertilitas augeatur. Deinde non est contentus his artibus, sed in pistrinum sapientem submittit. Narrat enim, quemadmodum, rerum naturam imitatus, panem coeperit facere: „Receptas, inquit, in os fruges concurrens inter se duritia dentium

frangit, et, quidquid excidit, ad eosdem dentes lingua refertur; tunc vero miscetur, ut facilius per fauces lubricas transeat: quum pervenit in ventrem, aqualiculi fervore concoquitur; tunc demum corpori accedit. Hoc aliquis secutus exemplar, lapidem asperum aspero imposuit, ad similitudinem dentium, quorum pars immobilis motum alterius exspectat; deinde utriusque adtritu grana franguntur, et saepius regeruntur, donec ad minutiam frequenter trita redigantur. Tunc farinam aqua sparsit, et assidua tractatione perdomuit, finxitque panem; quem primo cinis calidus et fervens testa percoxit: deinde furni paulatim reperti, et alia genera, quorum fervor serviret arbitrio." Non multum abfuit, quin sutrinum quoque inventum a sapientibus diceret. Omnia ista ratio quidem, sed non recta ratio commenta est. Hominis enim, non sapientis, inventa sunt; tam mehercules, quam navigia, quibus amnes, quibusque maria transivimus, aptatis ad excipiendum ventorum impetum velis, et additis a tergo gubernaculis, quae huc atque illuc cursum navigii torqueant; exemplum a piscibus tractum est, qui cauda reguntur, et levi ejus in utrumque momento velocitatem suam flectunt. Omnia, inquit, haec sapiens quidem invenit; sed minora, quam ut ipse tractaret, sordidioribus ministris dedit. Immo non ab aliis excogitata ista sunt, quam a quibus hodieque curantur. Quaedam nostra demum prodiisse memoria scimus: ut specularium usum, perlucente testa clarum transmittentium lumen; ut suspensuras balneorum, et impressos parietibus tubos, per quos circumfunderetur calor, qui ima simul ac summa foveret aequaliter. Quid loquar marmora, quibus templa, quibus domus fulgent? Quid lapideas moles in rotundum ac leve formatas, quibus porticus et capacia populorum tecta suscipimus? quid verborum notas, quibus quamvis citata excipitur oratio, et celeritatem linguae manus sequitur? Vilissimorum mancipiorum ista commenta sunt: sapientia altius sedet, nec manus edocet; animorum magistra est. Vis scire, quid illa effecerit, quid effecerit? Non dedecoris corporis motus, nec varios per tubam ac tibiam cantus, quibus exceptus spiritus, aut in exitu, aut in transitu, formatur in vocem; non arma, nec muros, nec bella: utilia molitur, paci favet, et genus humanum ad concordiam vocat. Non est, inquam, instrumentorum ad usus necessarios opifex. Quid illi tam parvula adsignas? artificem vides vitae. Alias quidem artes sub domino habet; nam cui vita, illi vitae quoque ornamenta serviunt: ceterum

ad beatum statum tendit; illo ducit, illo vias aperit. Quae sint mala, quae videantur, ostendit; vanitatem exuit mentibus, dat magnitudinem solidam; inflatam vero, et ex inani speciosam reprimit; nec ignorari sinit, inter magna quid intersit et tumida: totius naturae notitiam, ac suae, tradit. Quid sint dii, qualesque, declarat; quid inferi, quid lares et genii; quid in secundam numinum formam animae perpetitae; ubi consistant, quid agant, quid possint, quid velint. Haec ejus initiamenta sunt, per quae non municipale sacrum, sed ingens deorum omnium templum, mundus ipse, reseratur; cujus vera simulacra, verasque facies cernendas mentibus protulit: nam ad spectacula tam magna hebes visus est. Ad initia deinde rerum redit, aeternamque rationem toti inditam, et vim omnium seminum singula proprie figurantem. Tum de animo coepit inquirere, unde esset, ubi, quamdiu, in quot membra divisus. Deinde a corporibus se ad incorporalia transtulit, veritatemque et argumenta ejus excussit; post haec, quemadmodum discernerentur vitae ac vocis ambigua; in utraque enim falsa veris immixta sunt. Non abduxit, inquam, se, ut Posidonio videtur, ab istis artibus sapiens, sed ad illas omnino non venit. Nihil enim dignum inventu judicasset, quod non erat dignum perpetuo usu judicaturus; ponenda non sumeret. Anacharsis, inquit, invenit rotam figuli, cujus circuitu vasa formantur. Deinde, quia apud Homerum invenitur figuli rota, mavult videri versus falsos esse, quam fabulam. Ego nec Anacharsin auctorem hujus rei fuisse contendo; et, si fuit, sapiens quidem hoc invenit, sed non tamquam sapiens; sicut multa sapientes faciunt, qua homines sunt, non qua sapientes. Puta velocissimum esse sapientem: cursu omnes antelbit, qua velox est, non qua sapiens. Cuperem Posidonio aliquem vitriarium ostendere, qui spiritu vitrum in habitus plurimos formet, qui vix diligenti manu effingerentur. Haec inventa sunt, postquam sapientem invenire desivimus. Democritus, inquit, invenisse dicitur fornicem, ut lapidum curvatura paulatim inclinatorum medio saxo adligaretur. Hoc dicam falsum esse. Necesse est enim, ante Democritum et pontes et portas fuisse, quarum fere summa curvantur. Excidit porro vobis, eumdem Democritum invenisse, quemadmodum ebur molliretur, quemadmodum decoctus calculus in smaragdum converteretur, qua hodieque coctura inventi lapides in hoc utiles colorantur. Ista sapiens licet invenerit, non, qua sapiens erat, invenit: multa enim

facit, quae ab imprudentissimis aut aeque fieri vidimus, aut peritius, aut exercitatius. Quid Sapiens investigaverit, quid in lucem protaxerit, quaeris? Primum rerum naturam; quam non, ut cetera animalia, oculis sequutus est, tardis ad divina. Deinde vitae legem; quam ad universa direxit; nec nosse tantum, sed sequi deos docuit, et accidentia non aliter excipere, quam imperata. Vetuit parere opinionibus falsis, et, quanti quidque esset, vera aestimatione perpendit: damnavit mixtas poenitentiae voluptates, et bona semper placitura laudavit: et palam fecit, felicissimum esse, cui felicitate non opus est; potentissimum esse, qui se habet in potestate. Non de ea philosophia loquor, quae civem extra patriam posuit, extra mundum deos, quae virtutem donavit voluptati; sed de illa, quae nullum bonum putat, nisi quod honestum est; quae nec hominis, nec fortunae muneribus deleniri potest; cujus hoc pretium est, non posse pretio capi. Hanc philosophiam fuisse illo rudi seculo, quo adhuc artificia deerant et ipso usu discebantur utilia, non credo: sicut ante, fortunato tempore, quum in medio jacerent beneficia naturae promiscue utenda, antequam avaritia atque luxuria dissociavere mortales, et ad rapinam ex consortio discurrere, non erant illi sapientes viri, etiamsi faciebant facienda sapientibus. Statum quidem generis humani non alium quisquam suspexerit magis; nec, si cui permittat Deus terrena formare et dare gentibus mores, aliud probaverit, quam quod apud illos fuisse memoratur, apud quos

> — nulli subigebant arva coloni,
> Nec signare quidem, aut partiri limite campum
> Fas erat; in medium quaerebant; ipsaque tellus
> Omnia liberius, nullo poscente, ferebat.

Quid hominum illo genere felicius? In commune rerum natura fruebantur; sufficiebat illa, ut parens, in tutelam omnium; haec erat publicarum opum secura possessio. Quidni ego illud locupletissimum mortalium genus dixerim, in quo pauperem invenire non posses? Irrupit in res optime positas avaritia, et, dum seducere aliquid cupit atque in suum vertere, omnia fecit aliena, et in angustum ex immenso redacta; paupertatem intulit, et, multa concupiscendo, omnia amisit. Licet itaque velit nunc concurrere et reparare quod perdidit; licet agros agris adjiciat, vicinum vel pretio pellat aeris, vel injuria; licet in provinciarum spatium rura dilatet, et possessionem vocet per sua longam peregrinationem:

nulla nos finium propagatio eo reducet, unde discessimus. Quum omnia fecerimus, multum habebimus: universum habebamus. Terra ipsa fertilior erat illaborata, et in usus populorum non diripientium larga. Quidquid natura protulerat, id non minus invenisse, quam inventum monstrare alteri, voluptas erat: nec ulli aut superare poterat, aut deesse: inter concordes dividebatur. Nondum valentior imposuerat infirmiori manum; nondum avarus, abscondendo quod sibi jaceret, alium necessariis quoque excluserat: par erat alterius, ac sui, cura. Arma cessabant, incruentaeque humano sanguine manus odium omne in feras verterant. Illi, quos aliquod nemus densum a sole protexerat, qui adversus saevitiam hiemis aut imbris vili receptaculo tuti sub fronde vivebant, placidas transigebant sine suspirio noctes. Sollicitudo nos in nostra purpura versat et acerrimis excitat stimulis: at quam mollem somnum illis dura tellus dabat! Non impendebant caelata laquearia, sed in aperto jacentes sidera superlabebantur et insigne spectaculum noctium; mundus in praeceps agebatur, silentio tantum opus ducens. Tam interdiu illis, quam noctu, patebant prospectus hujus pulcherrimae domus; libebat intueri signa, ex media coeli parte vergentia, rursus ex occulto alia surgentia. Quidni juvaret vagari inter tam late sparsa miracula? At vos ad omnem tectorum pavetis sonum, et, inter picturas vestras si quid increpuit, fugitis adtoniti. Non habebant domos instar urbium. Spiritus ac liber inter aperta perflatus, et levis umbra rupis aut arboris, et perlucidi fontes, rivique, non opere, nec fistula, nec ullo coacto itinere obsolefacti, sed sponte currentes, et prata sine arte formosa; inter haec agreste domicilium, rustica politum manu. Haec erat secundum naturam domus; in qua libebat habitare, nec ipsam, nec pro ipsa, timentem; nunc magna pars nostri metus tecta sunt. Sed, quamvis egregia illis vita fuerit et carens fraude, non fuere sapientes, quando hoc jam in opere maximo nomen est. Non tamen negaverim fuisse alti spiritus viros, et, ut ita dicam, a diis recentes: neque enim dubium est, quin meliora mundus nondum effetus ediderit. Quemadmodum autem omnibus indoles fortior fuit et ad labores paratior, ita non erant ingenia omnibus consummata. Non enim dat natura virtutem; ars est bonum fieri. Illi quidem non aurum, nec argentum, nec perlucidos lapides [in] ima terrarum faece quaerebant, parcebantque adhuc etiam mutis animalibus: tantum aberat, ut homo hominem, non iratus, non timens, tantum spec-

taturus, occideret. Nondum vestis illis erat picta, nondum texebatur aurum; adhuc nec eruebatur. Quid ergo? ignorantia rerum innocentes erant: multum autem interest, utrum peccare aliquis nolit, an nesciat. Deerat illis justitia, deerat prudentia, deerat temperantia ac fortitudo. Omnibus his virtutibus habebat similia quaedam rudis vita: virtus non contingit animo, nisi instituto ac edocto, et ad summum adsidua exercitatione perducto. Ad hoc quidem, sed sine hoc, nascimur: et in optimis quoque, antequam erudias, virtutis materia, non virtus est.

EPISTOLA [XCIII.] XLVII.

In epistola, qua de morte Metronactis philosophi querebaris, tamquam et potuisset diutius vivere, et debuisset, aequitatem tuam desideravi: quae tibi in omni persona, in omni negotio superest, in una re deest, in qua omnibus. Multos inveni aequos adversus homines; adversus deos neminem. Objurgamus quotidie fatum: Quare ille in medio cursu raptus est? quare ille non rapitur? quare senectutem et sibi et aliis gravem extendit? Utrum, obsecro te aequius judicas, te naturae, an tibi parere naturam? Quid autem interest, quam cito exeas, unde utique exeundum est? Non, ut diu vivamus, curandum est, sed ut satis. Nam, ut diu vivas, fato opus est; ut satis, animo. Longa est vita, si plena est: impletur autem, quum animus sibi bonum suum reddidit, et ad se potestatem sui transtulit. Quid illum octoginta anni juvant per inertiam exacti? non vixit iste, sed in vita moratus est; nec sero mortuus est, sed diu. Octoginta annis vixit! Interest, mortem ejus ex quo die numeres. At ille obiit viridis. Sed officia boni civis, boni amici, boni filii exsequutus est; in nulla parte cessavit. Licet ejus aetas imperfecta sit, vita perfecta est. Octoginta annis vixit! Immo octoginta annis fuit! nisi forte sic vixisse eum dicis, quomodo dicuntur arbores vivere. Obsecro te, Lucili, hoc agamus, ut, quemadmodum pretiosa rerum, sic vita nostra non pateat multum, sed multum pendat. Actu illam metiamur, non tempore. Vis scire, quid inter hunc intersit vegetum contemtoremque fortunae, functum omnibus vitae humanae stipendiis, atque in summum bonum ejus evectum; et illum, cui multi anni transmissi sunt? Alter post mortem quoque est; alter ante mortem periit. Laudemus itaque, et in nu-

mero felicium reponamus eum, cui, quantulumcumque temporis contigit, bene collocatum est. Vidit enim veram lucem, non fuit unus e multis: et vixit, et viguit: aliquando sereno usus est; aliquando, ut solet, validi sideris fulgor per nubila emicuit. Quid quaeris, quamdiu vixerit? vixit. ad posteros usque transsilivit, et se in memoriam dedit. Nec ideo mihi plures annos accedere recusaverim; nihil tamen mihi ad beatam vitam defuisse dicam, si spatium ejus inciditur. Non enim ad eum diem me aptavi, quem ultimum mihi spes avida promiserat; sed nullum non tamquam ultimum adspexi. Quid me interrogas, quando natus sim? an inter juniores adhuc censear? Habeo meum. Quemadmodum in minore corporis habita potest homo esse perfectus; sic et in minore temporis modo potest esse vita perfecta. Aetas inter externa est. Quamdiu sim, alienum est: quamdiu vero sum, vir bonus ut sim, meum est. Hoc a me exige, ne velut per tenebras aevum ignobile emetiar; ut agam vitam, non ut praetervehar. Quaeris, quod sit amplissimum vitae spatium? Usque ad Sapientiam vivere. Qui ad illam pervenit, adtigit non longissimum finem, sed maximum. Ille vero glorietur audacter, et diis agat gratias; interque eos sibi et rerum naturae imputet, quod fuit. Merito enim imputabit: meliorem illi vitam reddidit, quam accepit. Exemplar boni viri posuit; qualis quantusque esset, ostendit; si quid adjecisset, fuisset simile praeterito. Et tamen, quousque vivimus? Omnium rerum cognitione fruiti sumus. Scimus, a quibus principalis natura se adtollat; quemadmodum ordinet mundum; per quas vices annum revocet; quemadmodum omnia, quae usquam erant, cluserit, et seipsam finem sui fecerit. Scimus, sidera impetu suo vadere; praeter terram nihil stare, cetera continua velocitate decurrere. Scimus, quemadmodum solem luna praetereat; quare tardior velociorem post se relinquat; quomodo lumen accipiat, aut perdat; quae causa inducat noctem, quae reducat diem. Illuc eundum est, ubi ista propius adspicias. Nec hac ape, inquit Sapiens, illo fortius exeo, quod patere mihi ad deos meos iter judico. Merui quidem admitti, et jam inter illos fui; animumque illo meum misi, et ad me illi suum miserant. Sed tolli me de medio puta, et post mortem nihil ex homine restare; aeque magnum animum habeo, etiam si nusquam transiturus excedo. Non tam multis vixit annis, quam potuit. Et paucorum versuum liber est, et quidem laudandus, atque utilis. Annales Tanusii

scio quam ponderosi sint, et quid vocentur. Hoc est vita quorumdam longa, quod Tanusii sequitur Annales. Numquid feliciorem judicas eum, qui summo die muneris, quam eum, qui medio occiditur? numquid aliquem tam stulte cupidum esse vitae putas, ut jugulari in spoliario, quam in arena malit? Non majore spatio alter alterum praecedimus. Mors per omnes it: qui occidit, consequitur occisum. Minimum est, de quo sollicitissime agitur. Quid autem ad rem pertinet, quamdiu vites quod evitare non possis?

EPISTOLA [XCIV.] XLVIII.

Eam partem Philosophiae, quae dat propria cuique personae praecepta, nec in universum componit hominem, sed marito suadet, quomodo se gerat adversus uxorem; patri, quomodo educet liberos: domino, quomodo servos regat; quidam solam receperunt, ceteras quasi extra utilitatem nostram vagantes reliquerunt: tamquam quis possit de parte suadere, nisi qui summam prius totius vitae complexus est. Sed Ariston Stoicus contrario hanc partem levem existimat, et quae non descendat in pectus usque. Ad illam habentem praecepta plurimum ait proficere ipsa decreta philosophiae constitutionemque summi boni; quam qui bene intellexit et didicit, quid in quaque re faciendum sit, sibi ipse praecepit. Quemadmodum, qui jaculari discit, destinatum locum captat, et manum format ad dirigenda quae mittit; quum hanc vim ex disciplina et exercitatione percepit, quocumque vult, illa utitur (didicit enim non hoc aut illud ferire, sed quodcumque voluerit): sic, qui se ad totam vitam instruxit, non desiderat particulatim admoneri, doctus in totum, non enim quomodo cum uxore aut cum filio viveret, sed quomodo bene viveret; in hoc est et quomodo cum uxore ac liberis vivat. Cleanthes utilem quidem judicat et hanc partem, sed imbecillam, nisi ab universo fluit, nisi decreta ipsa philosophiae et capita cognovit. In duas ergo quaestiones locus iste dividitur: Utrum utilis, an inutilis sit; et an solus virum bonum possit efficere, id est, utrum supervacuus sit, an omnes faciat supervacuos. Qui hanc partem videri volunt supervacuam, hoc ajunt: Si quid oculis oppositum moratur aciem, removendum est: illo quidem objecto operam perdidit, qui praecepit: Sic ambulabis, illo manum porriges! Eodem modo, ubi aliqua res obcaecat animum, et ad officiorum dispiciendum or-

dinem impedit, nihil agit, qui praecepit: Sic vives cum patre, sic cum uxore. Nihil enim proficient praecepta, quamdiu menti error obfusus est; si ille discutitur, adparebit quid cuique debeatur officio. Alioquin doces illum, quid sano faciendum sit, non efficis sanum. Pauperi, ut agat divitem, monstras; hoc quomodo manente paupertate fieri potest? Ostendis esurienti, quid tamquam satur faciat; fixam potius medullis famem detrahe. Idem tibi de omnibus vitiis dico: ipsa removenda sunt; non praecipiendum, quod fieri illis manentibus non potest. Nisi opiniones falsas, quibus laboramus, expuleris; nec avarus, quomodo pecunia utendum sit, exaudiet; nec timidus, quomodo periculosa contemnat. Efficias oportet, ut sciat, pecuniam nec bonum, nec malum esse; ostendas illi miserrimos divites: efficias, ut, quidquid publice expavimus, sciat non esse tam timendum, quam fama circumfert, nec dolere quoque, nec mori. Saepe in morte, quam pati lex est, magnum esse solatium, quod ad neminem redit; in dolore pro remedio faturam obstinationem animi, qui levius sibi facit quidquid contumaciter passus est. Optimam doloris esse naturam, quod non potest, nec, qui extenditur, magnus esse; nec, qui est magnus extendi. Omnia fortiter excipienda, quae nobis mundi necessitas imperat. His decretis quum illum in conspectum suae conditionis adduxeris, et cognoverit beatam esse vitam, non quae secundum voluptatem est, sed secundum naturam; quum virtutem unicum bonum hominis adamaverit, turpitudinem solum malum fugerit; reliqua omnia, divitias, honores, bonam valitudinem, vires, imperia, scierit esse mediam partem, nec bonis adnumerandam, nec malis: monitorem non desiderabit ad singula, qui dicat, Sic incede: sic coena: hoc viro, hoc feminae, hoc marito, hoc caelibi convenit. Ista enim qui diligentissime monent, ipsi facere non possunt. Haec paedagogus puero, haec avia nepoti praecipit; et, irascendum non esse, magister iracundissimus disputat. Si ludum literarium intraveris, scies, ista, quae ingenti supercilio philosophi jactant, in puerili esse praescripto. Utrum deinde manifesta, an dubia praecipies? Non desiderant manifesta monitorem; praecipienti dubia non creditur: supervacuum est ergo praecipere. Id adeo sic disce. Si id mones, quod obscurum est et ambiguum, probationibus adjuvandum erit; si probaturus es, illa, per quae probas, plus valent, satisque per se sunt. Sic amico utere, sic cive, sic socio! Quare? Quia ju-

etum est. Omnia ista mihi de justitia locus tradit. Illic invenio aequitatem per se expetendam, nec metu nos ad illam cogi, nec mercede conduci; non esse justum, cui quidquam in hac virtute placet, praeter ipsam. Haec quum persuasi mihi et perbibi, quid ista praecepta proficiunt, quae eruditum docent? Praecepta dare scienti, supervacuum est; nescienti, parum. Audire enim debet, non tantum quid sibi praecipiatur, sed etiam quare. Utrum, inquam, veras opiniones habenti de bonis malisque sunt necessaria, an non habenti? qui non habet, nihil a te adjuvabitur; aures ejus contraria monitionibus tuis fama possedit: qui habet exactum judicium de fugiendis petendisque, scit quid sibi faciendum sit, etiam te tacente. Tota ergo pars ista philosophiae submoveri potest. Duo sunt, propter quae delinquimus: aut inest animo pravis opinionibus malitia contracta; aut, etiam si non est falsis occupatus, ad falsa proclivis est, et cito, specie quo non oportet trahente, corrumpitur. Itaque debemus aut percurare mentem aegram et vitiis liberare; aut vacantem quidem, sed ad pejora pronam, praeoccupare. Utrumque decreta philosophiae faciunt: ergo tale praecipiendi genus nihil agit. Praeterea, si praecepta singulis damus, incomprehensibile opus est. Alia enim dare debemus feneranti, alia colenti agrum; alia negotianti, alia regum amicitias sequenti, alia pares, alia inferiores amaturo. In matrimonio praecipies, quomodo vivat cum uxore aliquis, quam virginem duxit; quomodo cum ea, quae alicujus ante matrimonium experta est; quemadmodum cum locuplete; quemadmodum cum indotata. An non putas aliquid esse discriminis inter sterilem et fecundam, inter provectiorem et puellam, inter matrem et novercam? Omnes species complecti non possumus: atqui singulae propria exigunt. Leges autem philosophiae breves sunt, et omnia adligant. Adjice nunc, quod sapientiae praecepta finita esse debent, et certa: si qua finiri non possunt, extra sapientiam sunt; sapientia rerum terminos novit. Ergo ista praeceptiva pars submovenda est: quia, quod paucis promittit, praestare omnibus non potest: sapientia autem omnes tenet. Inter insaniam publicam, et hanc, quae medicis traditur, nihil interest; nisi quod haec morbo laborat, illa opinionibus falsis. Altera causas furoris traxit ex valitudine, altera animi mala valitudo est. Si quis furioso praecepta det, quomodo loqui debeat, quomodo procedere, quomodo in publico se gerere, quomodo in privato; erit ipso, quem monebit, insanior: scilicet bilis nigra curanda

est, et ipsa furoris causa removenda. Idem in hoc alio animi furore faciendum est: ipse discuti debet; alioquin abibunt in vanum monentium verba. Haec ab Aristone dicuntur. Cui respondebimus ad singula. Primum adversus illud, quod ait, si quid obstat oculo, et impedit visum, debere removeri. Fateor, huic non esse opus praeceptis ad videndum, sed remedio quo purgetur acies, et officientem sibi moram effugiat. Natura enim videmus; cui usum sui reddit, qui removit obstantia. Quid autem cuique debeatur officio, natura non docet. Deinde cujus curata suffusio est, is non protinus, quum visum recepit, aliis quoque potest reddere; malitia liberatus et liberat. Non opus est exhortatione, ne consilio quidem, ut colorum proprietates oculus intelligat; a nigro album, etiam nullo monente, distinguet: multis contra praeceptis eget animus, ut videat, quid agendum sit in vita. Quamquam oculis quoque aegros medicus non tantum curat, sed etiam monet. Non est, inquit, quod protinus imbecillam aciem committas improbo lumini; a tenebris primum ad umbrosa procede, deinde plus aude, et paulatim claram lucem pati assuesce: non est quod post cibum studeas; non est quod plenis oculis ac tumentibus imperes; adflatum et vim frigoris in os occurrentis evita: Alia ejusmodi, quae non minus quam medicamenta proficiunt, adjicit remediis medicina consilia. Error, inquit, est causa peccandi; hunc nobis praecepta non detrahunt, non expugnant opiniones de bonis ac malis falsas. Concedo, per se efficacia praecepta non esse ad evertendam pravam animi persuasionem; sed non ideo, ne aliis quidem adjecta, proficiunt? Primum memoriam renovant; deinde, quae in universo confusius videbantur, in partes divisa diligentius considerantur. Aut tu isto modo licet et consolationes dicas supervacuas, et exhortationes: atqui non sunt supervacuae; ergo ne monitiones quidem. Stultum est, inquit, praecipere aegro, quid facere tamquam sanus debeat; quum restituenda sanitas sit, sine qua irrita sunt praecepta. Quid, quod habent aegri quaedam sanique communia, de quibus admonendi sunt? temquam, ne avide cibos adpetant, ut lassitudinem vitent. Habent quaedam praecepta communia pauper et dives. Sana, inquit, avaritiam, et nihil habebis quod admoneas aut pauperem, aut divitem, si cupiditas utriusque consideat. Quid quod aliud est, non concupiscere pecuniam; aliud, uti pecunia scire? cujus avari modum ignorant, etiam non avari usum. Tolle, inquit, errores; supervacua praecepta sunt. Falsum est: puta enim

avaritiam relaxatam; puta adstrictam esse luxuriam, temeritati frenos injectos, ignaviae subditum calcar: etiam remotis vitiis, quid, et quemadmodum, debeamus facere, discendum est. Nihil, inquit, efficient monitiones, admotae gravibus vitiis. Ne medicina quidem morbos insanabiles vincit; tamen adhibetur aliis in remedium, aliis in levamentum. Ne ipsa quidam universae philosophiae vis, licet tota in hoc vires suas advocet, duram jam et veterem animis extrahet pestem; sed non ideo nihil sanat, quia non omnia. Quid prodest, inquit, aperta monstrare? Plurimum: interdum enim scimus, nec adtendimus. Non docet admonitio, sed advertit, sed excitat, sed memoriam continet, nec patitur elabi. Pleraque ante oculos posita transimus; admonere, genus adhortandi est. Saepe animus etiam aperta dissimulat: ingerenda est itaque illi notitia rerum notissimarum. Illa hoc loco in Vatinium Calvi repetenda sententia est: „Factum esse ambitum, scitis; et, hoc vos scire, omnes sciunt." Scis amicitias sancte colendas esse; sed non facis: scis improbum esse, qui ab uxore pudicitiam exigit, ipse alienarum corruptor uxorum: scis, ut illi nil cum adultero, sic tibi nil esse debere cum pellice; et non facis. Itaque subinde reducendus es ad memoriam: non enim reposita illa esse oportet, sed in promtu. Quaecumque salutaria sunt, saepe agitari debent, saepe versari; ut non tantum nota sint nobis, sed etiam parata. Adjice nunc, quod aperta quoque apertiora fieri solent. Si dubia sunt, inquit, quae praecipis, probationes adjicere debebis: ergo illae, non praecepta, proficient. Quid? quod, etiam sine probationibus, ipsa monentis auctoritas prodest? sic quomodo jurisconsultorum valent responsa, etiam si ratio non redditur. Praeterea ipsa, quae praecipiuntur, per se multum habent ponderis, utique si aut carmini intexta sunt, aut prosa oratione in sententiam coartata; sicut illa Catoniana: „Emas, non quod opus est, sed quod necesse est. Quod non opus est, asse carum est." Qualia sunt illa, aut reddita oraculo, aut similia: „Tempori parce. Te nosce." Numquid rationem exiges, quum tibi aliquis hos dixerit versus?

Injuriarum remedium est oblivio.
Audentes fortuna juvat.
Piger ipse sibi obstat.

Advocatum ista non quaerunt; adfectus ipsos tangunt, et natura vim suam exercente proficiunt. Omnium hone-

sarum rerum semina animi gerunt, quae admonitione excitantur; non aliter quam scintilla, flatu levi adjuta, ignem suum explicat. Erigitur virtus, quum tacta est et impulsa. Praeterea quaedam sunt quidem in animo, sed parum promta; quae incipiunt in expedito esse, quum dicta sunt. Quaedam diversis locis jacent sparsa, quae contrahere inexercitata mens non potest. Itaque in unum conferenda sunt, et jungenda, ut plus valeant, animumque magis adlevent. Aut, si praecepta nihil adjuvant, omnis institutio tollenda est; ipsa natura contenti esse debemus. Hoc qui dicunt, non vident, alium ingenii esse mobilis et erecti, alium tardi et hebetis: utique alium alio ingeniosiorem. Ingenii vis praeceptis alitur et crescit, novasque persuasiones adjicit innatis, et depravata corrigit. Si quis, inquit, non habet recta decreta, quid illum admonitiones juvabunt vitiis obligatum? Hoc scilicet, ut illis liberetur. Non enim exstincta in illo indoles naturalis est, sed obscurata, et oppressa: sic quoque tentat resurgere, et contra prava nititur: nancta vero praesidium, et adjuta praeceptis, evalescit; si tamen illam diutina pestis non infecit, nec enecuit; hanc enim ne disciplina quidem philosophiae, toto impetu suo connisa, restituet. Quid enim interest inter decreta philosophiae, et praecepta, nisi quod illa generalia praecepta sunt, haec specialia? Utraque res praecipit: sed altera in totum, particulatim altera. Si quis, inquit, recta habet et honesta decreta, hic ex supervacuo monetur. Minime. Nam hic quoque doctus quidem est facere, quae debet; sed haec non satis perspicit. Non enim tantum adfectibus impedimur, quo minus probanda faciamus, sed imperitia inveniendi, quid quaeque res exigat. Habemus interdum compositum animum, sed residem, et inexercitatum ad inveniendam officiorum viam, quam admonitio demonstrat. Expelle, inquit, falsas opiniones de bonis et malis, in locum autem earum veras repone; et nihil habebit admonitio quod agat. Ordinatur ista sine dubio ratione animus, sed non ista tantum. Nam quamvis argumentis collectum sit, quae bona, quae mala sint; nihilominus habent praecepta partes suas: et prudentia, et justitia officiis constant; officia praeceptis disponuntur. Praeterea ipsum de bonis malisque judicium confirmatur officiorum exsecutione, ad quam praecepta perducunt. Utraque enim inter se consentiunt: nec illa possunt praecedere, ut non haec sequantur; et haec ordinem sequuntur suum: unde adparet illa praecedere. Infinita, inquit, praecepta sunt.

Falsum est. Nam de maximis ac necessariis rebus non sunt infinita; tenues autem differentias habent, quas exigunt tempora, loca, personae. Sed his quoque dantur praecepta generalia. Nemo, inquit, praeceptis curat insaniam; ergo ne malitiam quidem. Dissimile est. Nam si insaniam sustuleris, sanitas reddita est: si falsas opiniones exclusimus, non statim sequitur dispectus rerum agendarum; ut sequatur, tamen admonitio corroborabit rectam de bonis malisque sententiam. Illud quoque falsum est, nihil apud insanos proficere praecepta: nam quemadmodum sola non prosunt, sic curationem adjuvant; et denuntiatio, et castigatio insanos coërcuit. De illis nunc insanis loquor, quibus mens mota est, non erepta. Leges, inquit, ut faciamus, quod oportet, non efficiunt: et quid aliud sunt, quam minis mixta praecepta? Primum omnium, ob hoc illae non persuadent, quia minantur; at haec non cogunt, sed exorant. Deinde leges a scelere deterrent; praecepta in officium adhortantur. His adjice, quod leges quoque proficiunt ad bonos mores; utique si non tantum imperant, sed docent. In hac re dissentio a Posidonio; qui, pro eo, quod Platonis legibus adjecta principia sunt: „Legem enim [ait] brevem esse oportet, quo facilius ab imperitis teneatur. Velut emissa divinitus vox sit: jubeat, non disputet. Nihil videtur mihi frigidius, nihil ineptius, quam lex cum prologo. Mone, dic, quid me velis fecisse: non disco, sed pareo." Proficiunt vero: itaque malis moribus uti videbis civitates, usas malis legibus. At non apud omnes proficiunt. Ne philosophia quidem: nec ideo inutilis, et formandis animis inefficax est: quid autem philosophia, nisi vitae lex est? Sed, putemus non proficere leges; non ideo sequitur, ut ne monitiones quidem proficiant: aut sic et consolationes nega proficere, dissuasionesque, et adhortationes, objurgationes, et laudationes. Omnia ista monitionum genera sunt; per ista ad perfectum animi statum pervenitur. Nulla res magis animis honesta induit, dubiosque et in pravum inclinabiles revocat ad rectum, quam bonorum virorum conversatio. Paulatim enim descendit in pectora, et vim praecepti obtinet, frequenter adspici, frequenter audiri. Occursus mehercule ipse sapientium juvat; et est aliquid, quod ex magno viro vel tacente proficias. Nec tibi facile dixerim, quemadmodum prosit, sicut illud intelligo, profuisse. „Minuta quaedam, ut ait Phaedon, animalia, quum mordent, non sentiuntur; adeo tenuis illis et fallens in periculum vis est: tumor indi-

cat morsum, et in ipso tumore nullum vulnus adparet. Idem tibi in conversatione virorum sapientium eveniet: non deprehendes quemadmodum, aut quando tibi prosit; profuisse deprehendes." Quorsus, inquis, hoc pertinet? Aeque praecepta bona, si saepe tecum sint, profutura, quam bona exempla. Pythagoras ait, alium animum fieri intrantibus templum, deorumque simulacra ex vicino cernentibus, et alicujus oraculi opperientibus vocem. Quis autem negaverit, feriri quibusdam praeceptis efficaciter etiam imperitissimos? velut his brevissimis vocibus, sed multum habentibus ponderis:

— Nihil nimis.
Avarus animus nullo satiatur lucro.
Ab alio exspectes, alteri quod feceris.

Haec cum ictu quodam audimus, nec ulli licet dubitare aut interrogare: Quare? Adeo, etiam sine ratione, ipsa veritas ducit. Si reverentia frenat animos ac vitia compescit, cur non et admonitio idem possit? Si imponit pudorem castigatio, cur admonitio non faciat, etiam si nudis praeceptis utitur? Illa vero efficacior est, et altius penetrat, quae adjuvat ratione, quod praecipit; quae adjicit, quare quidque faciendum sit, et quis facientem obedientemque praeceptis fructus exspectet. Si imperio proficitur; et admonitione: atqui proficitur imperio; ergo et admonitione. In duas partes virtus dividitur, in contemplationem veri, et actionem; contemplationem institutio tradit, actionem admonitio. Virtutem et exercet, et ostendit recta actio: acturo autem si prodest, qui suadet; et, qui monet, proderit. Ergo si recta actio virtuti necessaria est, rectas autem actiones admonitio demonstrat; et admonitio necessaria est. Duae res plurimum roboris animo dant, fides veri, et fiducia: utramque admonitio facit. Nam et creditur illi; et, quum creditum est, magnos animus spiritus concipit ac fiducia impletur: ergo admonitio non est supervacua. M. Agrippa, vir ingentis animi, qui solus ex his, quos civilia bella claros potentesque fecerunt, felix in publicum fuit, dicere solebat, multum se huic debere sententiae: „Nam concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur." Hac se, ajebat, et fratrem, et amicum optimum factum. Si ejusmodi sententiae, familiariter in animum receptae, formant eum; cur non haec pars philosophiae, quae talibus sententiis constat, idem possit? Pars virtutis disciplina constat, pars exercitatione; et discas

oportet, et, quod didicisti, agendo confirmes. Quod si ita est, non tantum scita sapientiae prosunt, sed etiam praecepta; quae adfectus nostros velut edicto coërcent, et adligant. „Philosophia, inquit, dividitur in haec, scientiam, et habitum animi. Illam qui didicit, et facienda ac vitanda percepit, nondum sapiens est, nisi in ea, quae didicit, animus ejus transfiguratus est. Tertia ista pars praecipiendi, ex utroque est, et ex decretis, et ex habitu: itaque supervacua est ad implendam virtutem, quum duo illa sufficiant." Isto ergo modo et consolatio supervacua est, nam haec quoque ex utroque est; et adhortatio, et suasio, et ipsa argumentatio; nam et haec ab habitu animi compositi validique proficiscitur. Sed quamvis ista ex optimo habitu animi veniant; optimus animi habitus et facit illa, et ex illis ipse fit. Deinde istud, quod dicis, jam perfecti viri est, ac summam consequuti felicitatis humanae. Ad haec autem tarde pervenitur; interim etiam imperfecto, sed proficienti, demonstranda est in rebus agendis via. Hanc forsitan etiam sine admonitione dabit sibi ipsa Sapientia; quae jam eo perduxit animum, ut moveri nequeat, nisi in rectum: imbecillioribus quidem ingeniis necessarium est aliquem praeire: Hoc vitabis, hoc facies. Praeterea, si exspectat tempus, quo per se sciat, quid optimum factu sit; interim errabit, et errando impedietur, quo minus ad illud perveniat, quo possit se esse contentus: regi ergo debet, dum incipit posse se regere. Pueri ad praescriptum discunt; digiti illorum tenentur, et aliena manu per literarum simulacra ducuntur; deinde imitari jubentur proposita, et ad illa reformare chirographum: sic animus noster, dum eruditur ad praescriptum, juvatur. Haec sunt per quae probatur, hanc philosophiae partem supervacuam non esse. Quaeritur deinde, an ad faciendum Sapientem sola sufficiat. Huic quaestioni suum diem dabimus; interim, omissis argumentis, nonne adparet opus esse nobis aliquo advocato, qui contra populi praecepta praecipiat? Nulla ad aures nostras vox impune perfertur; nocent, qui optant; nocent, qui exsecrantur: nam et horum imprecatio falsos nobis metus inserit, et illorum amor male docet bene optando. Mittit enim nos ad longinqua bona, et incerta et errantia, quum possimus felicitatem domo promere. Non licet, inquam, ire recta via: trahunt servi; nemo errat uni sibi, sed dementiam spargit in proximos, accipitque invicem. Et ideo in singulis vitia populorum

sunt, quia illa populus dedit. Dum facit quisque pejorem, factus est: didicit deteriora, deinde docuit; effectaque est ingens illa nequitia, congesto in unum, quod cuique pessimum scitur. Sit ergo aliquis custos, et aurem subinde pervellat, abigatque rumores, et reclamet populis laudantibus. Erras enim, si existimas nobiscum vitia nasci: supervenerunt, ingesta sunt. Itaque monitionibus crebris convicia, quae nos circumsonant, repellantur. Nulli nos vitio natura concilia; integros ac liberos genuit. Nihil, quo avaritiam nostram irritaret, posuit in aperto; pedibus aurum argentumque subjecit, calcandumque ac premendum dedit, quidquid est, propter quod calcamur ac premimur. Illa vultus nostros erexit ad coelum, et, quidquid magnificum mirumque fecerat, videri a suspicientibus voluit; ortus occasusque, et properantis mundi volubilem cursum, interdiu terreni aperientem, noctu coelestia; tardos siderum incessus, sa compares toti; citatissimos, si cogites, quanta spatinumquam intermissa velocitate circumeant; defectus soa lis et lunae, invicem obstantium. Alia deinceps dìgna miratu, sive per ordinem subeunt, sive subitis causis mota prosiliunt; ut nocturni ignium tractus, et sine ullo ictu sonituque fulgores coeli fatiscentis, columnaeque ac trabes, et varia simulacra flammarum. Haec supra nos itura disposuit: aurum quidem et argentum, et propter ista numquam pacem agens ferrum, quasi male nobis committerentur, abscondit. Nos in lucem, propter quae pugnaremus, extulimus; nos et causas periculorum nostrorum, et instrumenta, disjecto terrarum pondere, eruimus; nos fortunae mala nostra tradidimus, nec erubescimus summa apud nos haberi, quae fuerant ima terrarum. Vis scire, quam falsus oculos tuos deceperit fulgor? nihil est istis, quamdiu mersa et involuta coeno suo jacent, foedius, nihil obscurius. Quidni? quando per longissimorum cuniculorum tenebras extrahuntur, nihil est illis, dum fiunt et a faece sua separantur, informius. Denique ipsos opifices intuere, per quorum manus sterile terrae genus et informe perpurgatur; videbis, quanta fuligine oblinantur. Atqui ista magis inquinant animos, quam corpora; et in possessore eorum, quam in artifice, plus sordium est. Necessarium itaque est admoneri, et habere aliquem advocatum bonae mentis, et in tanto fremitu tumultuque falsorum unam denique audire vocem. Quae erit illa vox? ea scilicet, quae tibi tantis clamoribus ambitiosis exsurdato, salubria insusurret verba;

quae dicat: Non est, quod invideas istis, quos magnos felicesque populus vocat; non est, quod tibi compositae mentis habitum et sanitatem plausus excutiat; non est, quod tibi tranquillitatis tuae fastidium faciat ille, sub illis fascibus, purpura cultus; non est, quod feliciorem eum judices, cui submovetur, quam te, quem lictor semita dejicit. Si vis exercere tibi utile, nulli autem grave imperium, submove vitia. Multi inveniuntur, qui ignem inferant urbibus: qui inexpugnabilia seculis, et per aliquot aetates tuta, prosternant; qui aequum arcibus aggerem adtollant, et muros in miram altitudinem eductos arietibus ac machinis quassent; multi sunt, qui ante se agant agmina, et tergis hostium graves instent, et ad mare magnum perfusi caede gentium veniant: sed hi quoque, ut vincerent hostem, cupiditate victi sunt. Nemo illis venientibus restitit; sed nec ipsi ambitioni crudelitatique restiterant: tunc, quum agere visi sunt alios, agebantur. Agebat infelicem Alexandrum furor aliena vastandi, et ad ignota mittebat. An tu putas sanum, qui a Graeciae primum cladibus, in qua eruditus est, incipit? qui, quod cuique optimum est, eripit; Lacedaemona servire jubet, Athenas tacere; non contentus tot civitatum strage, quas aut vicerat Philippus, aut emerat, alias alio loco projicit, et toto orbe arma circumfert; nec subsistit usquam lassa crudelitas, immanium ferarum modo, quae plus, quam exigit fames, mordent? Jam in unum regnum multa regna conjecit; jam Graeci Persaeque eumdem timent; jam etiam a Dario liberae nationes jugum accipiunt: it tamen ultra Oceanum solemque; indignatur ab Herculis Liberique vestigiis victoriam flectere; ipsi naturae vim parat. Non ille ire vult, sed non potest stare; non aliter, quam in praeceps dejecta pondera, quibus eundi finis est, jacuisse. Ne Cn. quidem Pompejo externa bella ac domestica virtus aut ratio suadebat, sed insanus amor magnitudinis falsae. Modo in Hispaniam et Sertoriana arma, modo ad colligendos piratas ac maria pacanda vadebat: hae praetexebantur causae ad continuandam potentiam. Quid illum in Africam, quid in Septemtrionem, qui in Mithridatem, et Armeniam, et omnes Asiae angulos traxit? infinita scilicet cupido crescendi, quum sibi uni parum magnus videretur. Quid C. Caesarem in sua fata, pariter ac publica, immisit? gloria et ambitio, et nullus supra ceteros eminendi modus. Unum ante se ferre non potuit, quum respublica supra se duos ferret. Quid, tu C. Marium semel consulem (unum enim consulatum

accepit, ceteros rapuit), quum Teutonos Cimbrosque concideret, quum Jugurtham per Africae deserta sequeretur, tot pericula putas adpetisse virtutis instinctu? Marius exercitum, Marium ducebat ambitio. Isti, quum omnia concuterent, concutiebantur; turbinum more, qui rapta convolvunt, sed ipsi ante volvuntur, et ob hoc majore inpetu incurrunt, quia nullum illis sui regimen est. Ideoque, quum multis fuerunt malo, pestiferam illam vim, qua plerisque nocuerunt, ipsi quoque sentiunt. Non est, quod credas, quemquam fieri aliena infelicitate felicem. Omnia ista exempla, quae oculis atque auribus nostris ingeruntur, retexenda sunt, et plenum malis sermonibus pectus exhauriendum. Inducenda in occupatum locum virtus; quae mendacia et contra verum placentia exstirpet, quae nos a populo, cui nimis credimus, separet, ac sinceris opinionibus reddat. Hoc est enim sapientia, in naturam converti, et eo restitui, unde publicus error expulerit. Magna pars sanitatis est, hortatores insaniae reliquisse, et ex isto coetu invicem noxio procul abiisse. Hoc ut esse verum scias, adspice, quanto aliter unusquisque populo vivat, aliter sibi. Non est per se magistra innocentiae solitudo, nec frugalitatem docent rura; sed, ubi testis ac spectator abscessit, vitia subsidunt, quorum monstrari et conspici fructus est. Quis eam, quam nulli ostenderet, induit purpuram? quis posuit secretam in auro dapem? quis, sub alicujus arboris rusticae projectus umbra, luxuriae suae pompam solus explicuit? Nemo oculis suis lautus est, ne paucorum quidem et familiarium, sed adparatum vitiorum suorum pro modo turbae spectantis expandit. Ita est: irritamentum est omnium, in quae insanimus, admirator et conscius. Ne concupiscamus efficies, si, ne ostendamus, effeceris. Ambitio, et luxuria, et impotentia, scenam desiderant; sanabis ista, si absconderis. Itaque, si in medio urbium fremitu collocati sumus, stet ad latus monitor, et contra laudatores ingentium patrimoniorum laudet parvo divitem, et usu opes metientem. Contra illos, qui gratiam ac potentiam adtollunt, otium ipse suspiciat traditum literis, et animum ab externis ad sua reversum. Ostendat ex constitutione vulgi beatos, in isto invidioso fastigio suo trementes et adtonitos, longeque aliam de se opinionem habentes, quam ab aliis habetur. Nam, quae aliis excelsa videntur, ipsis praerupta sunt. Itaque exanimantur, et trepidant, quotiens despexerunt in illud magnitudinis suae praeceps. Cogitant enim varios casus, et in sublimi maxime lubricos; tunc adpetita formidant, et, quae illos

graves aliis reddit, gravior ipsis felicitas incubat: tunc laudant otium lene et sui juris; odio est fulgor, et fuga a rebus adhuc stantibus quaeritur: tunc demum videas philosophantes metu, et aegrae fortunae sana consilia. Nam, quasi ista inter se contraria sint, bona fortuna, et mens bona, ita melius in malis sapimus; secunda rectum auferunt.

EPISTOLA [XCV.] XLIX.

Petis a me, ut id, quod in diem suum dixeram debere differri, repraesentem, et scribam tibi, an haec pars philosophiae, quam Graeci παραινετικὴν vocant, nos praeceptivam dicimus, satis sit ad consummandam sapientiam. Scio te in bonam partem accepturum, si negavero. Eo magis promitto, et verbum publicum perire non patior: Postea noli rogare, quod impetrare nolueris. Interdum enim obnixe petimus id, quod recusaremus, si quis obferret. Haec sive levitas est, sive vernilitas, punienda est promittendi facilitate. Multa videri volumus velle, sed nolumus. Recitator historiam ingentem adtulit, minutissime scriptam, artissime plicatam, et, magna parte perlecta: Desinam, inquit, si vultis. Adclamatur: Recita, recita! ab his, qui illum obmutescere illico cupiunt. Saepe aliud volumus, aliud optamus, et verum ne diis quidem dicimus: sed dii aut non exaudiunt, aut miserentur. Ego me, omissa misericordia, vindicabo, et tibi ingentem epistolam impingam; quam tu si invitus leges, dicito: Ego mihi hoc contraxi! teque inter illos numera, quos uxor, magno ducta ambitu, torquet; inter illos, quos divitiae, per summum adquisitae sudorem, male habent; inter illos, quos honores, nulla non arte atque opera petiti, discruciant; et ceteros malorum suorum compotes. Sed ut, omisso principio, rem ipsam adgrediar: Beata, inquiunt, vita constat ex actionibus rectis; ad actiones rectas praecepta perducunt: ergo ad beatam vitam praecepta sufficiunt. Non semper ad actiones rectas praecepta perducunt, sed quum obsequens ingenium est; aliquando frustra admoventur, si animum opiniones obsident pravae. Deinde, etiam si recte faciunt, nesciunt facere se recte. Non potest enim quisquam, nisi ab initio formatus et tota ratione compositus, omnes exsequi numeros, ut sciat, quando oporteat, et in quantum, et cum quo, et quemadmodum. Quare non potest toto animo ad honesta conari, ne constanter quidem, aut libenter; sed respiciet, sed haesitabit. Si honesta, inquit, actio ex praeceptis venit, ad beatam vitam prae-

cepta abunde sunt; atqui illud: ergo et hoc. His respondemus: actiones honestas et praeceptis fieri, non tantum praeceptis. „Si aliae, inquit, artes contentae sunt praeceptis, contenta erit et sapientia; nam et haec ars vitae est. Atqui gubernatorem facit ille, qui praecipit: Sic move gubernaculum, sic vela submitte, sic secundo vento utere, sic adverso resiste, sic dubium communemque tibi vindica. Alios quoque artifices praecepta confirmant: ergo in hoc idem poterunt artifices vivendi." Omnes istae artes circa instrumenta vitae occupatae sunt, non circa totam vitam. Itaque multa illas inhibent extrinsecus, et impediunt, spes, cupiditas, timor. At haec, quae artem vitae professa est, nulla re, quo minus se exerceat, vetari potest: discutit enim impedimenta, et tractat obstantia. Vis scire quam dissimilis sit aliarum artium conditio, et hujus? In illis excusatius est, voluntate peccare, quam casu; in hac, maxima culpa est, sponte deliquere. Quod dico, tale est. Grammaticus non erubescet soloecismo, si scienS fecit; erubescet, si nesciens. Medicus, si deficere aegrum non intelligit, quantum ad artem magis peccat, quam si se intelligere dissimulat. At in hac arte vivendi, turpior volentium culpa est. Adjice nunc, quod artes quoque pleraeque, immo ex omnibus liberalissimae, habent decreta sua, non tantum praecepta, sicut medicina. Itaque alia est Hippocratis secta, alia Asclepiadis, alia Themisonis. Praeterea nulla ars contemplativa sine decretis suis est, quae Graeci vocant *δόγματα*, nobis vel decreta licet adpellare, vel scita, vel placita; quae in geometria et in astronomia invenies. Philosophia autem et contemplativa est, et activa; spectat simul, agitque. Erras enim, si illam putas tantum terrestres operas promittere; altius spirat. Totum, inquit, mundum scrutor, nec me intra contubernium mortale contineo, suadere vobis, ac dissuadere contenta; magna me vocant, supraque vos posita:

Nam tibi de summa coeli ratione, deûmque,
Disserere incipiam, et rerum primordia pandam;
Unde omnis natura creet res, auctet, alatque,
Quoque eadem rursus natura peremta resolvat;

ut ait Lucretius. Sequitur ergo, ut, quum contemplativa sit, habeat decreta sua. Quid? quod facienda quoque nemo rite obibit, nisi is, cui ratio erit tradita, qua in quaque re omnes officiorum numeros exsequi possit; quos non servabit, qui in rem praecepta acceperit, non in omne. Imbecilla sunt per se, et, ut ita dicam, sine

radice, quae partibus dantur. Decreta sunt, quae muniant, quae securitatem nostram, tranquillitatemque tueantur, quae totam vitam, totamque rerum naturam simul contineant. Hoc interest inter decreta philosophiae et praecepta, quod inter elementa, et membra: haec ex illis dependent; illa et horum causae sunt et omnium. „Antiqua, inquit, Sapientia nihil aliud, quam facienda ac vitanda, praecepit; et tunc longe meliores erant viri: postquam docti prodierunt, boni desunt. Simplex enim illa et aperta virtus in obscuram et solertem scientiam versa est, docemurque disputare, non vivere." Fuit sine dubio, ut dicitis, vetus illa Sapientia, quum maxime nascens, rudis; non minus, quam ceterae artes, quarum in processu subtilitas crevit. Sed ne opus quidem adhuc erat remediis diligentibus. Nondum in tantum nequitia surrexerat, nec tam late se sparserat; poterant vitiis simplicibus obstare remedia simplicia. Nunc necesse est tanto operosiora esse munimenta, quanto valentiora sunt quibus petimur. Medicina quondam paucarum fuit scientia herbarum, quibus sisteretur fluens sanguis, vulnera coirent: paulatim deinde in hanc pervenit tam multiplicem varietatem. Nec est mirum, tunc illam minus negotii habuisse, firmis adhuc solidisque corporibus, et facili cibo, nec per artem voluptatemque corrupto: qui postquam coepit non ad tollendam, sed ad irritandam, famem quaeri, et inventae sunt mille conditurae, quibus aviditas excitaretur: quae desiderantibus alimenta erant, onera sunt plenis. Inde pallor, et nervorum vino madentium tremor, et miserabilior ex cruditatibus, quam ex fame, macies; inde incerti labantium pedes, et semper, qualis in ipsa ebrietate, titubatio; inde in totam cutem humor admissus, distentusque venter, dum male adsuescit plus caperé, quam poterat; inde subfusio luridae bilis, et decolor vultus, tabesque in se putrescentium, et retorridi digiti articulis obrigescentibus, nervorum sine sensu jacentium torpor, aut palpitatio [corporum] sine intermissione vibrantium. Quid capitis vertigines dicam? quid oculorum auriumque tormenta, et cerebri exaestuantis verminationes; et omnia, per quae exoneramur, internis ulceribus adfecta? innumerabilia praeterea febrium genera, aliarum impetu saevientium, aliarum tenui peste repentium, aliarum cum horrore et multa membrorum quassatione venientium? Quid alios referam innumerabiles morbos, supplicia luxuriae? Immunes erant ab istis malis, qui nondum se deliciis

solverant, qui sibi imperabant, sibi ministrabant. Corpora opere ac vero labore durabant, aut cursu defatigati, aut venatu, aut tellure versata. Excipiebat illos cibus, qui, nisi esurientibus, placere non posset. Itaque nihil opus erat tam magna medicorum supellectile, nec tot ferramentis, atque pyxidibus. Simplex erat ex causa simplici valitudo; multos morbos multa fercula fecerunt. Vide, quantum rerum per unam gulam transiturarum permisceat luxuria, terrarum marisque vastatrix. Necesse est itaque inter se tam diversa dissideant, et hausta male digerantur, aliis alio nitentibus. Nec mirum, quod inconstans variusque ex discordi cibo morbus est; et illa ex contrariis naturae partibus in eumdem compulsa redundant. Inde tam nullo aegrotamus genere, quam vivimus... Antiqui medici nesciebant dare cibum saepius, et vino fulcire venas cadentes; nesciebant sanguinem mittere, et diutinam aegrotationem balneo sudoribusque laxare; nesciebant, crurum vinculo brachiorumque, latentem vim, et in medio sedentem, ad extrema revocare. Non erat necesse, circumspicere multa auxiliorum genera, quum essent periculorum paucissima. Nunc vero quam longe processerunt mala valitudinis? Has usuras voluptatum pendimus, ultra modum fasque concupitarum. Innumerabiles esse morbos non miraberis; coquos numera. Cessat omne studium; et liberalia professi, sine ulla frequentia, desertis angulis praesident. In rhetorum ac philosophorum scholis solitudo est; at quam celebres culinae sunt, quanta circa nepotum focos juventus premit? Transeo puerorum infelicium greges, quos, post transacta convivia, aliae cubiculi contumeliae exspectant. Transeo agmina exoletorum, per nationes coloresque descripta, ut eadem omnibus laevitas sit, eadem primae mensura lanuginis, eadem species capillorum; ne quis, cui rectior est coma, crispulis misceatur. Transeo pistorum turbam, transeo ministratorum, per quos signo dato ad inferendam coenam discurritur. Dii boni, quantum hominum unus venter exercet! Quid? tu illos boletos, voluptarium venenum, nihil occulti operis judicas facere, etiam si praesentanei non fuerunt? Quid? tu illam aestivam nivem non putas callum jecinoribus obducere? Quid? illa ostrea, inertissimam carnem coeno saginatam, nihil existimas limosae gravitatis inferre? Quid? illud Sociorum garum, pretiosam malorum piscium saniem, non credis urere salsa tabe praecordia? Quid? illa purulenta, et quae tantum non ab ipso igne in os

transferuntur, judicas sine noxa in ipsis visceribus exstingui? Quam foedi itaque pestilentesque ructus sunt! quantum fastidium sui exhalantibus crapulam veterem! Scias putrescere sumta, non concoqui. Memini fuisse quondam in sermone nobilem patinam, in quam, quidquid apud lautos solet diem ducere, properans in damnum suum popina congesserat; veneriae, spondylique, et ostrea eatenus circumcisa, qua eduntur, intervenientibus distinguebantur echinis; totam destricti sine ullis ossibus mulli constraverant. Piget jam esse singula; coguntur in unum sapores; in coena fit, quod fieri debet saturo in ventre: exspecto jam ut manducata ponantur. Quantulo autem hoc minus est, testas excerpere atque ossa, et dentium opera coquum fungi? Grave est luxuriari per singula: omnia semel, et in eumdem saporem versa, ponantur. Quare ego ad unam rem manum porrigam? plura veniant simul; multorum ferculorum ornamenta coëant et cohaereant. Sciant protinus hi, qui jactationem ex istis peti et gloriam ajebant, non ostendi ista, sed conscientiae dari. Pariter sint, quae disponi solent, uno jure perfusa: nihil intersit: ostrea, echini, spondyli, mulli, perturbati concoctique ponantur. Non esset confusior vomentium cibus. Quomodo ista perplexa sunt, sic ex istis non singulares morbi nascuntur, sed inexplicabiles, diversi, multiformes: adversus quos et medicina armare secoepit multi generibus observationibus. Idem tibi de philosophia dico. Fuit aliquando simplicior inter minora peccantes, et levi quoque cura remediabiles: adversum tantam morum eversionem omnia conanda sunt. Et utinam sic denique lues ista vindicetur! Non privatim solum, sed publice furimus. Homicidia compescimus et singulas caedes; quid bella, et occisarum gentium gloriosum scelus? Non avaritia, non crudelitas modum novit. Et ista, quamdiu furtim et a singulis fiunt, minus noxia minusque monstrosa sunt: ex senatusconsultis plebisque scitis saeva exercentur, et publice jubentur vetita privatim. Quae clam commissa capite luerent, jam, quia paludati fecere, laudamus. Non pudet homines, mitissimum genus, gaudere sanguine alterno, et bella gerere, gerendaque liberis tradere, quum inter se etiam mutis ac feris pax sit? Adversus tam potentem explicitumque late furorem operosior philosophia facta est, st tantum sibi virium sumsit, quantum his, adversus quae parabatur, accesserat. Expeditum erat, objurgare indulgentes mero, et petentes delicatio-

rem cibum; non erat animus ad frugalitatem magna vi reducendus, a qua paululum discesserat.

Nunc manibus rapidis opus est, nunc arte magistra.

Voluptas ex omni parte quaeritur; nullum intra se manet vitium. In avaritiam luxuria praeceps est: honesti oblivio invasit; nihil turpe est, cujus placet pretium. Homo, sacra res homini, jam per lusum et jocum occiditur; et, quem erudiri ad inferenda accipiendaque vulnera nefas erat, is jam nudus inermisque producitur; satisque spectaculi ex homine, mors est. In hac ergo morum perversitate desideratur solito vehementius aliquid, quod mala inveterata discutiat: decretis agendum est, ut revellatur penitus falsorum recepta persuasio. His si adjunxerimus praecepta, consolationes, adhortationes, poterunt valere; per se inefficaces sunt. Si volumus habere obligatos, et malis, quibus jam tenentur, avellere; discant, quid malum, quid bonum sit; sciant, omnia, praeter virtutem, mutare nomen, modo mala fieri, modo bona. Quemadmodum primum militiae vinculum est religio, et signorum amor, et deserendi nefas; tunc deinde facile cetera exiguntur mandanturque jusjurandum adactis: ita in his, quos velis ad beatam vitam perducere, prima fundamenta jacienda sunt, et insinuanda virtus. Hujus quadam superstitione teneantur; hanc ament; cum hac vivere velint, sine hac nolint. Quid ergo? non quidam sine institutione subtili evaserunt probi, magnosque profectus adsequuti sunt, dum nudis tantum praeceptis obsequuntur? Fateor: sed felix illis ingenium fuit, et salutaria in transitu rapuit. Nam, ut dii immortales nullam didicere virtutem, cum omni editi, et pars naturae eorum est, bonos esse; ita quidam ex hominibus, egregiam sortiti indolem, in ea, quae tradi solent, perveniunt sine longo magisterio; et honesta complexi sunt, quum primum audiere: unde ista tam rapacia virtutis ingenia, vel ex se fertilia. At illis aut hebetibus et obtusis, aut mala consuetudine obsessis, diu rubigo animorum effricanda est. Ceterum, ut illos in bonum pronos citius educit ad summa, et hos imbecilliores adjuvabit, malisque opinionibus extrahet, qui illis philosophiae placita tradiderit; quae quam sint necessaria, scilicet videas. Quaedam insident nobis, quae nos ad alia pigros, ad alia temerarios faciunt. Nec haec audacia reprimi potest, nec illa inertia suscitari, nisi causae eorum eximantur,

falsa admiratio, et falsa formido. Haec nos quamdiu possident, dicas licet: Hoc patri praestare debes, hoc liberis, hoc amicis, hoc hospitibus. Tentantem avaritia retinebit: sciet pro patria pugnandum esse; dissuadebit timor: sciet pro amicis desudandum esse ad extremum usque sudorem; sed deliciae vetabunt: sciet in uxorem gravissimum esse genus injuriae pellicem; sed illum libido in contraria inpingit. Nihil ergo proderit dare praecepta, nisi prius amoveris obstantia praeceptis; non magis, quam proderit arma in conspectu posuisse propiusque admovisse, nisi usurae manus expediuntur. Ut ad praecepta, quae damus, possit animus ire, solvendus est. Putemus aliquem facere, quod oportet; non faciet adsidue, non faciet aequaliter: nesciet enim quare faciat. Aliqua vel casu, vel exercitatione, exibunt recta; sed non erit in manu regula, ad quam exigantur, cui credat, recta esse quae fecit. Non promittet se talem in perpetuum, qui casu bonus est. Deinde, praestabunt tibi fortasse praecepta, ut, quod oportet, facias; non praestabunt, ut, quemadmodum oportet: et, si hoc non praestant, ad virtutem non perducunt. Faciet, quod oportet, monitus; concedo: sed id parum est, quoniam quidem non in facto laus est, sed in eo, quemadmodum fiat. Quid est coena sumtuosa flagitiosius, et equestrem censum consumente? quid tam dignum censoria nota, si quis, ut isti ganeones loquuntur, sibi hoc et genio suo praestet? et totiens tamen sestertio aditiales coenae frugalissimis viris constiterunt. Eadem res, si gulae datur, turpis est; si honori, reprehensionem effugit. Non enim luxuria, sed inpensa solennis est. Mullum ingentis formae (quare autem non pondus adjicio, et aliquorum gulam irrito? quatuor pondo et ad selibram fuisse ajebant) Tiberius Caesar, missum sibi, quum in macellum deferri et venire jussisset: Amici, inquit, omnia me fallunt, nisi istum mullum aut Apicius emerit, aut P. Octavius. Ultra spem illi conjectura processit: licitati sunt; vicit Octavius, et ingentem consequutus est inter suos gloriam, quum quinque sestertiis emisset piscem, quem Caesar vendiderat, ne Apicius quidem emerat. Numerare tantum Octavio fuit turpe: nam ille, qui emerat, ut Tiberio mitteret (quamquam illum quoque reprenderim), admiratus est rem, qua putavit Caesarem dignum. Amico aegro aliquis adsidet; probamus: at, hoc si hereditatis causa facit, vultur est, cadaver expectat. Eadem aut turpia sunt, aut honesta: refert,

quare, aut quemadmodum fiant. Omnia autem honeste fient, si honesto nos addixerimus, idque unum in rebus humanis bonum judicaverimus, quaeque ex eo sunt. Cetera, in diem bona sunt. Ergo infigi debet persuasio ad totam pertinens vitam; hoc est, quod decretum voco. Qualis haec persuasio fuerit, talia erunt, quae agentur, quae cogitabuntur; qualia autem haec fuerint, talis vita erit. In particulas suasisse, totum ordinanti parum est. M. Brutus in eo libro, quem περὶ καθήκοντος inscripsit, dat multa praecepta et parentibus et liberis et fratribus: haec nemo faciet, quemadmodum debet, nisi habuerit, quo referat. Proponamus oportet finem summi Boni, ad quem nitamur, ad quem omne factum nostrum dictumque respiciat; veluti navigantibus ad aliquod sidus dirigendus est cursus. Vita sine proposito vaga est. Quod si utique proponendum est, incipiunt necessaria esse decreta. Illud, ut puto, concedes, nihil esse turpius dubio et incerto ac timido, pedem modo referente, modo producente. Hoc in omnibus rebus accidet nobis, nisi eximantur, quae reprendunt animos ac detinent, perconarique totos vetant. Quomodo sint dii colendi, solet praecipi. Accendere aliquem lucernas sabbatis prohibeamus; quoniam nec lumine dii egent, et ne homines quidem delectantur fuligine. Vetemus salutationibus matutinis fungi, et foribus adsidere templorum; humana ambitio istis officiis capitur; Deum colit, qui novit. Vetemus lintea et strigiles Jovi ferre, et speculum tenere Junoni: non quaerit ministros Deus; quidni? ipse humano generi ministrat; ubique et omnibus praesto est. Audiat licet, quem modum servare in sacrificiis debeat, quamprocul resilire a molestis superstitionibus: numquam satis profectum erit, nisi, qualem debet, Deum mente conceperit, omnia habentem, omnia tribuentem, beneficium gratis dantem. Quae causa est diis benefaciendi? Natura. Errat, si quis putat illos nocere nolle; non possunt; nec accipere injuriam queunt, nec facere. Laedere etenim laedique, conjunctum est. Summa illa ac pulcherrima omnium natura, quos periculo exemit, nec periculosos quidem fecit. Primus est deorum cultus, deos credere; deinde, reddere illis majestatem suam, reddere bonitatem, sine qua nulla majestas est; scire, illos esse qui praesident mundo, qui universa vi sua temperant, qui humani generis tutelam gerunt, interdum curiosi singulorum. Hi nec dant malum, nec habent: ceterum castigant quosdam, et coërcent, et irrogant poenas, et ali-

quando specie boni puniunt. Vis deos propitiare? bonus esto. Satis illos coluit, quisquis imitatus est. Ecce altera quaestio, quomodo hominibus sit utendum. Quid agimus? quae damus praecepta? Ut parcamus sanguini humano? quantulum est, ei non nocere, cui debeas prodesse! Magna scilicet laus est, si homo mansuetus homini est! Praecipiemus ut naufrago manum porrigat, erranti viam monstret, cum esuriente panem suum dividat? Quando omnia, quae praestanda sunt ac vitanda, dicam? quum possim breviter hanc illi formulam humani officii tradere: Omne hoc, quod vides, quo divina atque humana conclusa sunt, unum est: membra sumus corporis magni. Natura nos cognatos edidit, quum ex iisdem et in eadem gigneret. Haec nobis amorem indidit mutuum, et sociabiles fecit; illa aequum justumque composuit: ex illius constitutione miserius est nocere, quam laedi; ex illius imperio paratae sunt juvantis manus. Iste versus et in pectore, et in ore sit:

Homo sum, humani nihil a me alienum puto.

Habeamus in commune, quod nati sumus. Societas nostra lapidum fornicationi simillima est; quae casura, nisi invicem obstarent, hoc ipso sustinetur. Post deos hominesque dispiciamus, quomodo rebus sit utendum. In supervacuum praecepta jactavimus, nisi illud praecesserit, qualem de quacumque re habere debeamus opinionem, de paupertate, de divitiis, de gloria, de ignominia, de patria, de exsilio. Aestimemus singula, fama remota; et quaeramus, quid sint, non quid vocentur. Ad virtutes transeamus. Praecipiet aliquis, ut prudentiam magni aestimemus, ut fortitudinem complectamur; temperantiam amemus; justitiam, si fieri potest, propius etiam, quam ceteras, nobis adplicemus. Sed nihil agetur, si ignoramus, quid sit virtus; una sit, an plures; separatae an innexae; an, qui unam habet, et ceteras habeat; quo inter se differant. Non est necesse fabro de fabrica quaerere, quod ejus initium, quis usus sit; non magis quam pantomimo, de arte saltandi. Omnes istae artes se sciunt, nihil deest; non enim ad totam pertinent vitam. Virtus et aliorum scientia est, et sui. Discendum de ipsa est, ut ipsa discatur. Actio recta non erit, nisi recta fuerit voluntas: ab hac enim est actio. Rursus, voluntas non erit recta, nisi habitus animi rectus fuerit: ab hoc enim est voluntas. Habitus porro animi non erit in optimo, nisi totius vitae leges perceperit, et, quid

de quoque judicandum sit, exegerit, nisi res ad verum redegerit. Non contingit tranquillitas, nisi immutabile certumque judicium adeptis: ceteri decidunt subinde, et reponuntur, et inter missa adpetitaque alternis fluctuantur. Causa usque jactationis est, quod nihil liquet incertissimo regimine utentibus, fama. Si vis eadem semper velle, vera oportet velis. Ad verum sine decretis non pervenitur; continent vitam. Bona et mala, honesta et turpia, justa et injusta, pia et impia, virtutes ususque virtutum, rerum commodarum possessio, existimatio ac dignitas, valitudo, vires, forma, sagacitas sensuum, haec omnia aestimatorem desiderant. Scire liceat, quanti quidque in censum deferendum sit. Falleris enim, et pluris quaedam, quam sunt, putas: adeoque falleris, ut, quae maxima inter nos habentur, divitiae, gratia, potentia, sestertio nummo aestimanda sint. Hoc nescies, nisi constitutionem ipsam, qua ista inter se aestimantur, inspexeris. Quemadmodum folia virere per se non possunt; ramum desiderant, cui inhaereant, ex quo trahant succum: sic ista praecepta, si sola sunt, marcent; infigi volunt sectae. Praeterea, non intelligunt hi, qui decreta tollunt, eo ipso confirmari illa, quo tolluntur. Quid enim dicunt? praeceptis vitam satis explicari; superflua esse decreta sapientiae, id est, dogmata. Atqui hoc ipsum, quod dicunt, decretum est; tam, hercules, quam, si nunc ego dicerem, recedendum esse a praeceptis velut supervacuis, utendum esse decretis, in haec sola studium conferendum; hoc ipso, quo negarem curanda esse praecepta, praeciperem. Quaedam admonitionem in philosophia desiderant, quaedam probationem, et quidem multa; quia involuta sunt, vixque summa diligentia ac summa subtilitate aperiuntur. Si probationes necessariae sunt, necessaria sunt decreta, quae veritatem argumentis colligunt. Quaedam aperta sunt, quaedam obscura. Aperta, quae sensu comprehenduntur, quae memoria; obscura, quae extra haec sunt. Ratio autem non impletur manifestis; major ejus pars pulchriorque in occultis est. Occulta probationem exigunt, probatio non sine decretis est; necessaria ergo decreta sunt. Quae res communem sensum facit, eadem perfectum, certa rerum persuasio; sine qua si omnia in animo natant, necessaria sunt decreta, quae dant animis inflexibile judicium. Denique quum monemus aliquem, ut amicum eodem habeat loco, quo se; ut ex inimico cogitet fieri posse amicum; in illo amorem incitet, in hoc moderetur odium; adjici-

mus, justum est et honestum. Justum autem honestumque decretorum nostrorum continet ratio; ergo haec necessaria est, sine qua nec illa sunt. Sed utraque jungamus: namque et sine radice inutiles rami sunt; et ipsae radices his, quae genuere, adjuvantur. Quantum utilitatis manus habeant, nescire nulli licet; aperte juvant: cor, illud quo manus vivunt, ex quo impetum sumunt, quo moventur, latet. Idem dicere de praeceptis possum: aperta sunt; decreta vero sapientiae in abdito. Sicut sanctiora sacrorum tantum initiati sciunt; ita in philosophia, arcana illa admissis receptisque in sacra ostenduntur; at praecepta, et alia ejusmodi, profanis quoque nota sunt. Posidonius non tantum praeceptionem (nihil enim nos hoc verbo uti prohibet), sed etiam suasionem, et consolationem, et exhortationem necessariam judicat. His adjicit causarum inquisitionem, etymologiam quam quare dicere nos non audeamus, quum Grammatici, custodes Latini sermonis, suo jure ita adpellent, non video. Ait utilem futuram et descriptionem cujusque virtutis: hanc Posidonius ethologiam vocat; quidam χαρακτηρισμὸν adpellant, signa cujusque virtutis ac vitii et notas reddentem, quibus inter se similia discriminentur. Haec res eamdem vim habet, quam praecipere. Nam, qui praecipit, dicit: illa facies, si voles temperans esse. Qui describit, ait: Temperans est, qui illa facit, qui illis abstinet. Quaeris, quid intersit? alter praecepta virtutis dat, alter exemplar. Descriptiones has, et (ut publicanorum utar verbo) iconismos, ex usu esse confiteor. Proponamus laudanda: invenietur imitator. Putas utile, dari tibi argumenta, per quae intelligas nobilem equum, ne fallaris emturus, ne operam perdas in ignavo? Quanto hoc utilius est, excellentis animi notas nosse, quas ex alio in se transferre permittitur?

> Continuo pecoris generosi pullus in arvis
> Altius ingreditur, et mollia crura reponit:
> Primus et ire viam, et fluvios tentare minantes
> Audet, et ignoto sese committere ponti,
> Nec vanos horret strepitus; illi ardua cervix,
> Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga,
> Luxuriatque toris animosum pectus: —
> — Tum, si qua sonum procul arma dedere,
> Stare loco nescit, micat auribus, et tremit artus,
> Collectumque premens volvit sub naribus ignem.

Dum aliud agit Virgilius noster, descripsit virum fortem: ego certe non aliam imaginem magno viro dede-

rim. Sit mihi Cato exprimendus, inter fragores bellorum civilium inpavidus, et primus incessens admotos jam exercitus Alpibus, civilique se bello ferens obvium; non alium illi adsignaverim vultum, non alium habitum. Altius certe nemo ingredi potuit, quam qui simul contra Caesarem Pompejumque se sustulit, et aliis Caesarianas opes, aliis Pompejanas sibi foventibus, utrumque provocavit, ostenditque aliquas esse et reipublicae partes. Nam parum est in Catone, dicere:

Nec vanos horret strepitus.

Quidni, quum veros vicinosque non horreat? quum contra decem legiones, et Gallica auxilia, et mixta barbarica arma civilibus, vocem liberam mittat, et Rempublicam hortetur, ne pro libertate decidat, sed omnia experiatur, honestius in servitutem casura, quam itura? Quantum in illo vigoris ac spiritus, quantum in publica trepidatione fiduciae est! Scit se unum esse, de cujus statu non agatur; non enim quaeri, an liber Cato, sed an inter liberos sit. Inde periculorum gladiorumque contemtus. Libet admirantem invictam constantiam viri, inter publicas ruinas non labantis, dicere:

Luxuriatque toris animosum pectus.

Proderit non tantum, quales esse soleant boni viri, dicere, formamque eorum et lineamenta deducere; sed, quales fuerint, narrare, et exponere Catonis illud ultimum ac fortissimum vulnus, per quod libertas emisit animam; Laelii sapientiam, et cum suo Scipione concordiam; alterius Catonis domi forisque egregia facta; Tuberonis ligneos lectulos, quum in publicum sternerent, haedinasque pro stragulis pelles, et ante ipsius Jovis cellam adposita convivis vasa fictilia. Quid aliud est, paupertatem in Capitolio consecrare? Ut nullum aliud factum ejus habeam, quo illam Catonibus inseram, hoc parum credimus? Censura fuit illa, non coena. O quam ignorant homines cupidi gloriae, quid illa sit, aut quemadmodum petenda! Illo die populus Romanus multorum supellectilem spectavit, unius miratus est. Omnium illorum aurum argentumque fractum est, et millies conflatum; at omnibus seculis Tuberonis fictilia durabunt.

EPISTOLA [XCVI.] L.

Tamen tu indignaris aliquid, aut quereris, et non intelligis, nihil esse in istis mali, nisi hoc unum, quod

indignaris, et quereris? Si me interrogas, nihil puto viro miserum, nisi aliquid esse in rerum natura quod putet miserum. Non feram me, quo die aliquid ferre non potero. Male valeo? pars fati est. Familia decubuit? fenus offendit? domus crepuit? damna, vulnera, labores, metus incurrerunt? Solet fieri. Hoc parum est; debuit fieri. Decernuntur ista, non accidunt. Si quid credis mihi, intimos adfectus meos tibi quum maxime detego: in omnibus, quae adversa videntur et dura, sic formatus sum: non pareo Deo, sed adsentior; ex animo illum, non quia necesse est, sequor. Nihil umquam mihi incidet, quod tristis excipiam, quod malo vultu: nullum tributum invitus conferam. Omnia autem, ad quae gemimus, quae expavescimus, tributa vitae sunt. Horum, mi Lucili, nec speraveris immunitatem, nec petieris. Vesicae te dolor inquietavit; epistolae fuerunt parum dulces; detrimenta continua. Propius accedam: de capite timuisti. Quid tu, nesciebas haec te optare, quum optares senectutem? Omnia ista in longa vita sunt, quomodo in longa via et pulvis et lutum et pluvia. Sed volebam vivere, carere tamen incommodis omnibus. Tam effeminata vox virum dedecet. Videris, quemadmodum hoc votum meum excipias; ego illud magno animo, non tantum bono, facio. Neque dii, neque deae faciant, ut te fortuna in deliciis habeat. Ipse te interroga, si quis potestatem tibi Deus faciat, utrum velis vivere in macello, an in castris. Atqui vivere, Lucili, militare est. Itaque hi, qui jactantur, et per operosa atque ardua sursum ac deorsum eunt, et expeditiones periculosissimas obeunt, fortes viri sunt, primoresque castrorum; isti, quos putida quies, aliis laborantibus, molliter habet, turturillae sunt, tuti contumeliae causa.

EPISTOLA [XCVII.] LI.

Erras, mi Lucili, si existimas nostri seculi esse vitium luxuriam et negligentiam boni moris, et alia, quae objecit suis quisque temporibus. Hominum sunt ista, non temporum; nulla aetas vacavit a culpa... Omne tempus Clodios, non omne Catones feret. Ad deteriora faciles sumus, quia nec dux potest, nec comes deesse: et res etiam ipsa sine duce, sine comite procedit; non pronum [iter] est tantum ad vitia, sed praeceps. Et, quod plerosque inemendabiles facit, omnium aliarum artium peccata artificibus pudori sunt, offenduntque deerrantem; vitae peccata delectant. Non gaudet navigio

gubernator everso; non gaudet aegro medicus elato; non gaudet orator, si patroni culpa reus cecidit: at contra, omnibus crimen suum voluptati est. Laetatur illi adulterio, in quod irritatus est ipsa difficultate; laetatur ille circumscriptione furtoque; nec ante illi culpa, quam culpae fortuna, displicuit. Id prava consuetudine evenit. Alioquin, ut scias subesse animis, etiam in pessima abductis, boni sensum, nec ignorari turpe, sed negligi; omnes peccata dissimulant, et quamvis feliciter cesserint, fructu illorum utuntur, ipsa subducunt. At bona conscientia prodire vult et conspici; ipsas nequitia tenebras timet. Eleganter itaque ab Epicuro dictum puto: „Potest nocenti contingere ut lateat, latendi fides non potest:" aut, si hoc modo melius hunc explicari posse judicas sensum: Ideo non prodest latere peccantibus, quia latendi etiam si felicitatem habent, fiduciam non habent. Ita est: tuta scelera esse possunt, secura non possunt. Hoc ego repugnare sectae nostrae, si sic expediatur, non judico. Quare? quia prima illa et maxima peccantium est poena, peccasse; nec ullum scelus, licet illud fortuna exornet muneribus suis, licet tueatur ac vindicet, impunitum est, quoniam sceleris in scelere supplicium est. Sed nihilominus et hae illam secundae poenae premunt ac sequuntur: timere semper et expavescere, et securitati diffidere. Quare ego hoc supplicio nequitiam liberem? quare non semper illam in suspenso relinquam? Illic dissentiamus cum Epicuro, ubi dicit; nihil justum esse natura, et crimina vitanda esse, quia vitari metus non possit. Hic consentiamus, mala facinora conscientia flagellari, et plurimum illi tormentorum esse, eo, quod perpetua illam sollicitudo urget ac verberat, quod sponsoribus securitatis suae non potest credere. Hoc enim ipsum argumentum est Epicuri, natura nos a scelere abhorrere, quod nulli non etiam inter tuta timor est. Multos fortuna liberat poena, metu neminem. Quare? nisi quia infixa nobis ejus rei aversatio est, quam natura damnavit. Ideo numquam fides latendi fit etiam latentibus, quia coarguit illos conscientia, et ipsos sibi ostendit. Proprium autem est nocentium, trepidare. Male de nobis actum erat, quod multa scelera legem et judicem effugiunt et scripta supplicia, nisi illa naturalia et gravia de praesentibus solverent, et in locum patientiae timor cederet.

EPISTOLA [CI.] LII.

Omnis dies, omnis hora, quam nihil sumus, ostendit, et aliquo argumento recenti admonet fragilitatis oblitos; tum aeterna meditatos respicere cogit ad mortem. Quid sibi istud principium velit, quaeris? Senecionem Cornelium, equitem Romanum splendidum et officiosum, noveras; ex tenui principio se ipse promoverat, et jam illi declivis erat cursus ad cetera. Facilius enim crescit dignitas, quam incipit. Pecunia quoque circa paupertatem plurimam moram habet, dum ex illa erepat. Hic etiam Senecio divitiis imminebat, ad quas illum duae res ducebant efficacissimae, et quaerendi, et custodiendi scientia; quarum vel altera locupletem facere potuisset. Hic homo summae frugalitatis, non minus patrimonii quam corporis diligens, quum me ex consuetudine mane vidisset; quum per totum diem amico graviter adfecto, et sine spe jacenti, usque in noctem adsedisset; quum hilaris coenasset; genere valitudinis praecipiti arreptus, angina, vix compressum artatis faucibus spiritum traxit in lucem. Intra paucissimas ergo horas, postquam omnibus erat sani ac valentis officiis functus, decessit. Ille, qui et terra et mari pecuniam agitabat; qui ad publica quoque, nullum relinquens inexpertum genus quaestus, accesserat; in ipso actu bene cedentium rerum, in ipso procurrentis pecuniae impetu, raptus est.

Insere nunc, Meliboee, piros, pone ordine vites!

Quam stultum est, aetatem disponere ne crastini quidem dominum! O quanta dementia est spes longas inchoantium! Emam, aedificabo, credam, exigam, honores geram; tum demum lassam et plenam senectutem in otium referam. Omnia, mihi crede, etiam felicibus dubia sunt; nihil sibi quisquam defuturo debet promittere; id quoque, quod tenetur, per manus exit; et ipsam, quam premimus, horam casus incidit. Volvitur tempus, rata quidem lege, sed per obscurum: quid autem ad me, an naturae certum sit, quod mihi incertum est? Navigationes longas, et, pererratis litoribus alienis, seros in patriam reditus proponimus, militiam, et castrensium laborum tarda manupretia, procurationes, officiorumque per officia processus; quum interim ad latus mors est; quae quoniam numquam cogitatur, nisi aliena, subinde nobis ingeruntur mortalitatis exempla, non diutius, quam dum miramur, haesura. Quid autem stultius, quam mirari id ullo die factum, quod omni potest fieri? Stat quidem

terminus nobis, ubi illum inexorabilis fatorum necessitas fixit; sed nemo scit nostrum, quam prope versetur. Sic itaque formemus animum, tamquam ad extrema ventum sit; nihil differamus; quotidie cum vita paria faciamus. Maximum vitae vitium est, quod imperfecta semper est, quod in aliud ex alio differtur. Qui quotidie vitae suae summam manum imposuit, non indiget tempore. Ex hac autem indigentia timor nascitur, et cupiditas futuri, exedens animum. Nihil est miserius dubitatione venientium, quorsus evadant. Quantum sit illud, quod restat, aut quale, [non] collecta mens inexplicabili formidine agitatur. Quomodo effugiemus hanc volutationem? uno, si vita nostra non prominebit, si in se colligetur: ille enim ex futuro suspenditur, cui irritum est praesens. Ubi vero, quidquid mihi debui, redditum est; ubi stabilita mens scit, nihil interesse inter diem et seculum; quidquid deinceps dierum rerumque venturum est, ex alto prospicit, et cum multo risu seriem temporum cogitat. Quid enim varietas mobilitasque casuum perturbabit, si certus sis adversus incerta? Ideo propera, mi Lucili, vivere; et singulos dies, singulas vitas puta. Qui hoc modo se aptavit; cui vita sua quotidie fuit tota; securus est. In spe viventibus, proximum quodque tempus elabitur, subitque aviditas, et miserrimus, ac miserrima omnia efficiens, metus mortis. Inde illud Maecenatis turpissimum votum, quo et debilitatem non recusat, et deformitatem, et novissime acutam crucem, dummodo inter haec mala spiritus prorogetur:

Debilem facito manu,
Debilem pede, coxa;
Tuber adstrue gibberum,
Lubricos quate dentes:
Vita dum superest, bene est!
Hanc mihi, vel acuta
Si sedeam cruce, sustine.

Quod miserrimum erat, si incidisset, optatur; et tamquam vita petitur supplicii mora. Contemtissimum putarem, si vivere vellet usque ad crucem. Tu vero, inquit, me debilites licet, dum spiritus in corpore fracto et inutili maneat; depraves licet, dum monstroso et distorto temporis aliquid accedat: suffigas licet, et acutam sessuro crucem subdas: est tanti, vulnus suum premere, et patibulo pendere destrictum, dum differat, id quod est in malis optimum, supplicii finem: est tanti, habere animam, ut agam. Quid huic optes, nisi deos

faciles? quid sibi vult ista carminis effeminati turpitudo? quid timoris dementissimi pactio? quid tam foeda vitae mendicatio? Cui putes umquam recitasse Virgilium,

Usque adeone mori miserum est?

Optat ultima malorum; et, quae pati gravissimum est, extendi ac sustineri cupit: qua mercede? scilicet vitae longioris. Quod autem vivere est, diu mori? Invenitur aliquis, qui malit inter supplicia tabescere, et perire membratim, et totiens per stillicidia amittere animam, quam semel exhalare? Invenitur qui velit adactus ad illud infelix lignum, jam debilis, jam pravus, et in foedum scapularum ac pectoris tuber elisus, cui multae moriendi causae etiam citra crucem fuerant, trahere animam tot tormenta tracturam? Nega nunc magnum beneficium esse naturae, quod necesse est mori. Multi pejora adhuc pacisci parati sunt; etiam amicum prodere, ut diutius vivant; et liberos ad stuprum manu sua tradere, ut contingat lucem videre, tot consciam scelerum. Excutienda vitae cupido est, discendumque, nihil interesse, quando patiaris, quod quandoque patiendum est. Quam bene vivas refert, non quamdiu; saepe autem in hoc est bene, ne diu.

EPISTOLA [CII.] LIII.

Quomodo molestus est jucundum somnium videnti, qui excitat (aufert enim voluptatem, etiam si falsam, effectum tamen verae habentem): sic epistola tua mihi fecit injuriam; revocavit enim me cogitationi aptae traditum, et iturum, si licuisset, ulterius. Juvabat de aeternitate animarum quaerere, immo mehercules credere: credebam enim me facile opinionibus magnorum virorum, rem gratissimam promittentium magis, quam probantium. Dabam me spei tantae: jam eram fastidio mihi; jam reliquias aetatis infractae contemnebam, in immensum illud tempus, et in possessionem omnis aevi transiturus; quum subito experrectus sum, epistola tua accepta, et tam bellum somnium perdidi. Quod repetam, si te dimisero, et redimam. Negat me epistola prima totam quaestionem explicuisse, in qua probare conabar id, quod nostris placet, claritatem, quae post mortem contingit, bonum esse. Id enim me non solvisse, quod opponitur nobis: Nullum, inquiunt, bonum ex distantibus; hoc autem ex distantibus constat. Quod interrogas, mi

Lucili, ejusdem quaestionis est, loci alterius; et ideo non hoc tantum, sed alia quoque eodem pertinentia, distuleram. Quaedam enim, ut scis, moralibus rationalia immixta sunt. Itaque illam partem rectam, et ad mores pertinentem tractavi: Numquid stultum sit ac supervacuum, ultra extremum diem curas transmittere; an cadant bona nostra nobiscum, nihilque sit ejus, qui nullus est; an ex eo, quod, quum erit, sensuri non simus, antequam sit, aliquis fructus percipi aut peti possit? Haec omnia ad mores spectant; itaque suo loco posita sunt. At, quae a dialecticis contra hanc opinionem dicuntur, segreganda fuerunt; et ideo seposita sunt. Nunc, quia omnia exigis, omnia, quae dicunt, persequar; deinde singulis occurram. Nisi aliquid praedixero, intelligi non poterunt, quae refellentur. Quid est, quod praedicere velim? Quaedam continua esse corpora, ut hominem; quaedam esse composita, ut navem, domum, omnia denique quorum diversae partes junctura in unum coactae sunt; quaedam ex distantibus, quorum adhuc membra separata sunt, tamquam exercitus, populus, senatus: illi enim, per quos ista corpora efficiuntur, jure aut officio cohaerent, natura diducti et singuli sunt. Quid est, quod etiam nunc praedicere velim? Nullum bonum putamus esse, quod ex distantibus constat: uno enim spiritu unum bonum contineri ac regi debet, unum esse unius boni principale. Hoc, si quando desideraveris, per se probatur; interim ponendum fuit, quia in nos nostra tela mittuntur. „Dicitis, inquit, nullum bonum ex distantibus esse; claritas autem ista, bonorum virorum secunda opinio est. Nam quomodo fama non est unius sermo, nec infamia unius mala existimatio; sic nec claritas, uni bono placuisse. Consentire in hoc plures insignes et spectabiles viri debent, ut claritas sit. Haec autem ex judiciis plurium efficitur, id est, distantium: ergo non est bonum. Claritas, inquit, laus est a bonis bono reddita; laus oratio; oratio vox est, aliquid significans; vox autem, sit bonorum virorum licet, bonum non est. Nec enim, quidquid vir bonus facit, bonum est: nam et plaudit, et sibilat; sed nec plausum quisquam, nec sibilum, licet omnia ejus admiretur et laudet, bonum dicit, non magis quam sternumentum aut tussim. Ergo claritas bonum non est. Ad summam, dicite nobis, utrum laudantis, an laudati bonum sit? Si laudantis bonum esse dicitis, tam ridiculam rem facitis, quam si adfirmetis meum esse, quod alius bene valeat. Sed laudare dignos, honesta actio est; ita laudantis bonum est, cujus actio est; non nostrum, qui laudamur: atqui hoc

quaerebatur." Respondebo nunc singulis cursim. Primum, an sit aliquod ex distantibus bonum, etiam nunc quaeritur; et pars utraque sententias habet. Deinde, claritas non desiderat multa suffragia; potest et unius boni viri judicio esse contenta: nos bonos bonus judicat. Quid ergo? inquit, et fama erit unius hominis existimatio, et infamia unius malignus sermo? Gloriam quoque, inquit, latius fusam intelligo; consensum enim multorum exigit. Diversa horum conditio est, et illius. Quare? quia, si de me bene vir bonus sentit, eodem loco sum, quo, si omnes boni idem sentirent; omnes enim, si me cognoverint, idem sentient. Par illis idemque judicium est; aeque vero insistitur ab his, qui dissidere non possunt. Ita pro eo est, ac si omnes idem sentiant, quia aliud sentire non possunt. Ad gloriam aut famam non est satis unius opinio. Illic idem potest unius sententia, quod omnium; quia omnium, si perrogetur, una erit; hic diversa dissimilium judicia sunt, dissimiles adfectus; dubia omnia invenias, levia, suspecta. Putas tu posse unam omnium esse sententiam? non est unius una sententia. Illi placet verum; veritatis una vis, una facies est: apud hos falsa sunt, quibus adsentiuntur. Numquam autem falsis constantia est; variantur et dissident. Sed laus, inquit, nihil aliud quam vox est: vox autem bonum non est. Quum dicant, claritatem esse laudem bonorum, a bonis redditam; jam non ad vocem referunt, sed ad sententiam. Licet enim vir bonus taceat, sed aliquem judicet dignum laude esse, laudatus est. Praeterea, aliud est laus, aliud laudatio: haec et vocem exigit; itaque nemo dicit laudem funebrem, sed laudationem, cujus officium oratione constat. Quum dicimus aliquem laude dignum, non verba illi benigna hominum, sed judicia promittimus. Ergo laus etiam taciti est bene sentientis, ac bonum virum apud se laudantis. Deinde, ut dixi, ad animum refertur laus, non ad verba, quae conceptam laudem egerunt, et in notitiam plurium emittunt. Laudat, qui laudandum esse judicat. Quum Tragicus ille apud nos ait, Magnificum esse laudari a laudato viro; laude digno, ait. Et quum aeque antiquus Poeta ait, Laus alit artes; non laudationem dicit, quae corrumpit artes: nihil enim aeque et eloquentiam, et omne aliud studium auribus deditum vitiavit, quam popularis adsensio. Fama vocem utique desiderat, claritas non; potest enim citra vocem contingere, contenta judicio: plena est, non tantum inter tacentes, sed etiam inter reclamantes. Quid intersit inter claritatem et gloriam, di-

cam. Gloria multorum judiciis constat, claritas bonorum. Cujus, inquit, bonum est claritas, id est, laus bono a bonis reddita? utrum laudati, an laudantis? Utriusque: meum, qui laudor, quia natura me amantem omnium genuit, et bene fecisse gaudeo, et gratos me invenisse virtutum interpretes laetor. Hoc plurium bonum est, quod grati sunt, sed et meum. Ita enim animo compositus sum, ut aliorum bonum meum judicem; utique eorum, quibus ipse sum boni causa. Est illud, laudantium bonum; virtute enim geritur: omnis autem virtutis actio bonum est. Hoc contingere illis non potuisset, nisi ego talis essem. Itaque utriusque bonum est, merito laudari; tam mehercule, quam, bene judicasse, judicantis bonum est, et ejus, secundum quem judicatum est. Numquid dubitas, quin justitia et habentis bonum sit, et ejus, cui debitum solvit? Merentem laudare, justitia est; ergo utriusque bonum est. Cavillatoribus istis abunde responderimus. Sed non debet hoc nobis esse propositum, arguta disserere, et philosophiam in has angustias ex suâ majestate detrahere. Quanto satius est, ire aperta via et recta, quam sibi ipsum flexus disponere, quos cum magna molestia debeas relegere? neque enim quidquam aliud istae disputationes sunt, quam inter se perite captantium lusus. Dic potius, quam naturale sit, in immensum mentem suam extendere. Magna et generosa res est humanus animus; nullos sibi poni, nisi communes et cum Deo, terminos patitur. Primum, humilem non accipit patriam, Ephesum aut Alexandriam, aut si quod est etiamnunc frequentius incolis, laetius tectis solum. Patria illi est, quodcumque suprema et universa circuitu suo cingit; hoc omne convexum, intra quod jacent maria cum terris; intra quod aër, humanis divina secernens, etiam conjungit; in quo disposita tot numina in actus suos excubant. Deinde, artam aetatem sibi dari non sinit: omnes, inquit, anni mei sunt; nullum seculum magnis ingeniis clusum est, nullum non cogitationi pervium tempus. Quum venerit dies ille, qui mixtum hoc divini humanique secernat; corpus hic, ubi inveni, relinquam; ipse me diis reddam. Nec nunc sine illis sum, sed gravi terrenoque detineor carcere. Per has mortalis aevi moras illi meliori vitae longiorique proluditur. Quemadmodum novem mensibus tenet nos maternus uterus, et praeparat non sibi, sed illi loco, in quem videmur emitti, jam idonei spiritum trahere, et in aperto durare; sic per hoc spatium, quod ab infantia patet in senectutem, in alium maturescimus partum. Alia

origo nos exspectat, alius rerum status. Nondum coelum, nisi ex intervallo, pati possumus. Proinde intrepidus horam illam decretoriam prospice; non est animo suprema, sed corpori. Quidquid circa te jacet rerum, tamquam hospitalis loci sarcinas specta; transeundum est. Excutit redeuntem natura, sicut intrantem. Non licet plus efferre, quam intuleris; immo etiam ex eo, quod ad vitam adtulisti, pars magna ponenda est. Detrahetur tibi haec circumjecta, novissimum velamentum tui, cutis; detrahetur caro et suffusus sanguis discurrensque per totum; detrahentur ossa nervique, firmamenta fluidorum ac labentium. Dies iste, quem tamquam extremum reformidas, aeterni natalis est. Depone onus: quid cunctaris, tamquam non prius quoque, relicto, in quo latebas, corpore, exieris? Haeres, reluctaris; tunc quoque magno nisu matris expulsus es. Gemis, ploras; et hoc ipsum flere, nascentis est. Sed tunc debebat ignosci: rudis et imperitus omnium veneras; ex maternorum viscerum calido mollique fomento emissum adflavit aura liberior, deinde offendit durae manus tactus; tenerque adhuc, et nullius rei gnarus, obstupuisti inter ignota. Nunc tibi non est novum, separari ab eo, cujus ante pars fueris; aequo animo membra jam supervacua dimitte, et istud corpus inhabitatum diu pone. Scindetur, obruetur, abolebitur. Quid contristaris? ita solet fieri: pereunt saepe velamenta nascentium. Quid ista sic diligis, quasi tua? istis opertus es. Veniet, qui te revelet, dies, et ex contubernio foedi atque olidi ventris educat. Hinc nunc quoque tu, quantum potes, subvola; utique etiam necessariis, quae cohaerent, alienus. Jam hinc altius aliquid sublimiusque meditare. Aliquando naturae tibi arcana retegentur, discutietur ista caligo, et lux undique clara percutiet. Imaginare tecum, quantus ille sit fulgor, tot sideribus inter se lumen miscentibus. Nulla serenum umbra turbabit; aequaliter splendebit omne coeli latus; dies et nox aëris infimi vices sunt. Tunc in tenebris vixisse te dices, quum totam lucem totus adspexeris; quam nunc, per angustissimas oculorum vias, obscure intueris, et tamen admiraris illam jam procul. Quid tibi videbitur divina lux, quum illam suo loco videris? Haec cogitatio nihil sordidum animo subsidere sinit, nihil humile, nihil crudele. Deos rerum omnium esse testes ait, illis nos approbari, illis in futurum parari jubet, et aeternitatem proponere; quam qui mente concepit, nullos horret exercitus, non terre-

tur tuba, nullis ad timorem minis agitur. Quidni non timeat, qui mori sperat? si is quoque, qui animum tamdiu judicat manere, quamdiu retinetur corporis vinculo, solutum statim spargi, id agit, ut etiam post mortem utilis esse possit. Quamvis enim ipse ereptus sit oculis, tamen

> Multa viri virtus animo, multusque recursat
> Gentis honos.

Cogita, quantum nobis exempla bona prosint; scies magnorum virorum, non minus quam praesentiam, esse utilem memoriam.

EPISTOLA [CIII.] LIV.

Quid ista circumspicis, quae tibi possunt fortasse evenire, sed possunt et non evenire? incidentium dico ruinam. Aliqua nobis incidunt, non insidiantur: illa potius vide, illa devita, quae nos observant, quae captant. Rariores sunt casus, etiam si graves, naufragium facere, vehiculo everti; ab homine homini quotidianum periculum. Adversus hoc te expedi, hoc intentis oculis intuere: nullum est malum frequentius, nullum pertinacius, nullum blandius. Tempestas minatur, antequam surgat; crepant aedificia, antequam corruant; praenuntiat fumus incendium; subita est ex homine pernicies, et eo diligentius tegitur, quo propius accedit. Erras, si istorum, tibi qui occurrunt, vultibus credis; hominum effigies habent, animos ferarum; nisi quod illarum perniciosior est primus incursus: quos transiere, non quaerunt; numquam enim illas ad nocendum, nisi necessitas, injicit. Hae aut fame, aut timore coguntur ad pugnam: homini perdere hominem libet. Tu tamen ita cogita, quod ex homine periculum sit, ut cogites, quod sit hominis officium. Alterum intuere, ne laedaris; alterum, ne laedas. Commodis omnium laeteris, movearis incommodis; et memineris, quae praestare debeas, quae cavere. Sic vivendo quid consequeris? non, ut ne noceant, sed ne fallant. Quantum potes autem, in philosophiam secede: illa te sinu suo proteget; in hujus sacrario eris aut tutus, aut tutior. Non arietant inter se, nisi in eodem ambulantes. Quid autem? ipsam philosophiam non debebis jactare: multis fuit periculi causa, insolenter tractata et contumaciter. Tibi vitia detrahat, non alii exprobret; non abhorreat a publicis moribus;

nec hoc agat, ut, quidquid non facit, damnare videatur. Licet sapere sine pompa, sine invidia.

EPISTOLA [CIV.] LV.

In Nomentanum meum fugi. Quid putas? Urbem? Immo febrem, et quidem subrepentem. Jam manum mihi injecerat; protinus itaque parari vehiculum jussi, Paulina mea retinente. Medicus initia esse dicebat, motis venis, et incertis et naturalem turbantibus modum. Exire perseveravi. Illud mihi in ore erat domini mei Gallionis, qui, quum in Achaja febrem habere coepisset, protinus navem adscendit, clamitans non corporis esse, sed loci morbum. Hoc ego Paulinae meae dixi, quae mihi valitudinem meam commendat. Nam quum sciam spiritum illius in meo verti, incipio, ut illi consulam, mihi consulere; et, quum me fortiorem senectus ad multa reddiderit, hoc beneficium aetatis amitto. Venit enim mihi in mentem, in hoc sene et adolescentem esse, cui parcitur. Itaque, quoniam ego ab illa non impetro, ut me fortius amet, impetrat illa [a me.] ut me diligentius amem. Indulgendum est enim honestis adfectibus: et interdum, etiam si premunt causae, spiritus in honorem suorum vel cum tormento revocandus, et in ipso ore retinendus est; quum bono viro vivendum sit, non quamdiu juvat, sed quamdiu oportet. Ille, qui non uxorem, non amicum tanti putat, ut diutius in vita commoretur, qui perseverat mori, delicatus est. Hoc quoque imperet sibi animus, ubi utilitas suorum exigit; nec tantum, si vult mori, sed si coepit, intermittat, et suis se commodet. Ingentis animi est, aliena causa ad vitam reverti; quod magni viri saepe fecerunt. Sed hoc quoque summae humanitatis existimo, senectutem suam, cujus maximus fructus est securior sui tutela, et vitae usus animosior, adtentius conservare: si scias alicui tuorum esse dulce, utile, optabile. Habet praeterea in se non mediocre ista res gaudium et mercedem; quid enim jucundius, quam uxori tam carum esse, ut propter hoc tibi carior fias? Potest itaque Paulina mea non tantum suum mihi timorem imputare, sed etiam meum. Quaeris ergo, quomodo mihi consilium profectionis cesserit? Ut primum gravitatem Urbis excessi, et illum odorem culinarum fumantium, quae motae, quidquid pestiferi vaporis obruerant, cum pulvere effundunt, protinus mutatam valitudinem sensi. Quantum deinde adjectum pu-

tas viribus, postquam vineas adtigi? In pascuum emissus, cibum meum invasi. Repetivi ergo jam me: non permansit marcor ille corporis dubii et male cogitantis; incipio toto animo studere. Non multum ad hoc locus confert, nisi se sibi praestet animus, qui secretum et in occupationibus mediis, si volet, habebit. At ille, qui regiones eligit et otium captat, ubique, quo distringatur, inveniet. Nam Socratem querenti cuidam, quod nihil sibi peregrinationes profuissent, respondisse ferunt: Non immerito hoc tibi evenit: tecum enim peregrinabaris. O quam bene cum quibusdam ageretur, si a se aberrarent! Nunc primum se ipsos sollicitant, corrumpunt, territant. Quid prodest mare trajicere, et urbes mutare? Si vis ista, quibus urgeris, effugere, non aliubi sis oportet, sed alius. Puta venisse te Athenas, puta Rhodon; elige arbitrio tuo civitatem: quid ad rem pertinet, quos illa mores habeat? tuos adferes. Divitias judicabis bonum: torquebit te paupertas, et, quod est miserrimum, falsa; quamvis enim multum possideas, tamen, quia aliquis plus habet, tanto tibi videberis defici, quanto vinceris. Honores judicas bonum: male te habebit ille consul factus; ille etiam refectus; invidebis, quotiens aliquem in fastis saepius legeris. Tantus erit ambitionis furor, ut nemo tibi post te videatur, si aliquis ante te fuerit. Maximum malum judicabis mortem; quum in illa nihil sit mali, nisi, quod ante ipsam est, timeri. Exterrebunt te non tantum pericula, sed suspiciones; vanis semper agitaberis. Quid enim proderit,

— evasisse tot urbes
Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostes?

ipsa pax timores subministrabit; ne tutis quidem habebitur fides, consternata semel mente; quae ubi consuetudinem pavoris improvidi fecit, etiam ad tutelam salutis suae inhabilis est. Non enim vitat, sed fugit; magis autem periculis patemus aversi. Gravissimum judicabis malum, aliquem ex his, quos amabis, amittere; quum interim hoc tam ineptum erit, quam flere, quod arboribus amoenis et domum tuam ornantibus decidant folia. Quidquid te delectat, aeque vide, ut vides eas, dum virent. Utique alium alio die casus excutiet: sed, quemadmodum frondium jactura facilis est, quia renascuntur; sic istorum, quos amas, quosque oblectamenta vitae putas esse, damnum; quia reparantur, etiam si non renas-

cantur. Sed non erunt iidem. Ne tu quidem idem eris. Omnis dies, omnis hora te mutat: sed in aliis rapina facilius adparet; hic latet, quia non ex aperto fit. Alii auferuntur; at ipsi nobis furto subducimur. Horum nihil cogitabis, nec remedia vulneribus opponeS; sed ipse tibi seres sollicitudinum causas, alia sperando, alia desperando. Si sapis, alterum alteri misces; nec speraveris sine desperatione, nec desperaveris sine spe. Quid per se peregrinatio prodesse cuiquam potuit? Non voluptates illa temperavit; non cupiditates refrenavit; non iras repressit; non indomitos amoris impetus fregit; nulla denique animo mala eduxit; non judicium dedit; non discussit errorem: sed ut puerum ignota mirantem, ad breve tempus rerum aliqua novitate detinuit. Ceterum inconstantiam mentis, quae [quum] maxime aegra est, lacessit', mobiliorem levioremque reddit ipsa jactatio. Itaque, quae petierant cupidissime loca, cupidius deserunt, et avium modo transvolant, citiusque, quam venerant, abeunt. Peregrinatio notitiam dabit gentium, novas tibi montium formas ostendet, inusitata spatia camporum, et irriguas perennibus aquis valles, et alicujus fluminis sub observatione naturam; sive, ut Nilus, aestivo incremento tumet; sive, ut Tigris, eripitur ex oculis, et acto per occulta cursu, integrae magnitudini redditur; sive, ut Maeander, poëtarum omnium exercitatio et ludus, implicatur crebris anfractibus, et saepe in vicinum alveo suo admotus, antequam sibi influat, flectitur: ceterum neque meliorem faciet, neque saniorem. Inter studia versandum est et inter auctores sapientiae, ut quaesita discamus, nondum inventa quaeramus. Sic eximendus animus ex miserrima servitute in libertatem adseritur. Quamdiu quidem nescieris, quid fugiendum, quid petendum, quid necessarium, quid supervacuum, quid justum, quid honestum sit; non erit hoc peregrinari, sed errare. Nullam tibi opem feret iste discursus: peregrinaris enim cum adfectibus tuis, et mala te tua sequuntur. Utinam quidem sequerentur! longius abessent: nunc fers illa, non ducis. Itaque ubique te premunt, et paribus incommodis urunt. Medicina aegro, non regio, quaerenda est. Fregit aliquis crus, aut extorsit articulum: non vehiculum navemque conscendit, sed advocat medicum, ut fracta pars jungatur, ut luxata in locum reponatur. Quid ergo? animum, tot locis fractum et extortum, credis locorum mutatione posse sanari? Majus est istud malum, quam ut gestatione curetur. Peregrinatio non facit medicum, non oratorem; nulla

ars loco discitur: quid ergo? sapientia, rerum omnium maxima, in itinere colligitur? Nullum, mihi crede, iter, quod te extra cupiditates, extra iras, extra metus sistat: aut, si quod esset, agmine facto gens illuc humana pergeret. Tamdiu ista urgebunt mala, macerabuntque per terras ac maria vagum, quamdiu malorum gestaris causas. Fugam tibi non prodesse miraris? tecum sunt, quae fugis. Te igitur emenda. Onera tibi detrahe, et desideria intra saltem modum contine. Omnem ex animo erade nequitiam. Si vis peregrinationes habere jucundas, tuum comitem sana. Haerebit tibi avaritia, quamdiu avaro sordidoque convixeris; haerebit tumor, quamdiu cum superbo conversaberis; numquam saevitiam in tortoris contubernio pones; incendent libidines tuas adulterorum sodalitia. Si velis vitiis exui, longe a vitiorum exemplis recedendum est. Avarus, corruptor, saevus, fraudulentus, multum nocituri, si prope a te fuissent, intra te sunt. Ad meliores transi: cum Catonibus vive, cum Laelio, cum Tuberone; quod si convivere etiam Graecis juvat, cum Socrate, cum Zenone versare. Alter te docebit mori, si necesse erit: alter antequam necesse erit. Vive cum Chrysippo, cum Posidonio. Hi tibi tradent divinorum humanorumque notitiam: hi jubebunt in opere esse, nec tantum scite loqui, et in oblectationem audientium verba jactare, sed animum indurare, et adversus minas erigere. Unus est enim hujus vitae fluctuantis et turbidae portus, eventura contemnere, stare fidenter, apertum; tela fortunae adverso pectore excipere, non latitantem, nec tergiversantem. Magnanimos nos natura produxit; et, ut quibusdam animalibus ferum dedit, quibusdam subdolum, quibusdam pavidum, ita nobis gloriosum et excelsum spiritum, quaerentem ubi honestissime, non ubi tutissime vivat; simillimum mundo, quem, quantum mortalibus passibus licet, sequitur aemulaturque. Profert se, laudari et adspici credit. Dominus omnium est, supra omnia est: supra omnia est: itaque nulli se rei submittit; nihil illi videtur grave, nihil quod virum incurvet.

Terribiles visu formae, letumque labosque:

minime quidem, si quis rectis oculis intueri illa possit, et tenebras perrumpere. Multa, per noctem habita terrori, dies vertit ad risum.

Terribiles *visu* formae, letumque labosque.

egregie Virgilius noster. Non re dixit terribiles esse,

sed visu, id est, videri, non esse. Quid, inquam, in istis est tam formidabile, quam fama vulgavit? Quid est, obsecro te, Lucili, cur timeat laborem vir, mortem homo? Totiens mihi occurrunt isti, qui non putant fieri posse, quidquid facere non possunt, et ajunt nos loqui majora, quam quae natura humana sustineat. At quanto ego de illis melius existimo? Ipsi quoque haec possunt facere, sed nolunt. Denique, quem unquam ista destituere tentantem? cui non faciliora adparuere in actu? Non, quia difficilia sunt, non audemus; sed, quia non audemus, difficilia sunt. Si tamen exemplum desideratis, accipite Socratem, perpessitium senem, per omnia aspera jactatum, invictum tamen et paupertate, quam graviorem illi domestica onera faciebant, et laboribus, quos militares quoque pertulit, et quibus [ille] domi [est] exercitus, sive uxorem ejus [spectes] moribus feram, lingua petulantem; sive liberos indociles, et matri, quam patri, similiores. Sic fere aut in bello fuit, aut in tyrannide, aut in libertate, bellis ac tyrannis saeviore. Viginti et septem annis pugnatum est, post finita arma, triginta tyrannis noxae dedita est civitas, ex quibus plerique inimici erant. Novissima damnatio est sub gravissimis nominibus inpleta: objecta est et religionum violatio, et juventutis corruptela, quam immittere in deos, in patres, in rempublicam dictus est; post haec carcer, et venenum. Haec usque eo animum Socratis non moverunt, ut ne vultum quidem moverint. Illam mirabilem laudem, et singularem, usque ad extremum servavit: nec hilariorem quisquam, nec tristiorem Socratem vidit; aequalis fuit in tanta inaequalitate fortunae. Vis alterum exemplum? accipe hunc M. Catonem recentiorem, cum quo et infestius fortuna egit, et pertinacius. Cui cum omnibus locis obstitisset, novissime et in morte; ostendit tamen, virum fortem posse invita fortuna vivere, invita mori. Tota illi aetas aut in armis est exacta civilibus, aut in aetate concipiente jam civile bellum. Et hunc licet dicas non minus, quam Socratem, in servitute vixisse; nisi forte Cn. Pompejum, et Caesarem, et Crassum putas libertatis socios fuisse. Nemo mutatum Catonem, totiens mutata republica, vidit; eumdem se in omni statu praestitit, in praetura, in repulsa, in accusatione, in provincia, in concione, in exercitu, in morte. Denique in illa reipublicae trepidatione, quum illinc Caesar esset decem legionibus pugnacissimis subnixus, totque exterarum gentium praesidiis, hinc Cn. Pompejus, satis unus adversus omnia; quum

alii ad Caesarem inclinarent, alii ad Pompejum; solus Cato fecit aliquas et reipublicae partes. Si animo complecti volueris illius imaginem temporis, videbis illinc plebem et omnem erectum ad res novas vulgum; hinc optimates et equestrem ordinem, quidquid erat in civitate sancti et electi; duos in medio relictos, rempublicam et Catonem. Miraberis, inquam, quum animadverteris

Atridem, Priamumque, et saevum ambobus
Achillem;

utrumque enim improbat, utrumque exarmat. Hanc fert de utroque sententiam: ait se, si Caesar vicerit, moriturum: si Pompejus, exsulaturum. Quid habebat quod timeret, qui [ea] sibi et victo et victori constituerat, quae constituta esse ab hostibus iratissimis poterant? Periit itaque ex decreto suo. Vides posse homines laborem pati: per medias Africae solitudines pedes duxit exercitum. Vides posse tolerare sitim: in collibus arentibus, sine ullis impedimentis, victi exercitus reliquias trahens, inopiam humoris loricatus tulit; et, quotiens aquae fuerat occasio, novissimus bibit. Vides honorem et notam posse contemni; eodem, quo repulsus est, die, in comitio pila lusit. Vides posse non timeri potentiam superiorum; et Pompejum et Caesarem, quorum nemo alterum offendere audebat, nisi ut alterum demereretur, simul provocavit. Vides tam mortem posse contemni quam exsilium: et exsilium sibi indixit et mortem, et interim bellum. Possumus itaque adversus ista tantum habere animi; libeat modo subducere jugo collum. In primis autem respuendae sunt voluptates: enervant, et effeminant, et multum petunt: multum autem a fortuna petendum est. Deinde spernendae opes: auctoramenta sunt servitutum. Aurum et argentum, et quidquid aliud felices domos onerat, relinquatur: non potest gratis constare libertas. Hanc si magno aestimas, omnia parvo aestimanda sunt.

EPISTOLA [CV.] LVI.

Quae observanda tibi sint, ut tutior vivas, dicam. Tu tamen sic audias censeo ista praecepta, quomodo, si tibi praeciperem, qua ratione bonam valitudinem in Ardeatino tuereris. Considera, quae sint, quae hominem in perniciem hominis instigent; invenies spem, invidiam, odium, metum, contemtum. Ex omnibus istis

adeo levissimum est contemtus, ut multi in illo remedii causa delituerint. Quem quis contemnit, calcat sine dubio, sed transit. Nemo homini contemto pertinaciter, nemo diligenter nocet. Etiam in acie jacens praeteritur; cum stante pugnatur. Spem improborum vitabis, si nihil habueris quod cupiditatem alienam et improbam irritet, si nihil insigne possederis. Concupiscuntur enim insignia, etiam si parum nota sunt. Sic vero invidiam effugies, si te non ingesseris oculis, si bona tua non jactaveris, si scieris in sinu gaudere. Odium autem ex offensa hoc vitabis, neminem lacessendo gratuito; a quo te sensus communis tuebitur. Fuit enim hoc multis periculosum; quidam odium habuerunt, nec inimicum. Illud, ne timearis, praestabit tibi et fortunae mediocritas, et ingenii lenitas. Eum esse te homines sciant, quem offendere sine periculo possint. Reconciliatio tua et facilis sit, et certa. Timeri autem tam domi molestum est, quam foris; tam a servis, quam a liberis. Nulli non ad nocendum satis virium est. Adjice nunc, quod, qui timetur, timet: nemo potuit terribilis esse secure. Contemtus superest? cujus modum in sua potestate habet, qui illum sibi adjunxit, qui contemnitur quia voluit, non quia debuit. Hujus incommodum et artes bonae discutiunt, et amicitiae eorum, qui apud aliquem potentem potentes sunt. Quibus adplicari expediet, non implicari; ne pluris remedium, quam periculum, constet. Nihil tamen aeque proderit, quam quiescere, et minimum cum aliis loqui; plurimum secum. Est quaedam dulcedo sermonis, quae irrepit, et blanditur; et, non aliter quam ebrietas aut amor, secreta producit. Nemo, quod audierit, tacebit; nemo, quantum audierit, loquetur. Qui rem non tacuerit, non tacebit auctorem. Habet unusquisque aliquem, cui tantum credat, quantum ipsi creditum est, ut garrulitatem suam custodiat, et contentus sit unius auribus, populum faciet: sic, quod modo secretum erat, rumor est. Securitatis magna portio est, nihil inique facere. Confusam vitam et perturbatam impotentes agunt; tantum metuunt, quantum nocent; nec ullo tempore vacant. Trepidant enim, quum fecerunt; haerent; conscientia aliud agere non patitur, ac subinde respondere ad se cogit. Dat poenas, quisquis exspectat: quisquis autem meruit, exspectat. Tutum aliqua res in mala conscientia praestat, nulla securum. Putat enim se, etiam si non deprenditur, posse deprendi; et inter somnos movetur; et, quotiens alicujus scelus loquitur,

de suo cogitat. Non satis illi obliteratum videtur, non satis tectum. Nocens habuit aliquando latenti fortunam; numquam fiduciam.

EPISTOLA [CVIII.] LVII.

Id, de quo quaeris, ex his est, quae scire, tantum eo, ut scias, pertinet. Sed nihilominus, quia pertinet et properas, nec vis exspectare libros, quos quum maxime ordino, continentes totam moralem philosophiae partem; statim expediam. Illud tamen prius scribam, quemadmodum tibi ista cupiditas discendi, qua flagrare te video, dirigenda sit, ne ipsa se impediat. Nec passim carpenda sunt; nec avide invadenda universa; per partes pervenitur ad totum. Aptari onus viribus debet; nec plus occupari, quam cui sufficere possimus. Non, quantum vis, sed quantum capis, hauriendum est. Bonum tantum habe animum; capies, quantum voles. Quo plus recipit animus, hoc se magis laxat. Haec nobis praecipere Attalum memini, quum scholam ejus obsideremus, et primi veniremus, et novissimi exiremus, ambulantem quoque illum ad aliquas disputationes evocaremus, non tantum paratum discentibus, sed obvium. „Idem, inquit, et docenti, et discenti debet esse propositum: ut ille prodesse velit, hic proficere." Qui ad Philosophum venit, quotidie aliquid secum boni ferat; aut sanior domum redeat, aut sanabilior. Redibit autem: ea enim philosophiae vis est, ut non [solum] studentes, sed etiam conversantes juvet. Qui in solem venit, licet non in hoc venerit, colorabitur; qui in unguentaria taberna resederunt, et paulo diutius commorati sunt, odorem secum loci ferunt; et, qui apud Philosophum fuerunt, traxerint aliquid necesse est, quod prodesset etiam negligentibus. Adtende, quid dicam: negligentibus, non repugnantibus. Quid ergo? non novimus quosdam, qui multis apud Philosophum annis persederint, et ne colorem quidem duxerint? Quidni noverim? pertinacissimos quidem, et adsiduos; quos ego non discipulos philosophorum, sed inquilinos, voco. Quidam veniunt, ut audiant, non ut discant; sicut in theatrum voluptatis causa ad delectandas aures oratione, vel voce, vel fabulis, ducimur. Magnam hanc auditorum partem videbis, cui philosophi schola diversorium otii sit. Non id agunt, ut aliqua illo vitia deponant; ut aliquam legem vitae accipiant, qua mores suos exigant;

sed ut oblectamento aurium perfruantur. Aliqui tamen et cum pugillaribus veniunt; non ut res excipiant, sed ut verba, quae tam sine profectu alieno discant, quam sine suo audiunt. Quidam ad magnificas voces excitantur, et transeunt in adfectum dicentium, alacres vultu et animo; nec aliter concitantur, quam solent Phrygii tibicinis sono semiviri, et ex imperio furentes. Rapit illos instigatque rerum pulchritudo, non verborum inanium sonitus. Si quid acriter contra mortem dictum est, si quid contra fortunam contumaciter; juvat protinus, quae audias, facere. Adficiuntur illis, et sunt, quales jubentur, si illa animo forma permaneat, si non impetum insignem protinus populus, honesti dissuasor, excipiat. Pauci illam, quam conceperant, mentem domum perferre potuerunt. Facile est, auditorem concitare ad cupidinem recti: omnibus enim natura fundamenta dedit, semenque virtutum; omnes ad omnia ista nati sumus; quum irritator accessit, tunc illa animi bona, velut sopita excitantur. Non vides, quemadmodum theatra consonent, quotiens aliqua dicta sunt, quae publice agnoscimus et consensu vera esse testamur?

Desunt inopiae multa, avaritiae omnia.
In nullum avarus bonus est, in se pessimus.

Ad hos versus ille sordidissimus plaudit, et vitiis suis fieri convicium gaudet. Quanto magis hoc judicas evenire, quum a philosopho ista dicuntur; quum salutaribus praeceptis versus inseruntur, efficacius eadem illa demissuri in animum imperitorum? „Nam, ut dicebat Cleanthes, quemadmodum spiritus noster clariorem sonum reddit, quum illum tuba, per longi canalis angustias tractum, potentiorem novissimo exitu effudit; sic sensus nostros clariores carminis arta necessitas efficit." Eadem negligentius audiuntur, minusque percutiunt, quamdiu soluta oratione dicuntur; ubi accessere numeri et egregium sensum adstrinxere certi pedes, eadem illa sententia, velut lacerto excussa, torquetur. De contemtu pecuniae multa dicuntur, et longissimis orationibus hoc praecipitur, ut homines in animo, non in patrimonio, putent esse divitias; eum esse locupletem, qui paupertati suae aptatus est, et parvo se divitem fecit. Magis tamen feriuntur animi, quum carmina ejusmodi dicta sunt:

Is minimo eget mortalis, qui minimum cupit.
Quod vult, habet, qui velle, quod satis est, potest.

Quum haec atque ejusmodi audimus, ad confessionem

veritatis adducimur. Illi enim, quibus nihil satis est, admirantur, adclamant, odium pecuniae indicunt. Hunc illorum adfectum quum videris, urge, hoc preme, hoc onera, relictis ambiguitatibus, et syllogismis, et cavillationibus, et ceteris acuminis irriti ludicris. Dic in avaritiam, dic in luxuriam: quum profecisse te videris et animos audientium adfeceris, insta vehementius. Verisimile non est, quantum proficiat talis oratio, remedio intenta, et tota in bonum audientium versa. Facillime enim tenera conciliantur ingenia ad honesti rectique amorem: et adhuc docilibus leviterque corruptis injicit manum Veritas, si advocatum idoneum nancta est. Ego certe, quum Attalum audirem, in vitia, in errores, in mala vitae perorantem, saepe misertus sum generis humani, et illum sublimem altioremque humano fastigio credidi. Ipse regem se esse dicebat; sed plus quam regnare mihi videbatur, cui liceret censuram agere regnantium. Quum vero commendare paupertatem coeperat et ostendere, quam, quidquid usum excederet, pondus esset supervacuum et grave ferenti; saepe exire e schola pauperi libuit. Quum coeperat voluptates nostras traducere, laudare castum corpus, sobriam mensam, puram mentem, non tantum ab illicitis voluptatibus, sed etiam supervacuis; licebat circumscribere gulam et ventrem. Inde mihi quaedam permansere, Lucili; magno enim in omnia inceptu veneram: deinde, ad civitatis vitam reductus, ex bene coeptis pauca servavi. Inde ostreis boletisque in omnem vitam renuntiatum est: nec enim cibi, sed oblectamenta sunt, ad edendum saturos cogentia, quod gratissimum est edacibus, et se ultra, quam capiunt, farcientibus, facile descensura, facile redditura. Inde in omnem vitam unguento abstinemus; quoniam optimus odor in corpore est nullus. Inde vino carens stomachus. Inde in omnem vitam balneum fugimus; decoquere corpus, atque exinanire sudoribus, inutile simul delicatumque credidimus. Cetera projecta redierunt; ita tamen, ut, quorum abstinentiam interrupi, modum servem, et quidem abstinentiae proximiorem, nescio an difficiliorem; quoniam quaedam abscinduntur facilius animo, quam temperantur. Quoniam coepi tibi exponere, quanto majori impetu ad Philosophiam juvenis accesserim, quam senex pergam, non pudebit fateri, quem mihi amorem Pythagorae injecerit Sotion. Dicebat, quare ille animalibus abstinuisset, quare postea Sextius. Dissimilis utrique causa erat, sed utrique magnifica. Hic homini satis alimentorum citra sanguinem

esse credebat; et crudelitatis consuetudinem fieri, ubi in voluptatem esset adducta laceratio. Adjiciebat, contrahendam materiam esse luxuriae; colligebat, bonae valitudini contraria esse alimenta varia, et nostris aliena corporibus. At Pythagoras, omnium inter omnia cognationem esse dicebat, et aliorum commercium in alias atque alias formas transeuntium. Nulla (si illi credas) anima interit, nec cessat quidem, nisi tempore exiguo, dum in aliud corpus transfunditur. Videbimus, per quas temporum vices, et quando, pererratis pluribus domiciliis, in hominem revertatur. Interim sceleris hominibus ac parricidii metum fecit, quum possint in parentis animam inscii incurrere, et ferro morsuve violare, si in quo cognatus aliquis spiritus hospitaretur. Haec quum exposuisset Sotion, et implesset argumentis suis: „Non credis, inquit, animas in alia corpora atque alia describi? et migrationem esse, quod dicimus mortem? Non credis, in his pecudibus ferisve, aut aqua mersis, illum quondam hominis animum morari? Non credis, nihil perire in hoc mundo, sed mutare regionem? nec tantum coelestia per certos circuitus verti, sed animalia quoque per vices ire, et animos per orbem agi? Magni ista crediderunt viri: itaque judicium quidem tuum sustine; ceterum omnia tibi integra serva. Si vera sunt ista, abstinuisse animalibus innocentia est; si falsa, frugalitas est. Quod istic crudelitatis tuae damnum est? Alimenta tibi leonum et vulturum eripio." His ego instinctus, abstinere animalibus coepi; et, anno peracto, non tantum facilis erat mihi consuetudo, sed dulcis. Agiliorem mihi animum esse credebam; nec tibi hodie adfirmaverim, an fuerit. Quaeris, quomodo desierim? In Tiberii Caesaris principatum juventae tempus inciderat; alienigena tum sacra movebantur, sed inter argumenta superstitionis ponebatur quorumdam animalium abstinentia. Patre itaque meo rogante, qui calumniam timebat, non philosophiam oderat, ad pristinam consuetudinem redii; nec difficulter mihi, ut inciperem melius coenare, persuasit. Laudare solebat Attalus culcitam, quae resisteret corpori: tali utor etiam senex, in qua vestigium adparere non possit. Haec retuli, ut probarem tibi, quam vehementes haberent tiranculi impetus primos ad optima quaeque, si quis exhortaretur illos, si quis impelleret. Sed aliquid praecipientium vitio peccatur, qui nos docent disputare, non vivere; aliquid discentium, qui propositum adferunt ad praeceptores suos, non animum excolendi, sed ingenium. Itaque, quae philosophia fuit, facta phi-

logia est. Multum autem ad rem pertinet, quo proposito ad quamque rem accedas. Qui, grammaticus futurus, Virgilium scrutatur, non hoc animo legit illud egregium,

— Fugit irreparabile tempus:

vigilandum est! nisi properamus, relinquemur; agit nos, agiturque velox dies; inscii rapimur; omnia in futurum disponimus, et inter praecipitia lenti sumus: sed ut observet, quotiens Virgilius de celeritate temporum dicit, hoc uti verbo illum, fugit.

Optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
Prima fugit: subeunt morbi, tristisque senectus,
Et labor; et durae rapit inclementia mortis.

Ille, qui ad philosophiam spectat, haec eadem, quo debet, adducit. Numquam Virgilius, inquit, dies dicit ire, sed fugere, quod currendi genus concitatissimum est; et optimos quosque primos rapi: quid ergo cessamus nos ipsi concitare, ut velocitatem rapidissimae rei possimus aequare? Meliora praetervolant, deteriora succedunt. Quemadmodum ex amphora primum, quod est sinceris-simum, effluit, gravissimum quodque turbidumque subsidit; sic in aetate nostra, quod optimum, in primo est. Id exhauriri in aliis potius patimur, ut nobis faecem reservemus. Inhaereat istud animo, et, tamquam missum oraculo, placeat:

Optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
Prima fugit.

Quare optima? quia, quod restat, incertum est. Quare optima? quia juvenes possumus dissere, possumus facilem animum, et adhuc tractabilem, ad meliora convertere; quia hoc tempus idoneum est laboribus, idoneum agitandis per studia ingeniis, et exercendis per opera corporibus. Quod supereat, segnius et languidius est, et propius a fine. Itaque toto hoc agamus animo, et omissis, ad quae devertimur, in rem unam laboremus, ne hanc temporis pernicissimi celeritatem, quam retinere non possumus, relicti demum intelligamus. Primus quisque, tamquam optimus, dies placeat, et redigatur in nostrum. Quod fugit, occupandum est. Hoc non cogitat ille, qui grammatici oculis carmen istud legit, ideo optimum quemque primum esse diem, quia subeunt morbi, quia senectus premit, et adhuc adolescentiam cogitantibus supra caput est: sed ait, Virgilium semper una ponere morbos et senectutem. Non, mehercules, immeri-

to; senectus enim insanabilis morbus est. Praeterea, inquit, hoc senectuti cognomen posuit, tristem illam vocat:

— subeunt morbi, tristisque senectus.

Non est quod mireris, ex eadem materia suis quemque studiis apta colligere. In eodem prato bos herbam quaerit, canis leporem, ciconia lacertum. Quum Ciceronis libros de Republica prendit hinc philologus aliquis, hinc grammaticus, hinc philosophiae deditus; alius alio curam suam mittit. Philosophus admiratur, contra justitiam dici tam multa potuisse. Quum ad hanc eamdem lectionem philologus accessit, hoc subnotat: Duos Romanos reges esse, quorum alter patrem non habet, alter matrem: nam de Servii matre dubitatur; Anci pater nullus; Numae nepos dicitur. Praeterea notat, eum, quem nos Dictatorem dicimus et in historiis ita nominari legimus, apud antiquos Magistrum populi vocatum. Hodieque id exstat in Auguralibus libris; et testimonium est, quod, qui ab illo nominatur, Magister equitum est. Aeque notat, Romulum perisse solis defectione: provocationem ad populum etiam a regibus fuisse: id ita in Pontificalibus libris aliqui putant, et Fenestella. Eosdem libros quum grammaticus explicuit, primum verba prisca, reapse dici a Cicerone, id est, reipsa, in commentarium refert; nec minus sese, id est, seipse. Deinde transit ad ea, quae consuetudo seculi mutavit; tamquam ait Cicero: Quoniam sumus ab ipsa calce ejus interpellatione revocati: hanc, quam nunc in circo cretam vocamus, calcem antiqui dicebant. Deinde Ennianos colligit versus, et in primis illos de Africano scriptos:

— Cui nemo civis neque hostis
Quivit pro factis reddere operae pretium.

Ex eo se ait intelligere, apud antiquos non tantum auxilium significasse operam, sed opera: ait enim, neminem potuisse Scipioni, neque civem, neque hostem, reddere operae pretium. Felicem deinde se putat, quod invenerit, unde visum sit Virgilio dicere:

— Quem super ingens
Porta tonat coeli. —

Ennium hoc ait Homero subripuisse; Ennio Virgilium. Esse enim apud Ciceronem in his ipsis de Republica hoc epigramma Ennii:

Si fas endo plagas coelestum ascendere cuiquam;
Mi soli coeli maxima porta patet.

Sed ne et ipse, dum aliud ago, in philologum aut grammaticum delabar, illud admoneo, auditionem philosophorum lectionemque ad propositum beatae vitae trahendam; non ut verba prisca aut ficta captemus, et translationes improbas figurasque dicendi, sed ut profutura praecepta, et magnificas voces, et animosas, quae mox in rem transferantur. Sic ista discamus, ut, quae fuerunt verba, sint opera. Nullos autem pejus mereri de omnibus mortalibus judico, quam qui philosophiam, velut aliquod artificium venale, didicerunt; qui aliter vivunt, quam vivendum esse praecipiunt. Exempla enim se ipsos inutilis disciplinae circumferunt, nulli non vitio, quod insequuntur, obnoxii. Non magis mihi potest quisquam talis prodesse praeceptor, quam gubernator, in tempestate nauseabundus. Tenendum est, rapiente fluctu, gubernaculum, luctandum cum ipso mari, eripienda sunt vento vela: quid me potest adjuvare rector navigii attonitus et vomitans? Quanto majore putas vitam tempestate jactari, quam ullam ratem? Non est loquendum, sed gubernandum. Omnia, quae dicunt, quae turba audiente jactant, aliena sunt. Dixit illa Plato, dixit Zenon, dixit Chrysippus, et Posidonius, et ingens agmen non [tot ac] talium. Quomodo probare possint sua esse, monstrabo: faciant, quae dixerint. Quoniam, quae volueram ad te proferre, jam dixi; nunc desiderio tuo satisfaciam, et in alteram epistolam integrum, quod exegeras, transferam; ne ad rem spinosam, et auribus erectis curiosisque audiendam, lassus accedas.

EPISTOLA [CXIV.] LVIII.

Quare quibusdam temporibus provenerit corrupti generis oratio? quaeris; et quomodo in quaedam vitia inclinatio ingeniorum facta sit, ut aliquando inflata explicatio vigeret, aliquando infracta, et in morem cantici ducta? quare alias sensus audaces, et fidem egressi, placuerint; alias abruptae sententiae et suspiciosae, in quibus plus intelligendum esset, quam audiendum? quare aliqua aetas fuerit, quae translationis jure uteretur inverecunde? Hoc, quod audire vulgo soles, quod apud Graecos in proverbium cessit: talis hominibus fuit oratio, qualis vita. Quemadmodum autem uniuscujusque

actio dicenti similis est, sic genus dicendi aliquando imitatur publicos mores. Si disciplina civitatis laboravit et se in delicias dedit; argumentum est luxuriae publicae orationis lascivia: si modo non in uno aut in altero fuit, sed adprobata est et recepta. Non potest alius esse ingenio, alius animo color. Si ille sanus est, si compositus, gravis, temperans; ingenium quoque siccum ac sobrium est: illo vitiato, hoc quoque adflatur. Non vides, si animus elanguit, trahi membra, et pigre moveri pedes? si ille effeminatus est, in ipso incessu adparere mollitiem? si ille acer est et ferox, concitari gradum? si furit, aut, quod furori simile est, irascitur, turbatum esse corporis motum, nec ire, sed ferri? Quanto hoc magis accidere ingenio putas, quod totum animo permixtum est? ab illo fingitur, illi paret, inde legem petit. Quomodo Maecenas vixerit, notius est, quam ut narrari nunc debeat: quomodo ambulaverit, quam delicatus fuerit, quam cupierit videri, quam vitia sua latere noluerit. Quid ergo? non oratio ejus aeque soluta est, quam ipse discinctus? non tam insignita illius verba sunt, quam cultus, quam comitatus, quam domus, quam uxor? Magni ingenii vir fuerat, si illud egisset via rectiore, si non vitasset intelligi, si non etiam in oratione diffluceret. Videbis itaque eloquentiam ebrii hominis, involutam, et errantem, et licentiae plenam. [Maecenas de cultu suo:] Quid turpius? „Amne silvisque ripa comantibus vide ut alveum lintribus arent, versoque vado remittant hortos." Quid? si quis „feminae cinno crispatae labris columbatur; incipitque suspirans, ut cervice lassa fanantur nemoris tyranni. Irremediabilis factio: rimantur epulis, lagenaque tentant domos, et spe mortem exigunt. Gentium festo vix suo testem, tenuisve cerei fila, et crepacem molam: focum mater aut uxor investiunt." Non statim, quum haec legeris, hoc tibi occurret, hunc esse, qui solutis tunicis in Urbe semper incesserit? (nam, etiam quum absentis Caesaris partibus fungeretur, signum a discincto petebatur:) hunc esse, qui in tribunali, in rostris, in omni publico coetu, sic adparuerit, ut pallio velaretur caput, exclusis utrimque auribus, non aliter, quam in mimo Divite fugitivi solent? hunc esse, cui, tunc maxime civilibus bellis strepentibus, et sollicita urbe et armata, comitatus hic fuerit in publico, spadones duo, magis tamen viri quam ipse? hunc esse, qui uxorem milliens duxit, quum unam habuerit? Haec verba tam improbe

structa, tam negligenter abjecta, tam contra consuetudinem omnium posita, ostendunt, mores quoque non minus novos et pravos, et singulares fuisse. Maxima laus illi tribuitur mansuetudinis; pepercit gladio, sanguine abstinuit; nec ulla alia re, quid posset, quam licentia, ostendit. Hanc ipsam laudem suam corrupit istis orationis portentosissimae deliciis: adparet enim mollem fuisse, non mitem. Hoc istae ambages compositionis, hoc verba transversa, hoc sensus, magni quidem saepe, sed enervati dum exeunt, cuivis manifestum facient. Motum illi felicitate nimia caput; quod vitium hominis interdum esse, interdum temporis, solet. Ubi luxuriam late felicitas fudit, cultus primum corporum esse diligentior incepit; deinde supellectili laboratur; deinde in ipsas domos impenditur cura, ut in laxitatem ruris excurrant, ut parietes advectis trans maria marmoribus fulgeant, ut tecta varientur auro, ut lacunaribus pavimentorum respondeat nitor; deinde ad coenas lautitia transfertur, et illic commendatio ex novitate et soliti ordinis commutatione captatur, ut ea, quae includere coenam solent, prima ponantur, ut, quae advenientibus dabantur, exeuntibus dentur. Quum adsuevit animus fastidire, quae ex more sunt, et illi pro sordidis solita sunt; etiam in oratione quod novum est, quaerit: et modo antiqua verba atque exoleta revocat ac profert; modo fingit ignota, ac deflectit; modo id, quod nuper increbuit, pro cultu habetur, audax translatio ac frequens. Sunt, qui sensus praecidant, et hinc gratiam sperent, si sententia pependerit, et audienti suspicionem sui fecerit; sunt, qui illos detineant et porrigant. Sunt, qui non usque ad vitium accedant (necesse est enim hoc facere, aliquid grande tentanti), sed qui ipsum vitium ament. Itaque, ubicumque videris orationem corruptam placere, ibi mores quoque a recto descivisse, non erit dubium. Quemodo conviviorum luxuria, quomodo vestium, aegre civitatis indicia sunt: sic orationis licentia, si modo frequens est, ostendit animos quoque, a quibus verba exeunt, procidisse. Mirari quidem non debes, corrupta excipi non tantum a corona sordidiore, sed ab hac quoque turba cultiore: togis enim inter se isti, non judiciis, distant. Hoc magis mirari potes, quod non tantum vitiosa, sed vitia laudantur. Nam illud semper factum est: nullum sine venia placuit ingenium. Da mihi, quemcumque vis, magni nominis virum; dicam, quid illi aetas sua ignoverit, quid in illo sciens dis-

simulaverit. Multos tibi dabo, quibus vitia non nocuerint; quosdam, quibus profuerint. Dabo, inquam, maximae famae et inter miranda propositos; quos, si quis corrigit, delet: sic enim vitia virtutibus immixta sunt, ut illas secum tractura sint. Adjice nunc, quod oratio certam regulam non habet. Consuetudo illam civitatis, quae numquam in eodem diu stetit, versat. Multi ex alieno seculo petunt verba; duodecim tabulas loquuntur; Graechus illis, et Crassus, et Curio, nimis culti et recentes sunt; ad Appium usque et ad Coruncanium redeunt. Quidam contra, dum nihil nisi tritum et usitatum volunt, in sordes incidunt. Utrumque diverso genere corruptum est, tam mehercules, quam nolle nisi splendidis uti, ac sonantibus, et poëticis; necessaria, et in usu posita, vitare: tam hunc dicam peccare, quam illum. Alter se justo plus colit, alter plus justo negligit; ille et crura, hic ne alas quidem, vellit. Ad compositionem transeamus: Quot genera tibi in hac dabo, quibus peccetur? Quidam praefractam et asperam probant; disturbant de industria, si quid placidius effluxit; nolunt sine salebra esse juncturam; virilem putant et fortem, quae aurem inaequalitate percutiat. Quorumdam non est compositio, modulatio est; adeo blanditur, et molliter labitur. Quid de illa loquar, in qua verba differuntur, et, diu exspectata, vix ad clausulas redeunt? Quid illa in exitu lenta, qualis Ciceronis est, devexa, et molliter detinens, nec aliter, quam solet, ad morem suum pedemque respondens? Non tantum in genere sententiarum vitium est, si aut pusillae sunt et pueriles, aut improbae, et plus ausae, quam pudore salvo licet; sed si floridae sunt, et nimis dulces; si in vanum exeunt, et, sine effectu, nihil amplius quam sonant. Haec vitia unus aliquis inducit, sub quo tunc eloquentia est: ceteri imitantur, et alter alteri tradunt. Sic Sallustio vigente, amputatae sententiae, et verba ante exspectatum cadentia, et obscura brevitas, fuere pro cultu. Arruntius, vir rarae frugalitatis, qui historias belli Punici scripsit, fuit Sallustianus, et in illud genus nitens. Est apud Sallustium: Exercitum argento fecit, id est, pecunia paravit. Hoc Arruntius amare coepit; posuit illud omnibus paginis. Dicit quodam loco: Fugam nostris fecere. Alio loco: Hiero, rex Syracusanorum, bellum *fecit*. Et alio loco: Quae audita Panormitanos dedere Romanis *fecere*. Gustum tibi dare volui: totus his contexitur liber. Quae apud Sallustium rara fuerunt, apud

huic crebra sunt et paene continua; nec sine causa: ille enim in haec incidebat, at hic illa quaerebat. Vides autem, quid sequatur, ubi alicui vitium pro exemplo est. Dixit Sallustius: Aquis *hiemantibus*. Arruntius in primo libro belli Punici ait: Repente *hiemavit* tempestas. Et alio loco, quum dicere vellet, frigidum annum fuisse, ait: Totus *hiemavit* annus. Et alio loco: Inde sexaginta onerarias, leves, praeter militem et necessarios nautarum, *hiemante* Aquilone misit. Non desinit omnibus locis hoc verbum infulcire. Quodam loco dicit Sallustius: Inter arma civilia aequi bonique *famas* petit. Arruntius non temperavit, quo minus primo statim libro poneret: ingentes esse *famas* de Regulo. Haec ergo et ejusmodi vitia, quae alicui impressit imitatio, non sunt indicia luxuriae nec animi corrupti: propria enim esse debent, et ex ipso nata, ex quibus tu aestimes alicujus adfectus. Iracundi hominis iracunda oratio est; commoti nimis, incitata; delicati tenera et fluxa. Quod vides istos sequi, qui aut vellunt barbam, aut intervellunt; qui labra pressius tondent et abradunt, servata et submissa cetera parte; qui lacernas coloris improbi sumunt, qui perlucentem togam; qui nolunt facere quidquam, quod hominum oculis transire liceat. Irritant illos, et in se advertunt; volunt vel reprehendi, dum conspici: talis est oratio Maecenatis, omniumque aliorum, qui non casu errant, sed scientes volentesque. Hoc a magno animi malo oritur. Quomodo in vino non ante lingua titubat, quam mens cessit oneri et inclinata vel perdita est: ita ista oratio (quid aliud quam ebrietas?) nulli molesta est, nisi animus labat. Ideo ille curetur: ab illo sensus, ab illo verba exeunt, ab illo nobis est habitus, vultus, incessus. Illo sano ac valente, oratio quoque robusta, fortis, virilis est: si ille procubuit, et cetera ruinam sequuntur.

— — Rege incolumi, mens omnibus una est:
Amisso, rupere fidem. —

Rex noster est animus: hoc incolumi, cetera manent in officio, parent et obtemperant: quum ille paulum vacillavit, simul dubitant. Quum vero cessit voluptati, artes quoque ejus, actusque marcent, et omnis ex languido fluxoque conatus est. Quoniam hac similitudine usus sum, perseverabo. Animus noster modo rex est, modo tyrannus: rex, quum honesta intuetur, salutem commissi sibi corporis curat, et nihil illi imperat turpe, nihil sor-

didum; ubi vero impotens, cupidus, delicatus est, transit in nomen detestabile ac dirum et fit tyrannus. Tunc illum excipiunt adfectus impotentes, et instant; qui initio quidem gaudent, ut solet populus largitione nocitura frustra plenus, et, quae non potest haurire, contrectat. Quum vero magis ac magis vires morbus exedit, et in medullas nervosque descendere deliciae; conspectu eorum, quibus se nimia aviditate inutilem reddidit, laetus, pro suis voluptatibus habet spectaculum alienarum, subministrator libidinum testisque, quarum usum sibi ingerendo abstulit, nec illi tam gratum est abundare jucundis, quam acerbum, quod non omnem illum adparatum per gulam ventremque transmittit, quod non cum omni exoletorum feminarumque turba convolutatur; moeretque, quod magna pars suae felicitatis, exclusa corporis angustiis, cessat. Numquid enim, mi Lucili, in hoc furor non est, quod nemo nostrum mortalem se cogitat? quod nemo imbecillum? immo in illo, quod nemo nostrum unum esse se cogitat? Adspice culinas nostras, et concursantes inter tot ignes coquos: unum videri putas ventrem, cui tanto tumultu comparatur cibus? Adspice veterana nostra, et plena multorum seculorum vindemiis horrea: unum putas videri ventrem, cui tot consulum regionumque vina cluduntur? Adspice, quot locis vertatur terra, quot millia colonorum arent, fodiant; unum videri putas ventrem, cui et in Sicilia, et in Africa seritur? Sani erimus, et modica concupiscemus, si unusquisque se numeret, et metiatur simul corpus, sciat quam nec multum capere, nec diu possit. Nihil tamen aeque tibi profuerit ad temperantiam omnium rerum, quam frequens cogitatio brevis aevi, et hujus incerti. Quidquid facies, respice ad mortem.

EPISTOLA [CXV.] LIX.

Nimis anxium esse te circa verba et compositionem, mi Lucili, nolo: habeo majora quae cures. Quaere, quid scribas, non quemadmodum; et hoc ipsum, non ut scribas, sed ut sentias: ut illa, quae senseris, magis adplices tibi, et velut signes. Cujuscumque orationem videris sollicitam et politam, scito animum quoque non minus esse pusillis occupatum. Magnus ille remissius loquitur et securius: quaecumque dicit, plus habent fiduciae, quam curae. Nosti complures juvenes, barba et coma nitidos, de capsula totos; nihil ab illis

speraveris forte, nihil solidum. Oratio vultus animi est: si circumtonsa est, et fucata, et manufacta, ostendit illum quoque non esse sincerum, et habere aliquid facti. Non est ornamentum virile, concinnitas. Si nobis animum boni viri liceret inspicere, o quam pulchram faciem, quam sanctam, quam ex magnifico placidoque fulgentem videremus; hinc justitia, illinc fortitudine, hinc temperantia prudentiaque lucentibus! Praeter has frugalitas, et continentia, et tolerantia, et liberalitas comitasque, et, quis credat? in homine rarum humanitas bonum, splendorem illi suum adfunderent. Tunc providentia cum elegantia, et ex istis magnanimitas eminentissima, quantum, dii boni, decoris illi, quantum ponderis gravitatisque adderent! quanta esset cum gratia auctoritas! Nemo illam amabilem, qui non simul venerabilem, diceret. Si quis viderit hanc faciem altiorem fulgentioremque, quam cerni inter humana consuevit; nonne, velut numinis occursu, obstupefactus resistat, et, ut fas sit vidisse, tacitus precetur? Tum, evocante ipsa vultus benignitate, productus adoret ac supplicet; et, diu contemplatus multum exstantem, supraque mensuram solitorum inter nos adspici elatam, oculis, mite quiddam, sed nihilominus vivido igne flagrantibus? tunc deinde illam Virgilii nostri vocem verens atque adtonitus emittat:

O quam te memorem virgo? namque haud tibi vultus
Mortalis, nec vox hominem sonat. O Dea certe!
Sis felix, nostrumque leves, quaecumque laborem!

Aderit, levabitque, si colere eam voluerimus. Colitur autem, non taurorum opimis corporibus contrucidatis, nec auro argentoque suspenso, nec in thesauros stipe infusa: sed pia et recta voluntate. Nemo, inquam, non amore ejus arderet, si nobis illam videre contingeret: nunc enim multa obstrigillant, et aciem nostram aut splendore nimio repercutiunt, aut obscuritate retinent. Sed si, quemadmodum visus oculorum quibusdam medicamentis acui solet et repurgari; sic nos aciem animi liberare impedimentis voluerimus, poterimus perspicere Virtutem, etiam obrutam corpore, etiam paupertate opposita, etiam humilitate et infamia objacentibus: cernemus, inquam, pulchritudinem illam, quamvis sordido obtectam. Rursus aeque malitiam et aerumnosi animi veternum perspiciemus, quamvis multus circa divitiarum radiantium splendor impediat, et intuentem hinc honorum, il-

linc magnarum potestatum, falsa lux verberet. Tunc intelligere nobis licebit, quam contemnenda miremur, simillimi pueris, quibus omne ludicrum in pretio est. Parentibus quippe, nec minus fratribus, praeferunt parvo aere emta monilia. Quid ergo inter nos et illos interest, ut Ariston ait, nisi quod nos circa tabulas et statuas insanimus, carius inepti? Illos reperti in litore calculi laeves, et aliquid habentes varietatis, delectant: nos ingentium maculae columnarum; sive ex Aegyptiis arenis sive ex Africae solitudinibus advectae, porticum aliquam vel capacem populi coenationem ferunt. Miramur parietes tenui marmore inductos: quum sciamus, quale sit, quod absconditur, oculis nostris imponimus. Et, quum auro tecta perfudimus, quid aliud quam mendacio gaudemus? scimus enim sub illo auro foeda ligna latitare. Nec tantum parietibus aut lacunaribus ornamentum tenue praetenditur; omnium istorum, quos incedere altos vides, bracteata felicitas est. Inspice, ea scies, sub ista tenui membrana dignitatis quantum mali jaceat. Haec ipsa res, quae tot magistratus, tot judices detinet, quae et magistratus et judices facit, pecunia, ex quo in honore esse coepit, verus rerum honor cecidit: mercatoresque et venales invicem facti, quaerimus, non quale sit quidque, sed quanti. Ad mercedem pii sumus, ad mercedem impii. Honesta, quamdiu aliqua illis spes inest, sequimur; in contrarium transituri, si plus scelera promittent. Admirationem nobis parentes auri argentique fecerunt, et teneris infusa cupiditas altius sedit, crevitque nobiscum. Deinde totus populus, in alia discors, in hoc convenit; hoc suspiciunt, hoc suis optant, hoc diis, velut rerum humanarum maximum, quum grati videri volunt, consecrant. Denique eo mores redacti sunt, ut paupertas maledicto probroque sit, contemta divitibus, invisa pauperibus. Accedunt deinde carmina poëtarum, quae adfectibus nostris facem subdant, quibus divitiae, velut unicum vitae decus ornamentumque, laudantur. Nihil illis melius nec dare videntur dii immortales posse, nec habere.

> Regia Solis erat sublimibus alta columnis,
> Clara micante auro.

Ejusdem currum adspice:

> Aureus axis erat, temo aureus, aurea summae
> Curvatura rotae, radiorum argenteus ordo.

Denique, quod optimum videri volunt seculum, aureum appellant. Nec apud graecos Tragicos desunt, qui lucro innocentiam, salutem, opinionem bonam mutent.

Sine me vocari pessimum, ut dives vocer.
An dives, omnes quaerimus: nemo, an bonus.
Non quare, et unde: quid habeas, tantum rogant.
Ubique tanti quisque, quantum habuit, fuit.
Quid habere nobis turpe sit, quaeris? Nihil.
Aut dives opto vivere, aut pauper mori.
Bene moritur, qui moritur, dum lucrum facit.
Pecunia ingens generis humani bonum,
Cui non voluptas matris, aut blandae potest
Par esse prolis, non sacer meritis parens.
Tam dulce si quid Veneris in vultu micat,
Merito illa amores coelitum atque hominum movet.

Quum hi novissimi versus in tragoedia Euripidis pronuntiati essent, totus populus ad ejiciendum et actorem et carmen consurrexit uno impetu; donec Euripides in medium ipse prosiluit, petens, ut exspectarent, viderentque, quem admirator auri exitum faceret. Dabat in illa fabula poenas Bellerophontes, quas in sua quisque dat. Nulla enim avaritia sine poena est, quamvis satis sit ipsa poenarum. O quantum lacrimarum, o quantum laborum exigit! quam misera desideratis, quam misera partis est! Adjice quotidianas sollicitudines, quae pro modo habendi quemque discruciant. Majore tormento pecunia possidetur, quam quaeritur. Quantum damnis ingemiscunt, quae et magna incidunt, et videntur majora! denique, ut nihil illis fortuna detrahat, quidquid non adquiritur, damnum est. At felicem illum homines et divitem vocant, et consequi optant, quantum ille possidet. Fateor. Quid ergo? tu illos esse conditionis pejoris existimas, quam qui habent et miseriam, et invidiam? Utinam, qui divitias optaturi essent, cum divitibus deliberarent! utinam, honores petituri, cum ambitiosis et summam adeptis dignitatis statum! profecto vota mutassent; quum interim illi nova suscipiunt, quum priora damnaverint. Nemo enim est, cui felicitas sua, etiam si cursu venit, satisfaciat. Queruntur et de consiliis, et de processibus suis; maluntque semper quae reliquerunt. Itaque hoc tibi philosophia praestabit, quo equidem nihil majus existimo: numquam te poenitebit tui. Ad hanc tam solidam felicitatem, quam tempestas nulla concutiat, non perducent te apte verba contexta,

et oratio fluens leniter. Eant, ut volent; dum animo compositio sua constet, dum sit magnus, et opinionum securus, et ob ipsa, quae aliis displicent, sibi placens; qui profectum suum vita aestimet, et tantum scire se judicet, quantum non cupit, quantum non timet.

EPISTOLA [CXXI.] LX.

Litigabis, ego video, quum tibi hodiernam quaestiunculam, in qua satis diu haesimus, exposuero: iterum enim clamabis: Hoc quid ad mores? Sed exclama; dum tibi primum alios opponam, cum quibus litiges, Posidonium et Archidemum; (hi judicium accipient;) deinde dicam: Non quidquid morale est, bonos mores facit. Aliud ad hominem alendum pertinet, aliud ad exercendum, aliud advestiendum, aliud ad docendum, aliud ad delectandum. Omnia tamen ad hominem pertinent, etiam si non omnia meliorem eum faciunt. Mores alia aliter adtingunt. Quaedam illos corrigunt et ordinant; quaedam naturam eorum et originem scrutantur. Quum quaero, quare hominem natura produxerit, quare praetulerit animalibus ceteris, longe me judicas mores reliquisse? Falsum est. Quomodo enim scies, qui habendi sint, nisi, quid homini sit optimum, inveneris? nisi naturam ejus inspexeris? Tunc demum intelliges, quid faciendum tibi, quid vitandum sit, quum didiceris, quid natura tuae debeas. Ego, inquis, volo discere, quomodo minus cupiam, minus timeam: superstitionem mihi excute; doce, leve esse vanumque hoc, quod felicitas dicitur; unam illi syllabam facillime accedere. Desiderio tuo satisfaciam, et virtutes exhortabor, et vitia converberabo; licet aliquis nimium immoderatumque in hac parte me judicet, non desistam persequi nequitiam, et adfectus efferatissimos inhibere, et voluptates ituras in dolorem compescere, et votis obstrepere. Quidni? quum maxima malorum optaverimus, et ex gratulatione natum sit quidquid obloquimur. Interim permitte mihi, ea, quae paulo videntur remotiora, excutere. Quaerebamus, an esset omnibus animalibus constitutionis suae sensus? Sensum autem esse, ex eo maxime adparet, quod membra apte et expedite movent, non aliter, quam in hoc erudita. Nulli non partium suarum agilitas est. Artifex instrumenta sua tractat ex facili; rector navis scit gubernaculum flectere; pictor colores, quos ad reddendam similitudinem

multos variosque ante se posuit, celerrime denotat, e inter ceram opusque facili vultu ac manu commeat. Si animal in omnem usum sui mobile. Mirari solemus sa tandi peritos, quod in omnem significationem rerum adfectuum parata illorum est manus, et verborum velo citatem gestus adsequitur. Quod illis ars praestat, h natura. Nemo aegre molitur artus suos, nemo in us sui haesit; ad hoc edita protinus faciunt; cum hac scien tia prodeunt, instituta nascuntur. Ideo, inquit, parte suas animalia apte movent, quia, si aliter moverint, do lorem sensura sunt. Ita, ut vos dicitis, coguntur; me tusque illa in rectum, non voluntas, movet: quod es falsum. Tarda enim sunt, quae necessitate impelluntur agilitas sponte motis est. Adeo autem non adigit illa ad hoc doloris timor, ut in naturalem motum, etiam prohi bente dolore, nitantur. Sic infans, qui stare meditatur et ferre se adsuescit, simul tentare vires suas coepit, cadit; et cum fletu totiens resurgit, donec se per dolo rem ad id, quod natura poscit, exercuit. Animalia quae dam tergi durioris, inversa, tamdiu se torquent, ac pe des exserunt et obliquant, donec ad locum reponantur. Nullum tormentum sentit supinata testudo: inquieta est tamen desiderio naturalis status; nec ante desinit niti et quatere se, quam in pedes constitit. Ergo omnibus constitutionis suae sensus est, et inde membrorum tam expedita tractatio: nec ullum majus indicium habemus, cum hac illa ad vivendum venire, notitia, quam quod nullum animal ad usum sui rude est. Constitutio, inquit, est, ut vos dicitis, principale animi, quodam modo se habens erga corpus. Hoc tam perplexum et subtile, et vobis quoque vix enarrabile, quomodo infans intelligit? Omnia animalia dialectica nasci oporteret, ut istam finitionem, magnae parti hominum togatorum obscuram, intelligant. Verum erat, quod opponis, si ego ab animalibus constitutionis finitionem intelligi dicerem, non ipsam constitutionem. Facilius natura intelligitur, quam enarratur. Itaque infans ille, quid sit constitutio, non novit; constitutionem suam novit: et, quid sit animal, nescit; animal esse se, sentit. Praeterea ipsam constitutionem suam crasse intelligit, et summatim, et obscure. Nos quoque, animum habere nos, scimus; quid sit animus, ubi sit, qualis sit, et unde, nescimus. Qualis ad nos pervenit animi nostri sensus, quamvis naturam ejus ignoremus ac sedem; talis ad omnia animalia constitutionis suae sensus. Necesse est enim id sentiant, per quod alia quo-

que sentiunt; necesse est ejus sensum habeant, cui parent, a quo reguntur. Nemo non ex nobis intelligit, esse aliquid, quod impetus suos moveat; quid sit illud, ignorat: et conatum sibi esse scit; quid sit, aut unde sit, nescit. Sic infantibus quoque, animalibusque, principalis partis suae sensus est, non satis dilucidus, nec expressus. Dicitis, inquit, omne animal primum constitutioni suae conciliari; hominis autem constitutionem rationalem esse, et ideo conciliari hominem sibi, non tamquam animali, sed tamquam rationali: ea enim parte sibi carus est homo, qua homo est. Quomodo ergo infans conciliari constitutioni rationali potest, quum rationalis nondum sit? Unicuique aetati sua constitutio est; alia infanti, alia puero, alia seni. Omnes ei constitutioni conciliantur, in qua sunt. Infans sine dentibus est; huic constitutioni suae conciliatur: enati sunt dentes; huic constitutioni conciliatur. Nam et illa herba, quae in segetem frugemque ventura est, aliam constitutionem habet, tenera, et vix eminens sulco; aliam, quum convaluit, et, molli quidem culmo, sed qui ferat onus suum, constitit; aliam, quum flavescit, et ad aream spectat, et spica ejus induruit: in quamcumque constitutionem venit, eam tuetur, in eam componitur. Alia est aetas infantis, pueri, adolescentis, senis; ego tamen idem sum, qui et infans fui, et puer, et adolescens. Sic, quamvis alia atque alia cuique constitutio sit, conciliatio constitutionis suae eadem est. Non enim puerum mihi, aut juvenem, aut senem, sed me, natura commendat. Ergo infans ei constitutioni suae conciliatur, quae tunc infanti est, non quae futura juveni est. Neque enim, si aliquid illi majus, in quod transeat, restat; non hoc quoque, in quo nascitur, secundum naturam est. Primum sibi ipsi conciliatur animal; debet enim aliquid esse, ad quod alia referantur. Voluptatem peto: cui? mihi: ergo mei curam ago. Dolorem refugio: pro quo? pro me: ergo mei curam ago. Si omnia propter curam mei facio, ante omnia est mei cura. Haec animalibus inest cunctis; nec inseritur, sed innascitur. Producit fetus suos natura, non abjicit; et, quia tutela certissima ex proximo est, sibi quisque commissus est. Itaque, ut prioribus epistolis dixi, tenera quoque animalia, ex materno utero, vel quoquo modo, effusa, quid sit infestum ipsis protinus norunt, et mortifera devitant; umbram quoque transvolantium reformidant obnoxia avibus rapto viventibus. Nullum animal ad vitam prodit sine metu mortis. Quemadmodum, inquit, editum animal in-

tellectum habere, aut salutaris aut mortiferae rei, potest? Primum quaeritur, an intelligat, non quemadmodum intelligat. Esse autem illis intellectum, ex eo adparet, quod nihil amplius, si intellexerint, faciant. Quid est, quare pavonem, quare anserem gallina non refugiat, quum tanto minorem, et ne notum quidem sibi, accipitrem? quare pulli felem timeant, canem non timeant? Adparet, illis inesse nocituri scientiam, non experimento collectam: nam, antequam possint experiri, cavent. Deinde, ne hoc casu existimes fieri, nec metuunt alia quam debent, nec umquam obliviscuntur hujus tutelae et diligentiae: aequalis est illis a pernicioso fuga. Praeterea, non fiunt timidiora vivendo. Ex quo quidem adparet, non usu illa in hoc pervenire, sed naturali amore salutis suae. Et tardum est, et varium, quod usus docet; quidquid natura tradit, et aequale est omnibus, et statim. Si tamen exigis, dicam, quomodo omne animal perniciosa intelligere conetur. Sentit se carne constare; itaque quum sentit, quid sit, quo secari caro, quo uri, quo obteri possit, quae sint animalia armata ad nocendum; horum speciem trahit inimicam et hostilem. Inter se ista conjuncta sunt: simul enim conciliatur saluti suae quodque, et quae juvant, illa petit; laesura formidat. Naturales ad utilia impetus, naturales a contrariis aspernationes sunt: sine ulla cogitatione, quae hoc dictet, sine consilio fit, quidquid natura praecepit. Non vides, quanta sit subtilitas apibus ad fingenda domicilia? quanta dividui laboris obeundi concordia? Non vides, quam nulli mortalium imitabilis illa aranei textura? quanti operis sit, fila disponere, alia in rectum immissa firmamenti loco, alia in orbem currentia ex denso rara? quam minora animalia, in quorum perniciem illa tenduntur, velut retibus implicata teneantur? Nascitur ars ista, non discitur. Itaque nullum est animal altero doctius. Videbis araneorum pares telas, par in favis angulorum omnium foramen. Incertum est et inaequale, quidquid ars tradit; ex aequo venit, quod natura distribuit. Haec nihil magis, quam tutelam sui et ejus peritiam, tradidit; ideoque etiam simul incipiunt et discere et vivere; nec est mirum, cum eo nasci illa, sine quo frustra nascerentur. Primum hoc instrumentum illis natura contulit ad permanendum in conciliatione et caritate sui. Non poterant salva esse, ni vellent: nec hoc per se profuturum erat, sed sine hoc nulla res profuisset. Sed in nullo deprehendes vilitatem sui, ne negligentiam quidem. Tacitis quoque et brutis, quamvis in

cetera torpeant, ad vivendum solertia est. Videbis, quae aliis inutilia sunt, sibi ipsa non deesse.

EPISTOLA [CXXIII] LXI.

Itinere confectus, incommodo magis quam longo, in Albanum meum multa nocte perveni. Nihil habeo paratum, nisi me. Itaque in lectulo lassitudinem pono; hanc coqui ac pistoris moram boni consulo. Mecum enim de hoc ipso loquor, quam nihil sit grave, quod leviter excipias; quam indignandum nihil, nisi quod ipse indignando adstruas. Non habet panem meus pistor: sed habet villicus, sed habet atriensis, sed habet colonus. Malum panem, inquis. Exspecta; bonus fiet; etiam illum tenerum tibi et siligineum fames reddet. Ideo non est ante edendum, quam illa imperet. Exspectabo ergo; nec ante edam, quam aut bonum panem habere coepero, aut malum fastidire desiero. Necessarium est, parvo adsuescere. Multae difficultates locorum, multae temporum, etiam locupletibus et instructis a nobis optatum prohibentes occurrent. Quidquid vult, habere nemo potest; illud potest, nolle, quod non habet; rebus oblatis hilaris uti. Magna pars libertatis est bene moratus venter et contumeliae patiens. Aestimari non potest, quantam voluptatem capiam ex eo, quod lassitudo mea sibi ipsa adsuescit. Non unctiones, non balneum, non ullum aliud remedium, quam temporis, quaero. Nam, quod labor contraxit, quies tollit. Haec qualiscumque coena aditiali jucundior erit. Aliquod enim experimentum animi sumsi subito: hoc enim est simplicius et verius. Nam ubi se praeparavit, et indixit sibi patientiam; non aeque adparet, quantum habeat verae firmitatis: illa sunt certissima argumenta, quae ex tempore dedit; si non tantum aequus molesta, sed placidus, adspexit; si non excanduit, non litigavit; si, quod dari deberet, ipse sibi, non desiderando, supplevit, et cogitavit, aliquid consuetudini suae, sibi nihil deesse. Multa, quam supervacua essent, non intelleximus, nisi quum deesse coeperunt. Utebamur enim illis, non quia debebamus, sed quia habebamus. Quam multa autem paramus, quia alii paraverunt, quia apud plerosque sunt! Inter causas malorum nostrorum est, quod vivimus ad exempla; nec ratione componimur, sed consuetudine abducimur. Quod, si pauci facerent, nollemus imitari, quum plures facere coeperunt, quasi honestius sit, quia frequentius, sequi-

mur; et recti apud nos locum tenet error, ubi publicus factus est. Omnes jam sic peregrinantur, ut illos Numidarum praecurrat equitatus, ut agmen cursorum antecedat: turpe est, nullos esse, qui occurrentes via dejiciant, ut qui, honestum hominem venire, magno pulvere ostendant. Omnes jam mulos habent, qui crystallina et murrhina, et caelata magnorum artificum manu, portent: turpe est, videri eas te habere sarcinas totas, quae tuto concuti possint. Omnium paedagogia oblita facie vehuntur, ne sol, ne frigus teneram cutem laedat; turpe est, neminem esse in comitatu puerorum, cujus sana facies medicamentum desideret. Horum omnium sermo vitandus est: hi sunt, qui vitia tradunt, et alio aliunde transferunt. Pessimum genus horum hominum videbatur, qui verba gestarent: sunt quidam, qui vitia gestant. Horum sermo multum nocet: nam, etiam si non statim officit, semina in animo relinquit; sequiturque nos, etiam quum ab illis discessimus, resurrecturum postea malum. Quemadmodum, qui audierunt symphoniam, ferunt secum in auribus modulationem illam ac dulcedinem cantuum, quae cogitationes impedit, nec ad seria patitur intendi: sic adulatorum et prava laudantium sermo diutius haeret, quam auditur; nec facile est, animo dulcem sonum excutere: prosequitur, et durat, et ex intervallo recurrit. Ideo cludendae sunt aures malis vocibus, et quidem primis: nam, quum initium fecerunt admissaeque sunt, plus audent. Inde ad haec pervenitur verba: „Virtus, et philosophia, et justitia, verborum inanium crepitus est: una felicitas est, bene vitae facere, esse, bibere, frui patrimonio: hoc est vivere, hoc est, se mortalem esse meminisse. Fluunt dies, et irreparabilis vita decurrit: dubitamus? Quid juvat sapere; et aetati, non semper voluptates recepturae, interim, dum potest, dum poscit, ingerere frugalitatem? ultro mortem praecurrere, et, quidquid illa ablatura est, jam sibi interdicere? Non amicam habes, non puerum, qui amicae moveat invidiam; quotidie sobrius prodis; sic coenas, tamquam ephemeridem patri adprobaturus. Non est istud vivere, sed alienae vitae interesse. Quanta dementia est, heredis sui res procurare, et sibi negare omnia, ut tibi ex amico inimicum magna faciat hereditas? plus enim gaudebit tua morte, quo plus acceperit. Istos tristes ex superciliosos, alienae vitae censores, suae hostes, publicos paedagogos, assis ne feceris: nec dubitaveris, bonam vitam, quam opinionem bonam, malle." Hae voces non aliter

fugiendae sunt, quam illae, quas Ulysses, nisi adligatus, praetervehi noluit. Idem possunt: abducunt a patria, a parentibus, ab amicis, a virtutibus, et in turpem vitam miseros turpius illidunt. Quanto satius est, rectum sequi limitem, et eo se perducere, ut ea demum sint tibi jucunda, quae honesta? quod adsequi poterimus, si scierimus duo esse genera rerum, quae nos aut invitent, aut fugent. Invitant divitiae, voluptates, forma, ambitio, cetera blanda et adridentia: fugat labor, mors, dolor, ignominia, victus adstrictior. Debemus itaque exerceri, ne haec timeamus, ne illa cupiamus. In contrarium pugnemus, et ab invitantibus recedamus, adversus petentia concitemur! Non vides, quam diversus sit descendentium habitus et adscendentium? qui per pronum eunt, resupinant corpora; qui in arduum, incumbunt. Nam, si descendas, pondus suum in priorem partem dare; si adscendas, retro abducere; cum vitio, Lucili, consentire est. In voluptates descenditur, in aspera et dura subeundum est: hic impellamus corpora, illic refrenemus. Hoc nunc me existimas dicere, eos tantum perniciosos esse auribus nostris, qui voluptatem laudant, qui dolores, metus, per se formidabiles res, incutiunt? Illos quoque nocere nobis existimo, qui nos sub specie Stoicae sectae hortantur ad vitia. Hoc enim jactant: Solum sapientem et doctum esse amatorem. Solus aptus ad hanc artem, aeque atque combibendi et convivandi. Sapiens est peritissimus. Quaeramus, ad quam usque aetatem juvenes amandi sint. Haec Graecae consuetudini data sint; nos ad illa potius aures dirigamus: Nemo est casu bonus; discenda virtus est. Voluptas humilis res et pusilla est, et in nullo habenda pretio, communis cum mutis animalibus, ad quam minima et contemtissima advolant. Gloria vanum et volubile quiddam est, auraque mobilius. Paupertas nulli malum est, nisi repugnanti. Mors malum non est. Quid sit, quaeris? sola jus aequum generis humani. Superstitio error infantis est: amandos timet; quos colit, violat. Quid enim interest, utrum deos neges, an infames? Haec discenda, immo ediscenda sunt: non debet excusationes vitio philosophia suggerere. Nullum habet spem salutis aeger, quem ad intemperantiam medicus hortatur.

Eccè Philosophi nostri summa (Ep. CXXIV. fin.):

Vis tu .. ad Bonum reverti tuum? Quod est hoc? animus scilicet emendatus ac purus, aemulator Dei, super humana se extollens, nihil extra se sui ponens. Rationale animal es! Quod ergo in te bonum est? perfecta ratio. Hanc tu ad suum finem evoca, in quantum potest plurimum crescere. Tunc beatum esse te judica, quum tibi ex te gaudium omne nascetur, quum in his, quae homines eripiunt, optant, custodiunt, nihil inveneris, non dico quod malis, sed quod velis. Brevem tibi formulam dabo, qua te metiaris, qua perfectum esse jam sentias: Bonum tunc habebis tuum, quum intelliges, infelicissimos esse felices.

FINIS.